

Luonnonsuojelu

METSÄHALLITUS

Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisu
Sarja A No 126

Kaldoaivin erämaa-alueen asutus- ja elinkeinohistoriaa

Tarja Länsman

Anna Leppä - 00

Tarja Länsman
Pulmankijärvi
99990 Nuorgam

Julkaisun sisällöstä vastaa tekijä
eikä julkaisuun voida vedota
Metsähallituksen virallisena
kannanottona.

ISSN 1235-6549
ISBN 952-446-264-8(nidottu)

Oy Edita Ab
Helsinki 2000

Kansikuva: Anna Seppo

© Metsähallitus 2000

Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A, No 126

Kaldoaivin erämaa-alueen asutus- ja elinkeinohistoriaa

Tarja Länsman

METSÄHALLITUS
Luonnonsuojelu

KUVAILULEHTI

Julkaisija

Metsähallitus

Julkaisun päivämäärä

08.12.2000

Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri)		Julkaisun laji	
Tarja Länsman		Selvitys	
		Toimeksiantaja	
		Metsähallitus, luonnonsuojelu	
		Toimielimen asettamispvmm	
Julkaisun nimi			
Kaldoaivin erämaa-alueen asutus- ja elinkeinohistoriaa			
Julkaisun osat			
Tiivistelmä			
<p>Kaldoaivin erämaa-alue kattaa Utsjoen kunnan itäosan ja Inarin kunnan koillisosan. Alueella on asuttu maan vapauduttua sitä jääkaudella peittäneestä jäädästä. Peuranpyynti, kalastus ja metsästys olivat varhaisimmat elinkeinot. Sittenmin peuranpyynti vaihtui poronhoitoon.</p> <p>Nykyistä Kaldoaivin erämaa-alueetta on käyttänyt neljän siitan, lapinkylän, väki: Utsjoen, Inarin, Näätämön ja Varangin. Täyssinän rauhan (1595) raja kulki alueen keskeltä. Kuitenkin alue säilyi valtioiden jakamattomana yhteismaana vuoteen 1751, jolloin Tenosta tuli rajajoki Ruotsi-Suomen ja Tanska-Norjan sopimuksella. Erämaa-alueen kaakkoisosa säilyi yhteismaana vuoteen 1826, jolloin Venäjä ja Ruotsi-Norja pääsivät sopimukseen sen jakamisesta. Pohjoinen raja sulkeutui vuonna 1852 Venäjän tsaarin määräyksestä.</p> <p>Rajan sulkeuduttua porosaamelaiset eivät enää päässeet liikkumaan Jäämeren rannikolle kesäisin. Heitä muutti Pohjois-Inariin, jolloin taas sikäläisten inarinsaamelaisen elämä vaikeutui. Myös etelästä levittäytyi suomalaisia uudisasukkaita Inariin 1800-luvun loppupuolella.</p> <p>Alueen asukkaat kokivat suuren mullistuksen, kun heidät evakuoitiin Lapin sodan vuoksi 1944–1945 Pohjanmaalle. Sodan jälkeen alue sai uusia asukkaita Petsamosta, kun Suonikylän kolttasaamelaiset olivat joutuneet jättämään kotiseutunsa ja heidät sijoitettiin Koillis-Inariin Sevettijärven seuduille.</p> <p>Vanhastaan ihmisten elämä oli suuntautunut Norjaan. Jäämeren rannalla kuljettiin porojen kanssa kesäisin, siellä käytiin kalastamassa ja markkinoilla. Rajasulut vaikeuttivat jonkin verran näitä vanhoja tapoja. Elämä alkoi suuntautua Suomeen vasta maan itsenäistytyä ja käytännössä vasta teiden valmistuttua.</p>			
Avainsanat			
asutushistoria, elinkeinohistoria, Inari, Kaldoaivin erämaa-alue, Utsjoki			
Muut tiedot			
ISBN			
952-446-264-8			
Sarjan nimi ja numero		ISSN	
Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A 126		1235-6549	
Kokonaissivumäärä	Kieli	Hinta	Luottamuksellisuus
101	suomi	80 mk	julkinen
Jakaja		Kustantaja	
Metsähallitus, luonnonsuojelu		Metsähallitus	

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare Forststyrelsen	Utgivningsdatum 08.12.2000		
Författare (uppgifter om organet, organets namn, ordförande, sekreterare) Tarja Länsman	Typ av publikation Utredning Uppdragsgivare Forststyrelsen, naturskydd Datum för tillsättandet av organet		
Publikation Bosättnings- och näringshistoria i Kaldoaivi ödemarksområde			
Publikationens delar			
Referat Kaldoaiviområdet täcker den östra delen av Utsjoki kommun och den nordöstra delen av Enare kommun. Bosättning har förekommit i området ända sedan marken frigjordes från det istäcke som under istiden bredde ut sig över området. De tidigaste näringsfången var jakt efter skogsren och annan jakt samt fiske. Senare förändrades skogsrenjakten till renskötsel. Kaldoaivi nuvarande ödemarksområde har utnyttjats av invånarna i fyra siida id-byar, samebyar: Utsjoki, Enare, Neiden och Varangi. Vid fredsslutet i Teusina (1595) drogs gränsen tvärs igenom området. I praktiken bevarades dock området som av staterna odelad samfälld mark fram till 1751, då Tana älv blev gränsälv genom ett avtal mellan Sverige-Finland och Danmark-Norge. Ödemarksområdets sydöstra del bevarades som samfälld mark ända till 1826, då Ryssland och Sverige-Norge nådde avtal om uppdelning av området. År 1852 stängdes den nordliga gränsen enligt ett av den ryska tsaren utfärdat påbud. Efter att gränsen stängts kunde de samer som levde av renskötsel inte längre röra sig sommartid ner till Ishavskusten. En del av dem flyttade till norra Enare. Följden var att livet försvårades för de Enaresamer som sedan tidigare bodde i det här området. Mot slutet av 1800-talet flyttade det också in finska nybyggare söderifrån till Enare. En verkligt omstörtande upplevelse var invånarna i området tvungna att genomleva när de på grund av kriget i Lappland 1944–1945 evakuerades till Österbotten. Efter kriget fick området nya invånare från Petsamo när skolorna från Suonikylä var tvungna att lämna sin hembygd och placerades i trakterna kring Sevettijärvi i nordöstra Enare. Sedan gammalt var människornas liv inriktat på Norge. Sommartid förde man renarna till Ishavskusten och dit förde också vägar för fiske och marknadsbesök. De stängda gränserna försvårade i viss mån dessa gamla sedvänjor. Först efter att landet blivit självständigt började livet rikta sig mot Finland och i praktiken först när vägnätet hade byggts ut.			
Nyckelord bosättningshistoria, näringshistoria, Enare, Kaldoaivi ödemarksområde, Utsjoki			
Övriga uppgifter			
ISBN 952-446-264-8			
Seriens namn och nummer Forststyrelsens naturskyddspublikationer. Serie A 126	ISSN 1235-6549		
Sidoantal 101	Språk finska	Pris 80 mk	Sekretessgrad offentlig
Distribution Forststyrelsen, naturskydd	Förlag Forststyrelsen		

ESIPUHE

Kaldoaivin erämaa perustettiin erämaalilla vuonna 1991, yhdessä yhdentoista muun erämaan kanssa. Kaldoaivi samoin kuin melkein kaikki muutkin erämaat sijaitsevat Ylä- Lapissa. Vain Kemihaara ja Tuntsa sijaitsevat Perä-Pohjolassa.

Kaldoaivi on suurin erämaista. Sitä sanotaan tunturierämaaksi erotuksena niin sanotuista metsäerämaista, joista tunnetuimpia ovat Vätsäri ja Hammastunturi. Kaldoaivin erämaan pinta-ala on 292 400 hehtaaria. Yhdessä sen sisään työntyvän Sammuttijängän–Vaijoenjängän soidensuojelun alueen ja Norjan puoleisen tunturiylängön kanssa se muodostaa noin puoli miljoonaa hehtaaria laajan tietömän alueen. – Jatkossa käytetään nimitystä Kaldoaivin erämaa-alue, kun puhutaan erämaasta ja soidensuojelun alueesta yhdessä.

Sammuttijängän–Vaijoenjängän soidensuojelun alue on perustettu asetuksella vuonna 1988, kaksi ja puoli vuotta ennen Kaldoaivin erämaan perustamista. Se on Suomen laajin yhtenäinen suoalue. Sen pinta-ala on 52 300 hehtaaria.

Kaldoaivin erämaa-alue sijaitsee pohjoisimmassa Suomessa, Utsjoen ja Inarin kunnissa. Kunnanraja kulkee alueen läpi lounaasta koilliseen. Se seuraa melko tarkkaan Tenojoen ja Näätämojoen vedenjakajaa.

Erämaalain tarkoituksena on alueen erämaaluonteen säilyttäminen, saamelaiskulttuurin ja luontaiselinkeinojen turvaaminen sekä alueen monipuolisen käytön ja sen edellytysten kehittäminen. Näiden tarkoitusten saavuttamiseksi erämaalaki sisältää eräitä kieltoja. Maan ja siihen liittyvän käyttöoikeuden luovuttaminen, kuten esimerkiksi vuokraaminen, muuhun kuin luontaiselinkeinojen ja maanpuolustuksen tarpeisiin on kielletty. Samoin on kielletty tieteko ja kaivostointiminta. Valtioneuvosto voi kuitenkin antaa poikkeusluvan kaikkiin edellä mainittuihin toimiin. Tavallisten kansalaisten elämään erämaalaki ei vaikuta suoraan. Metsästys, kalastus, keräily ja poronhoito voivat jatkua erämaassa. Voidaan jopa sanoa, että erämaalaki on vahvistanut niiden asemaa.

Soidensuojeluasetus kieltää ojituksen, maa-ainesten ottamisen sekä maa- ja kallioperän vahingoittamisen. Turvemailla olevan puuston hakkaaminen on kielletty, ja myös rakennusten ja teiden rakentaminen. Tähän on kuitenkin eräitä poikkeuksia. On sallittua rakentaa ja kunnossapitää sellaisia rakennuksia, rakennelmia ja polkuja, jotka ovat tarpeen yleisön opastamista, tutkimustoimintaa ja luonnonharrastusta varten. Sallittua on myös alueella jo olevien rakennusten, rakennelmien, teiden ja linjojen kunnossapito. Asetus ei myöskään aseta esteitä kalastukselle, metsästykselle, keräilylle eikä poronhoidolle.

Erämaalaki ohjaa suoraan vain Metsähallituksen toimintaa. Metsähallituksen on lain mukaan laadittava erämaille hoito- ja käyttösuunnitelmat, joissa kuvataan muun muassa miten sovitetaan yhteen erämaalain keskeisin tarkoitus, alueen erämaaluonteen säilyttäminen ja alueen monipuolinen käyttö. Soidensuojelun alueista asetus sanoo, että niille laaditaan tarvittaessa hoito- ja käyttösuunnitelma.

Metsähallituksessa on katsottu, että Sammuttijängän–Vaijoenjängän soidensuojelualueelle suunnitelma tarvitaan.

Käsissäsi oleva julkaisu on yksi hoito- ja käyttösuunnitelmien perustaksi ja tueksi laadituista perusselvityksistä. Se kuvaa alueen asutus- ja elinkeinohistoriaa. Jo aiemmin on julkaistu alueen kallio- ja maaperää sekä vesistöjä esittelevä kirja. Myöhemmin on tarkoitus julkaista alueen kasvillisuutta, eläimistöä ja maisemia kuvaava teos. Koska erämaan raja ja soidensuojelu-alueen raja eivät juuri vaikuta paikallisten ihmisten jokapäiväisiin toimiin, on kaikissa näissä julkaisuissa tarkastelualueena lähes koko se alue, joka jää Kaamasen–Utsjoen–Nuorgamin ja Kaamasen–Sevettijärven -tien väliin.

Kun Metsähallitus laatii hoito- ja käyttösuunnitelmia, kestävä kehitys on eri säästöjen ohella keskeinen suunnittelua ohjaava periaate. Termillä ”kestävän kehityksen periaate” tarkoitetaan ekologisesti kestävä kehityksen ohella myös sosiaalista ja kulttuurista kestävyttä. Eli on kysymys sekä luonnonvarojen kestävästä käytöstä että ihmisten elämäntapojen ja elämän edellytysten jatkuvuudesta ja niiden yhteensovittamisesta. Tämä julkaisu antaa pohjan sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyden arvioinnille.

Saamelaiskäräjien puheenjohtaja Pekka Aikio sanoi kerran eräässä tapaamisessa, että häntä harmittaa se, että erilaisissa luontosuunnitelmissa on kyllä joka heinä ja ötökkä kuvattu tarkkaan, mutta ihmisistä ei mainita sanaakaan. Tätä puutetta on yritetty välttää erämaiden hoito- ja käyttösuunnitelmia laadittaessa. Jotta paikalliset ihmiset ja heidän tarpeensa tulisivat riittävästi huomioon otetuiksi, oli tarpeen laatia selvitys siitä, kuinka he ovat käyttäneet aluetta tähän päivään mennessä. Missä he ovat asuneet? Missä he ovat kalastaneet? Missä on pyydetty riekkoja? Miten poronhoito ja poromäärät ovat kehittyneet? Entä liikkuminen? Ja sitten: miten tämä on otettava huomioon tulevaisuudessa?

Metsähallitus on tässä Tarja Länsmanin työssä saanut paljon vastauksia edellä esitettyihin kysymyksiin. On muun muassa selvinnyt, että koko alue on ollut jo vuosituhansia ihmisten monipuolisessa käytössä. Siten ei voidakaan puhua mistään ihmisten toimien ulkopuolella olleesta autiosta ja syrjäisestä alueesta. Itse asiassa nykyinen erämaa-alue on seurausta varsin nuoresta ilmiöstä eli tienrakentamisesta. Ennen teitä ihmiset asuttivat lähinnä jokivarsia ja kalajärvien rantoja. Joet muodostivat kulkuväylät varsinkin kesällä mutta osittain myös talvella. Tienrakennuksen myötä asutus ja palvelut ovat keskittyneet tienvarsiin. Samanlaisesti tapahtunut maastoajoneuvojen kehitys on johtanut siihen, että erämaassa käydään nykyisin jopa päivämutkan sen sijaan, että siellä asuttaisiin viikkokausia kalastamassa, riekonpyynnissä tai heinäniityllä kuten vielä muutama vuosikymmen sitten oli tapana.

Tienrakentamista pidetään yleisesti suurimpana uhkana erämaille. Näin tietenkin onkin, mutta niin kuin edellisessä kappaleessa on kerrottu, päätieverkosto ja sen varteen keskittynyt asutus ovat myös luoneet erämaille; tai ainakin ne ovat lisänneet joitakin erämaisyyden osatekijöitä. Itse asiassa koko erämaakäsite on orpo ilman pysyvää asutusta ja sen käyttämiä kulkuväyliä, joista tiet ovat nykyi-

sin tärkeimpiä. Päätieverkoston rakentaminen on vetänyt ihmisiä pois erämaa-alueilta aiheuttaen asumattomuutta, joka on keskeinen erämaan elementti. Suuremmassa mittakaavassa sama on tapahtumassa koko Suomessa: maaseutu autioituu, kun pääkaupunkiseutu ja muut kasvukeskukset imevät väestöä.

Epäilemättä selvityksellä Kaldoaivin asutus- ja elinkeinohistoriasta on suuri mielenkiinto sinänsä. Utsjoen historiasta ja Kaldoaivin alueesta erikseen ei ole kirjoitettu paljon. Tämä julkaisu on siten tullut tarpeeseen, ei ainoastaan ulkopaikkakuntalaisille retkeilijöille, vaan myös Utsjoen nuorille, joiden elämä on jo kovasti erilaista kuin heidän vanhempiansa. Tarja Länsman on myös onnistunut lukuisilla havainnollisilla esimerkeillään, muun muassa henkilönimien määräytyminen, tuomaan saamelaisten elämää suomalaisille tutummaksi. Oma suuri merkityksensä on silläkin, että paikannimet on kirjoitettu oikein, nykyisen ortografian mukaisesti.

Ivalossa 4.4.2000

Tapio Tynys

SISÄLLYS

1 LUKIJALLE	11
2 ESIHISTORIALLINEN AIKA	14
2.1 Maa on paljastunut jään alta	14
2.2 Koivumetsäkausi	14
2.3 Suotuisin ilmasto	16
2.4 Mänty vetäytyy	16
2.5 Nykyilmaston aika	17
3 HISTORIALLISEN AJAN ALKU	20
3.1 Siitat	20
3.2 Tunturipeuranpyynnistä	22
3.3 Poronhoidosta	23
3.4 Hallitsijat kiinnostuvat alueesta	23
4 ENSIMMÄINEN RAJANVETO: RAJOJA JA VALTAPOLITIIKKAA	26
4.1 Täyssinän rauha	26
4.2 Kaarle IX, "saamelaisten kuningas"	26
4.3 Verotus	27
4.4 Paikallishallinto	29
4.5 Kauppa	29
4.6 Elinkeinot	30
4.6.1 Kalastus	30
4.6.2 Metsästys	30
4.6.3 Poronhoito	31
4.7 Jokisaamelaiset	32
4.8 Siitojen elämää	33
4.9 Seurakunta	34
4.10 Suomalaisia uudisasukkaita	34
5 TENOSTA TULEE RAJAJOKI	37
5.1 Strömstadin sopimus 1751	37
5.2 Markkinat ja kulkeminen	37
5.2.1 Kulkureittejä	39
5.3 Asumuksista	39
5.4 Elinkeinot	39
5.4.1 Karjanhoito ja maanviljely	40
5.4.2 Kalastus	41
5.4.3 Metsästys	42
5.4.4 Poronhoito	43
5.5 Viimeinen yhteisalue jaetaan	43
6 RAJAT SULKEUTUVAT	46
6.1 Vuoden 1852 rajasulku	46
6.2 Poronhoito muuttuu rajan sulkeuduttua	46
6.3 Valtion määräyksiä	47
6.3.1 Saamelaiselinkeinojen harjoittaminen	47

6.3.2	Kunnallislaki.....	47
6.3.3	Postiasemien perustaminen.....	47
6.3.4	Poronhoitoa koskevia määräyksiä.....	47
6.3.5	Metsästys ja kalastus	48
6.4	Asutuksesta	48
6.4.1	Utsjoen ja Koillis-Inarin suvuista.....	48
6.4.2	Uudistilat.....	50
6.4.3	Kruununmetsätorpat.....	52
6.4.4	August Renvallin mielipide asutuksesta	54
6.4.5	Isojako.....	54
6.5	Kolttasaamelaiset	56
6.5.1	Näätämön kolttasaamelaiset	56
6.5.2	Suonikylän kolttasaamelaiset.....	56
6.6	Markkinat ja kaupankäynti.....	57
6.7	Maantiet ja kulkeminen.....	57
6.8	Suomi itsenäistyy, saamelaisistakin asevelvollisia.....	58
6.9	Elinkeinoista.....	59
6.9.1	Naisten työt.....	59
6.9.2	Poronhoito, paliskunnat.....	60
7	EVAKKO MUUTTAA MAAILMAN.....	63
7.1	Sota-aika	63
7.2	Evakko aika	64
7.2.1	Lapin sota (15.9.1944–25.4.1945)	64
7.2.2	Evakkoon.....	64
7.3	Evakon jälkeen.....	65
7.3.1	Evakosta palataan kotiin	65
7.3.2	Suonikylän kolttasaamelaiset sijoitetaan Sevettijärvelle	67
7.3.3	Rajavartiolaitos.....	67
7.3.4	Koululaitos.....	68
7.3.5	Nykyiset saamelaiselinkeinot.....	70
7.3.6	Moottorikelkkavallankumous 1960-luvulla	75
7.3.7	Tiestö.....	77
7.3.8	Sähköistäminen	77
7.4	Kaldoaivin erämaa-alueen perustaminen.....	78
	LÄHDEVIITTEET.....	80
	LÄHTEET	85
	LIITTEET	
	Liite 1 Tenon vesistöalueen esihistorian ja historian kronologia	93
	Liite 2 Erilaisia mittayksiköitä.....	94
	Liite 3 Sanasto	95
	Liite 4 Tekstissä esiintyviä paikannimiä	97
	Liite 5 Saamelainen nimijärjestelmä	100

1 LUKIJALLE

Selvitys Kaldoaivin erämaa-alueen asutus- ja elinkeinohistoriasta on tehty kirjallisuuden, saatavilla olleiden tutkimusten ja jossain määrin arkistoihin tallennettujen asiakirjojen perusteella. Tietoja on täydennetty jonkin verran haastatteluilla. Koska Kaldoaivin erämaa-alue levittäytyy kahden kunnan alueelle, saatavilla oleva tieto on vaihtelevaa. Utsjoen itäosista sai tietoa erilaisista asioista kuin Inarin koillisosasta. Siksi kerronta painottuu milloin Utsjoen, milloin Inarin puolelle. Toivottavasti kokonaisuus on kuitenkin jokseenkin tasapuolinen. Joistakin asioista on kerrottu vain suppeasti, koska valmista tietoa asiasta ei ole löytynyt ja tutkimuksen tekoon ei ollut mahdollisuutta.

Oman hankaluutensa Kaldoaivin erämaa-alueen historiaan tutustumiseen toi se, että alueen paikannimistön käyttö on ollut horjuvaa. Alueella on liikkunut saamelaiden lisäksi norjalaisia ja suomalaisia, jotka ovat kääntäneet paikannimiä omille kielilleen. Lisäksi ovat rehottaneet sekakieliset muodostelmat. Seudusta vuosisatojen kuluessa kirjoittaneet ihmiset ovat olleet milloin suomen-, milloin norjan-, milloin ruotsinkielisiä ja lisäksi varsinkin rajoja vedettäessä venäläisiäkin on ollut mukana. Kaikki ovat (toivottavasti) parhaan ymmärryksensä ja taitonsa mukaan kirjoittaneet muistiin paikannimet. Silti turhan usein kirjoittajat ovat siirtäneet lähteistään paikannimet sellaisenaan omiin kirjoihinsa miettimättä, miten nimi sen hetkisen käytännön mukaan kirjoitetaan. Esimerkkinä sekavuudesta olkoon Norjan kylä, jonka nimi on kirjoitettu ainakin: Polmack, Bolma, Polmak, Pulmanki ja Buolbmát.

Saamea on kirjoitettu eri tavoin Norjassa ja Suomessa vielä 1970-luvulla. Suomalaisissa kartoissa ei suinkaan ole käytetty Suomessa käytössä ollutta kirjoitustapaa, vaan monet nimet on pyritty kirjoittamaan niin, että ne suomalaisen lukemina muistuttaisivat oikeaa saamenkielistä nimeä. Koska kartantekijät eivät ole osanneet saamea, on nykykartoissa runsaasti painovirheitäkin.

Jotta tämän työn lukijalla olisi helpompaa, on kappaleiden loppuun liitetty kartat, joista selviää tekstissä ensimmäistä kertaa esiintyvät paikannimet. Nimiä ei aina toisteta seuraavien kappaleiden kartoissa. Erämaa-alueen ulkopuoliset paikannimet ovat kaikki omassa, erillisessä kartassaan. Työssä on paikoista pyritty käyttämään vain yhtä joko suomen- tai saamenkielistä nimeä. Yksiselitteisen käytännön luominen osoittautui hankalaksi. Jos paikalla ei ole ollut vakiintunutta, paikkakuntalaisten käyttämää suomenkielistä nimeä, on käytetty nykyortografian mukaista saamenkielistä nimeä. Liitteenä on luettelo, josta löytyvät niin suomen-, saamen- kuin norjankielisetkin nimet.

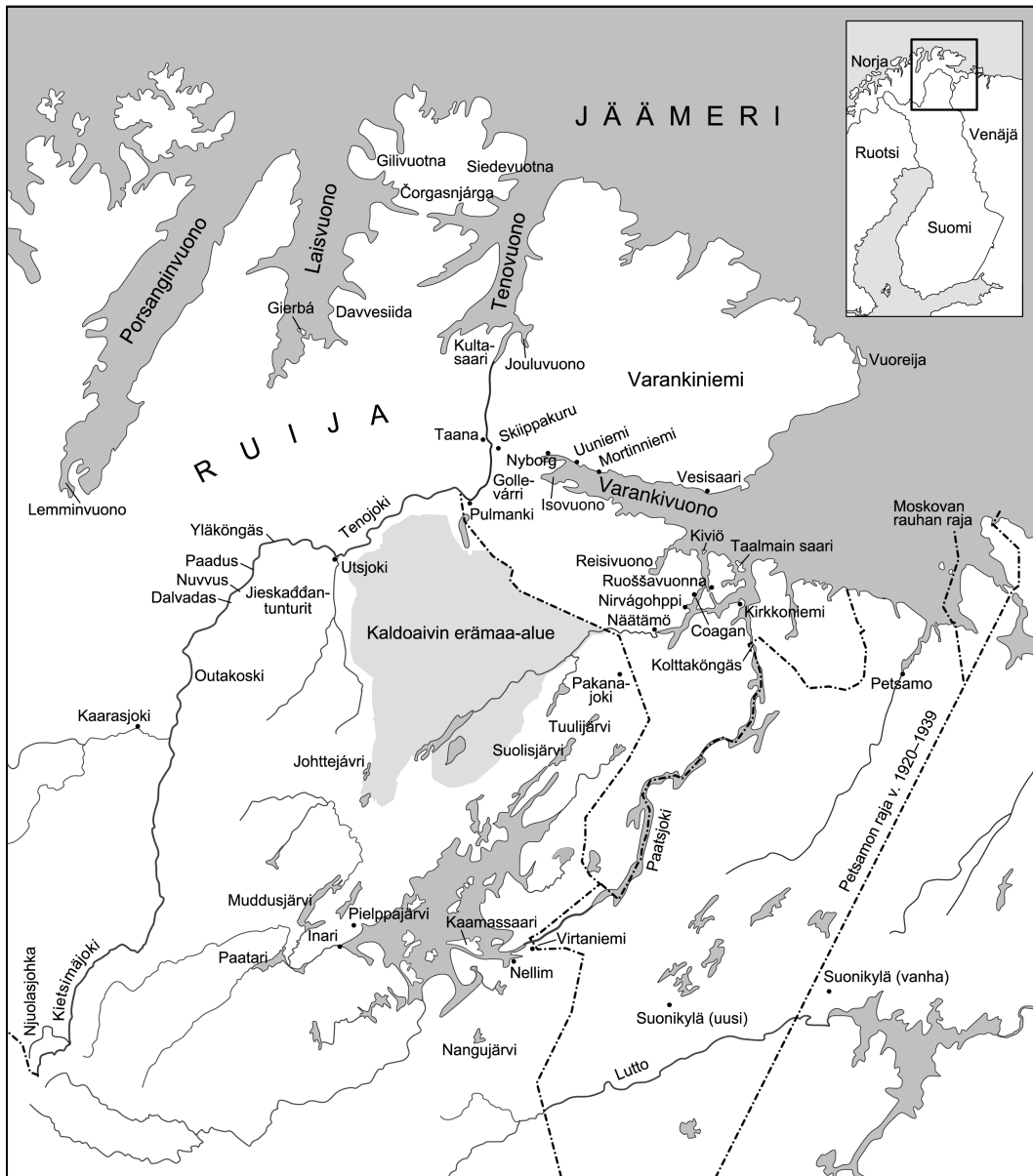
Muitakin julkaisun lopussa olevia liitteitä kannattaa vilkaista jo lukemisen alkuvaiheessa, sillä niihin on pyritty kokoamaan lukemista helpottavia asioita: sanojen selityksiä, mittayksiköitä, ihmisten nimiä jne.

Työstä tuli kertomus rajojen lisääntymisestä, elintilan entisen avaruuden supistumisesta ja omavaraistalouden muuttumisesta rahataloudeksi.

Kaldoaivin erämaa-alueella ja sen ympäristössä on asuttu monenlaisissa asumuksissa. Lapset, ja lapsuuttaan muistelevat aikuiset, ovat kuitenkin varmaan kautta aikain tunteneet samoin kuin varhaisen saamelaiskirjailijan Pedar Jalvin Lihku ja lihku orrunsadji -novellin lapsi:

Áhči viessu lea lihku orrunsadji.ⁱ

ⁱ Isän koti on onnen asuinsija. Suomennos: Erkki Itkonen.

Kuva 1. Kaldoaivin erämaa-alueen sijainti sekä julkaisussa esiintyviä paikannimiä. © Metsähallitus, Ylä-Lapin luonnonhoitoalue, 2000

2 ESIHISTORIALLINEN AIKA

2.1 Maa on paljastunut jään alta

Jää vetäytyi viimeisen jääkauden jälkeen Pohjois-Lapista etelälounaaseen.¹ Kun pohjoiset rannikkoalueet ensimmäisinä olivat vapautuneet jäädä yli 10 000 vuotta sitten, oli nykyistä kylmempää, mutta vähitellen ilmasto lämpeni. Sademäärä jäi alle 400 mm:n vuodessa, joten kesät olivat kuivia ja talvet vähälumisia.

Suurimman osan ensimmäisestä aikajaksostaⁱⁱ Tenon laakso oli mereinen Yläkönkäälle eli Tenovuono ulottui sinne asti. Vuorovesi on todennäköisesti tunnut vuonon pohjukassa saakka. Vuonosta erkani Utsjokilaaksossa toinen vuono Keneskoskille asti. Pulmankivuonon eteläpää oli noin 11 kilometriä nykyisestä Pulmankijärven eteläpäästä etelään eli Morešveiskáidin ja Ylä-Pulmankijoen putouksen seudulla. Jäämeri on ulottunut myös Näätämöjoen laaksoon. Pisimmillään Näätämövuono on ulottunut Kuosnajärvelle saakka. Inarijärven pohjoisosa on ollut jäätikön patoama järvi, jonka pohjoisempi lasku-uoma on kulkenut Suolisjärven ja Tuulijärven kautta Näätämövuonoon. Inarijärven altaasta tuli meren lahti, kun Virtaniemen kohdalla ollut salmi vapautui jäädä.²

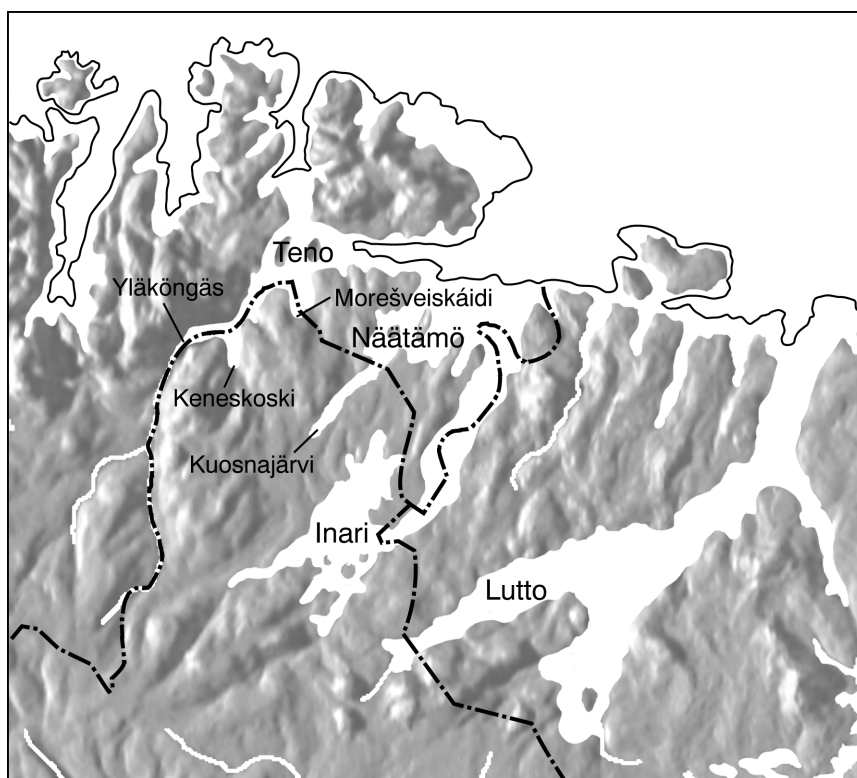
Jään alta paljastuneiden alueiden valloituksen aloittivat pioneerikasvit. Rinteillä alkoivat levitä riekonmarja, varpio, sielikkö ja alppiruusu. Vaivaiskoivu ja -paju, sarat ja suolaheinät toivat oman lisänsä kasvistoon. Joitakin ruusukasvien heimon edustajiakin on ollut sekä jäkäliä. Eläimistä ensimmäisiä olivat sopulit, naalit, lapinmyyrät ja kärpät sekä lumikot. Riekot ja kiirunat ovat jo varmaan silloin olleet paikalla koko vuoden ja keväisin saapuivat kiljuhanhet ja allit. Tunturipeuroja on ollut alueella jo tällöin. Kaikki nykyiset kalalajit ovat ilmestyneet vesistöihin.

Maayhteys kaakkoon oli aluksi jään vuoksi poikki. Jäämeren rannikon asukkaat ovat saattaneet tehdä satunnaisia peuranmetsästysretkiä Tenon alueelle, mutta todennäköisesti he eivät ole asettuneet sinne pysyvästi asumaan.

2.2 Koivumetsäkausi

Koivumetsäkaudella (noin 7000–5000 eKr.) oli nykyistä lämpimämpää. Koivut olivat ehkä isompia kuin nykyään, eikä tunturikoivu ehkä ollut alkanut vielä kehittyä. Uutta aluskasvillisuutta ilmestyi: mustikkaa, maitohorsmaa, kultapiiskua ja ruohoja. Soiden kehittyminen alkoi, niillä saattoi kasvaa karpaloa ja suokukkaa. Mänty alkoi levittäytyä Tenon alueelle luoteesta, mutta se ei vielä muodostanut metsiä. Leppä ilmaantui kauden loppupuolella, haapaakin on jo saattanut olla. Alueella liikkui susia ja kettuja, joille oli jäniksiä ja riekkoja ravinnoksi.

ⁱⁱ Aikajaksot, ks. liite 1

Kuva 2. Viimeisen jääkauden jälkeen meri ulottui Utsjoelle ja Inariin.

Sudet tappoivat myös tunturipeuroja ja ketut huolehtivat tähteistä. Saukoille oli kalaa vesissä, joissa liikkui myös uusia lintulajeja, kuten joutsenia, haapanoita, taveja, sinisorsia, sotkia, koskeloita, mustalintuja, pilkkasiipiä, kuikkia sekä kaakkureita.

Jää ei enää ollut esteenä, joten Tenon vesistöalueelle oli nyt mahdollista muuttaa etelästä. Pieni ihmisjoukko on saattanut selvittää seudulla paikallisia mahdollisuuksia hyödyntämällä. Kesäisin he ovat voineet lohestaa. Syyskuun lopulla rykimäaikaan tunturipeurat ovat alkaneet kokoontua laumoiksi ja niitä on voitu pyydystää. Jäniksiä ja riekkoa on ollut tarjolla. Vesilintujen munia on ollut syötäväksi kesäkuussa, ja lintuja on ollut helppo pyytää sulkasadon aikaan heinä-elokuun vaihteessa.

Koko Fennoskandian asuttaminen on ollut vasta meneillään, sillä suurin osa Skandinavian niemimaasta on ollut vielä mannerjään peitossa. Kuitenkin Inarissa on nykyisen museoalueen seuduilla ollut kivikautista asutusta lähes 8000 vuotta ennen ajanlaskun alkua.³

2.3 Suotuisin ilmasto

Viimeisen jääkauden jälkeen Tenon vesistöalueella on ollut kaikkien aikojen suotuisin ilmasto noin 5000–3000 eKr. Tuolloin vallitsivat vakaat ja suosiolliset sääolot. Vuoden keskilämpötila oli kaksi astetta nykyistä korkeampi, mutta vesi- sekä lumisateet olivat pysyneet määrältään entisellään. Talvisin oli ehkä nykyistä säännöllisemmin suoja-aikaa, jotka aiheuttivat varsinkin keväisin hankikelejä.

Jakson alkuneljänneksellä Pulmankivuono ulottui vielä noin 2,5 kilometriä etelään nykyisestä järven eteläpäästä. Tenovuonon pohjukka on ollut Alakönkään kohdalla vielä 4500 eKr. ja Pulmangin kylän mereinen kausi päättyi ennen jakson puoliväliä.

Maisemat muistuttivat pohjoisen havumetsävyöhykkeen metsiä eli taigaa, vain kuusi puuttui. Suotuisassa ilmastossa männyillä oli hyviä siemenvuosia, ja ne pystyivät lisääntymään. Ylempänä tunturien rinteillä mänty antoi tilaa koivulle, joka hallitsi myös alempana köyhempiä maita. Haapaa, leppää ja pajua oli joillakin alueilla. Vaivaiskoivu viihtyi erityisesti soilla, joilla turve ilmeisesti kasvoi kiihkeämmin kuin koskaan. Kuivuuden vuoksi jäkäliä saattoi olla runsaasti. Edellisen kauden kasvien lisäksi oli sianpuolukkaa, variksenmarjaa, puolukkaa ja kurjenkanervaa. Mäntymetsissä viihtyivät hirvet, majavat, karhut, ahmat, oravat, näädat, ilvekset sekä harmaakuve-, puna-, vesi- ja peltomyyrät. Metsäpeuratkin olivat levinneet alueelle. Linnuista tässä vaiheessa ovat ilmestyneet ilmeisesti teeri ja metso sekä telkkä, joka tarvitsee onttoja puita pesäkoloikseen. Myös kurkia, uiveloita ja metsähanhia on ollut. Kalat eivät ilmeisesti ole kärsineet lämmenneistä vesistä, vaan syvänteissä on ollut kyllin viileää.

Tältä kaudelta on löydetty merkkejä asumuksista Jomppalasta ja Ala-Jalvesta sekä lisäksi leiripaikasta ja peurakuopista Onnelasta.

2.4 Mänty vetäytyy

Olot muuttuivat epävakammiksi ja ilmasto oikullisemmaksi noin 3000 eKr. Ilmasto jäähdyi vähitellen, mutta silti oli nykyistä lämpimämpää. Sateiden lisääntymisestä huolimatta sademäärä jäi alle 400 mm vuodessa. Lumipeite paksuni, mutta viilenevä ilmasto saattoi vähentää hankien muodostumista. Suot lisääntyivät esimerkiksi Vetsijärvellä, ja sen pinta nousi. Palsoja alkoi kehittyä.

Mänty vetäytyi vähitellen Tenon alueelta. Maisemassa muutos näkyi hitaasti, ehkä tuhannen vuoden kuluttua. Vaikka kuolleita puita oli enemmän kuin ennen, metsäpalot eivät lisääntyneet. Koivutkin vähenivät, koska ne kärsivät epäedulliseksi muuttuvasta ilmastosta. Tunturikoivun kehitys alkoi ehkä näihin aikoihin. Kanervakasvit lisääntyivät ja peittivät männyltä ja koivulta vapautuneita alueita. Paksu lumikerros ja lisääntynyt kosteus suosivat mustikkaa, karpaloa ja juolukkaa. Ne lisääntyivät laajenevilla soilla, samoin rahkasammal ja hilla. Männyin vetäytyessä myös osa eläimistä vetäytyi Tenon vesistöalueelta, esimerkiksi metsäpeura, hirvi, ilves, metso, teeri ja uivelo. Sopuli, kiiruna, kiljuhanhi ja

naali puolestaan palasivat puuttomille alueille. Lisääntyneen lumen takia tunturipeurojen oli siirryttävä korkeille tuntureille kevättalveksi. Niiden aiemmat talvilaitumet olivat olleet Tenon vesistöalueella, mutta nyt niiden oli muutettava elintapaan ja siirryttävä vielä etelämmäksi.

Ihmisen kannalta muutoksessa oli olennaisinta olojen epävakaisuus. Heidän oli vaikea ennakoida ja suunnitella tulevaa. Saaliseläinten ja kasviston muutos tuntui vasta myöhemmin. Onnelassa on ollut leiripaikka ja Kenesjärvellä asumus jakson loppupuolella. Ala-Jalvessa on asuttu kaiken aikaa. Iijärven koillispuolella, joka kuuluu Kaldoaivin erämaa-alueeseen, on merkkeinä vanhasta asutuksesta muutamia kivikautisia asuinpaikkoja ja lisäksi pyyntikuoppia. Myös Sevettijärven ja Suprun seuduilla on asuttu jo kivikaudella ja pyydetty peuroja kuopilla.⁴ Tärkeimmäksi peuranpyyntimenetelmäksi oli nimittäin tullut massiivisen luonteen saanut kuoppapyynti. Se oli aktiivista pyyntiä, jossa ajajat ja kuoppien väleihin rakennetut aidat ohjasivat peurat kuoppiin. Pyyntialueiden välimatkat saattoivat olla parikin sataa kilometriä.⁵

2.5 Nykyilmaston aika

Nykyilmaston aika alkoi noin 1500 eKr. Lämpötilat saavuttivat nykytason 500 eKr. mennessä. Sademäärät lisääntyivät, satoi runsaat 400 mm vuodessa, kuten nykyäänkin. Ilmasto oli vaihteleva, vakaat ja epävakaaat olot vaihtelivat muutamman vuosisadan jaksoina. Soiden muodostuminen jatkui ja lisääntyi joillakin alueille. Tenon laaksossa oli useita puurajoja: mäntymetsiä suojaisissa paikoissa, koivumetsiä ylempänä ja huipulla puutonta. Vieläkin erottuvan kenttäkasvillisuuden eli asumusten ympärillä olevien luonnonniittyjen kehitys alkoi jakson loppupuolella. Susi, kärppä ja pienjyrsijät kuuluivat edelleen alueen eläimistöön. Hirvi, orava ja näätä olivat siirtyneet etelämmäksi jo jakson alussa.

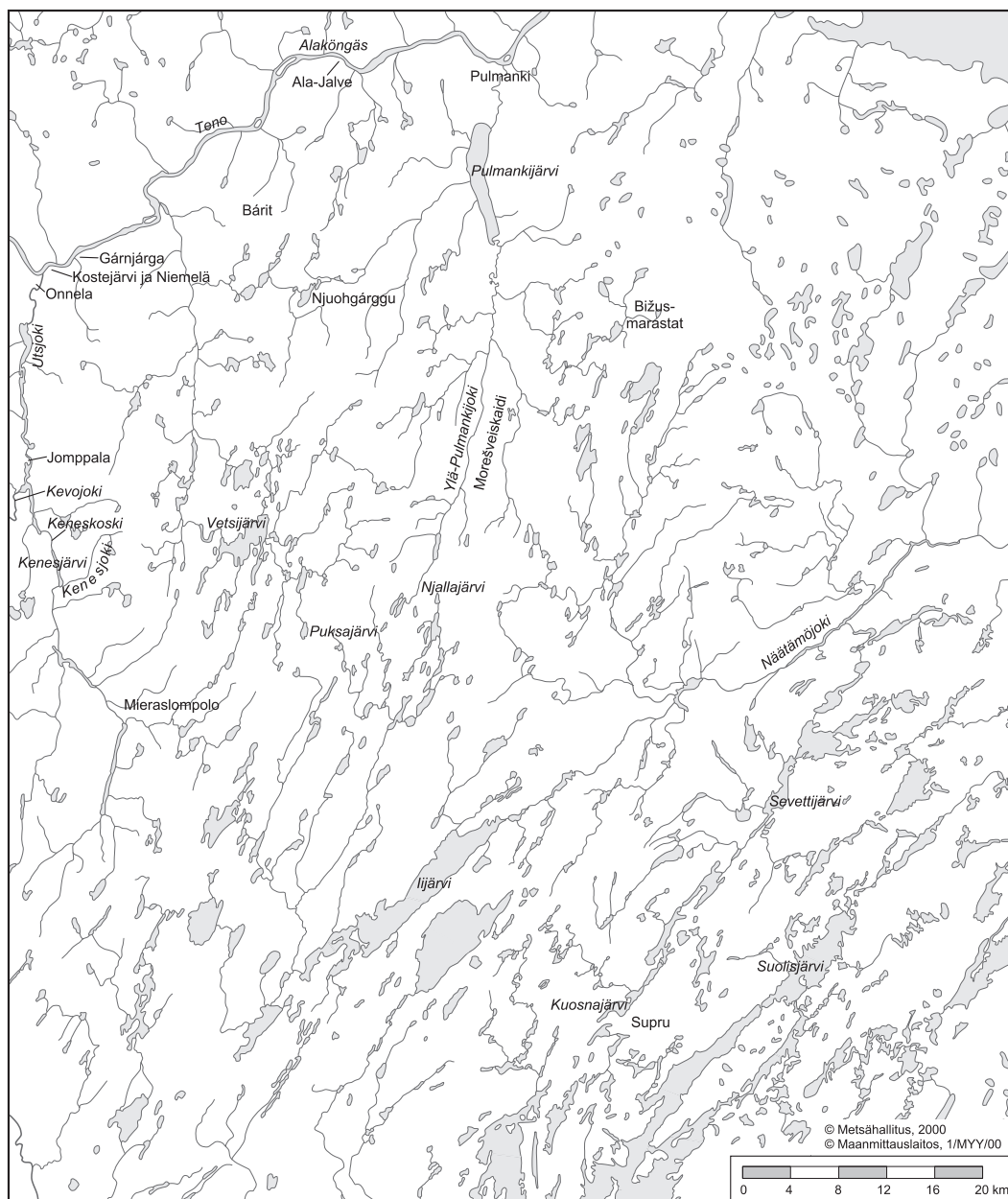
Ala-Jalven kiihkeimmän asumisen kausi jatkui 500 eKr. saakka. Asutus keskittyi kesäisin Ala-Jalveen, jolla oli etuinaan lohestusvedet, raaka-aineiden ja peurojen muuttoreitin läheisyys. Paikalla asuttiin ja lohestettiin kesäisin. Asukkaat ovat metsästäessään käyttäneet jousia ja nuolia, sillä he ovat varustautuneet tulevan syksyn ja talven metsästyksen nuolenkärkiä valmistamalla. Lähes kaikki löydetyistä nuolenkärjistä on tehty kvartsiitista. Kivilajia ei Jalvessa ole, joten se on täytynyt hakea kauempaa. Todennäköisesti Ala-Jalven asukkaiden käyttämä kivi on ollut Tenon ja Varankivuonon välissä. Asukkaat ovat valmistaneet Lovozero-tyypin asbestikeramiikkaa, joka osoittaa, että heillä on ollut yhteyksiä Jäämeren kulttuuriinkin laajemmalle alueelle. Syksyllä he ovat yhdessä pyytäneet Varankiniemeltä etelään siirtyviä peuroja kuopilla. Talveksi asukkaat ovat siirtyneet Tenolta kauemmas sisämaahan, jossa oli paremmat talvikalastusmahdollisuudet, mahdollisuus metsästää riekkoja ja keväisin palaavia vesilintuja. Ala-Jalveen palattiin myöhään keväällä.

Utsjoen suun seuduilla on ollut asutusta Niemelässä ja Kostejärvellä. Gárnjargasta on löydetty keihäänkärki, joka on piitä tai sertiä. Bizusmarastatista on löytynyt jo vuonna 1896 todennäköisesti pronssikautinen kuparinen nuolenkärki. Toi-

nen selvästi Kaldoaivin erämaa-alueelta tehty ja rekisteröity esinelöytö on vuonna 1991 Iijärven läheltä Selkäjärveltä löytynyt kvartsiittinen nuolenkärki. Se on ns. tasakantaista muotoa ja peräisin ajalta 1500–500 eKr.⁶

Kasvavat sademäärät merkitsivät yhä enemmän lunta Varankiniemeen, joten peurat muuttivat syksyin, kevään pitkin Tenon laaksoa. Varankiniemeltä johtaa kapeahko kannas Tenon ja Varankivuonon pohjukan välistä Tenon laaksoon. Peurakuoppalöydöistä voi päätellä, että osa peuroista on jatkanut etelään Pulmankijärven kautta ja osa Tenon laaksoa pitkin Utsjokea kohti. Utsjoen varrelta löytyy sen koko pituudelta paljon peurakuoppia, joten osa peuroista kulki todennäköisesti sitä kautta. Kevojoen suussa lauma on taas saattanut jakautua. Ajanlaskun alun jälkeisillä ensimmäisillä vuosisadoilla peurojen ansa- eli hangaspyynti yleistyi mäntymetsäalueella.⁷ Inarilaiset ja kolttasaamelaiset pyysivät peuroja vielä 1800-luvulla hankailla.⁸

Nykyiseltä Kaldoaivin paliskunnan alueella on merkkejä⁹ siitä, että ihmiset ovat käyttäneet aluetta ennenkin: Njuohgárggussa on seitakivi keskellä nykyistä kesämerkintäaidan siulaa. Utsjoen alajuoksulla on peuraseita ja joen suussa on ammoin palvottu kalaseitaa. Poromiesten kertoman mukaan¹⁰ Puksajärven kesämerkintäaidan siuloista on tullut esiin vanhoja tulisijoja porojen poljettua maan pinnan rikki. Myös Njallajärven uuden kämpän lähellä näyttää olevan merkkejä vanhasta asumisesta.¹¹ Ehkä järven nimestä voisi päätellä samansuuntaista, njalla tarkoittaa niliaittaa. Lihaa on ennen säilytetty purnuissa. Purnulöytöjä on rekisteröity Bárit-tunturista, Kenesjoen suusta ja Mieraslompolosta.¹² Toistaiseksi arkeologit eivät ole tutkineet Kaldoaivin erämaa-alueen sisäosia.

Kuva 3. Kappaleessa "Esihistoriallinen aika" esiintyviä paikannimiä.

3 HISTORIALLISEN AJAN ALKU

3.1 Siitat

Vuoden 600 jKr. tietämällä poliittiset, kaupalliset ja verotukselliset paineet kasvoivat Pohjois-Suomessa. Asutus järjestyi kyläyhteisön ympärille. Siitä merkkeinä ovat useat myöhäisrautakautiset ja keskiaikaiset talvikylät, joita on vain Pohjois-Lapissa.¹³

Siida on saamea ja tarkoittaa lapinkylää, siitaa. Jatkossa tässä työssä käytetään selvyyden vuoksi ainoastaan siita-sanaa, vaikka lähteissä olisikin puhuttu lapinkylästä.

Saamelaisten siitajärjestelmää ovat tutkineet esim. Väinö Tanner, Erik Solem, T. I. Itkonen ja Karl Nickul. Siitajärjestelmä on hyvin vanha.¹⁴ Saamelaisen yhteiskunnan perusmallin muodostaa perinteinen metsäsaamelainen siita. Se oli sekä kylän toiminnoista huolehtiva kyläyhteisö että alue, johon yhteisöllä oli käyttöoikeus. Siita omisti tietyn alueen, jolla oli määritellyt rajat.¹⁵ Siitojen rajat seurasivat vesistöjä ja korkeita maita: vedenjakajia, tuntureita ja vaaroja.¹⁶ Suurporonhoidon syntyminen 1500–1600-lukujen vaihteessa johti myös siitajärjestelmän muutokseen. Metsäsaamelaiset olivat hyödyntäneet pientä neliönmuotoista aluetta, mutta porokylästä muodostui pitkämuotoisia siitoja, koska kesä- ja talvipaikat olivat satojen kilometrien päässä toisistaan. Porosiita saattoi muodostua itsenäisistä yksilöistä ja perheistä, eikä se enää perinteiseen tapaan perustunut yksinomaan sukuyhteisöön.¹⁷

Kaldoaivin erämaa-alueella on asuttanut kolmen eri tyyppisen siitan väki. Utsjoki oli 1600-luvun lopusta lähtien porosaamelainen siita, Inari metsäsaamelainen ja itäistä siitatyyppejä edusti Näätämo, joka säilytti puolipaimentolaisen elintavan neljine kausiasuinpaikkoineen kaikkein pisimpään. Alueen neljäntenä käyttäjänä on ollut Varangin siita, jonka talvilaitumet ovat ehkä ulottuneet kaikkien muiden nykyisellä Kaldoaivin erämaa-alueella sijainneen kolmen siitan maille.

Utsjoki, jota joissain lähteissä kutsutaan Aritzby-nimellä, oli historiallisena aikana porosaamelaisten siita. Ruotsi-Suomen Tornion Lapissa siita oli perheiden, alkuaan ehkä sukujen, yhteenliittymä, jolla oli oikeus tiettyihin laidunalueisiin. Porosaamelaisten kesken oli kehittynyt joukko sosiaalista elämää sääteleviä tapoja, mutta heidän siitansa eivät olleet yhtä monipuolisesti vaikuttavia kuin metsä- ja kalastajasaamelaisten siitat.¹⁸ Samuli Aikion mukaan¹⁹ Utsjoen siitan talvikylä on ollut ehkä Sirman tienoilla. Kyläkunta asui 1600-luvulla talvet Utsjoen varrella.²⁰

Utsjoellakin siitalla oli oikeudenkäyttöön liittyviä tehtäviä, sillä tiedetään, että siellä rikollinen saatettiin määrätä rangaistukseksi paimeneksi jollekin pororikokaalle. Ensikertalainen sai palvelua palkatta puolesta vuodesta vuoteen, mutta rikoksenuusija jopa kahdesta viiteen vuotta.²¹

Metsäsaamelaisten siita on alussa ollut perheiden yhteisö, jolla on ollut yhteinen hallintolaitos. Se jakoi historiallisena aikana siitan maat perheiden tai sukujen kesken usein kruunun myötävaikutuksella. Kalastus oli tärkein elinkeino ja siksi sukumaat olivat yleensä järven lähellä. Kullakin perheellä oli sukumaalla oma yksityisalueensa ja he omistivat pyydyksensä, kulkuneuvonsa ja poronsa yksityisesti. Kalajärvien lähellä elettiin kesät ja syksyllä siirryttiin pyyntimaiden lähelle.²² Metsästys oli tärkeää, mutta vähitellen poronhoidosta tuli tärkein elinkeino.²³

Talviksi siitan perheet kokoontuivat keskuspaikkaansa talvikylään eli markkiinaan. Poroja paimennettiin sen lähellä yhtenä tokkana. Talvikylä saatettiin siirtää uuteen paikkaan, mikäli porolaidun loppui entisestä paikasta. Talvi ei ollut taloudellisesti tärkeää aikaa ja silloin oli aikaa pitää siitan kokoukset. Kun valtiot alkoivat vaikuttaa siitojen alueella, talvikylissä hoidettiin veronkanto, käräjät, kirkolliset toimitukset, markkinat ja myöhemmin niissä toimivat koulut. Kevät-talvella siitan miesväki siirtyi yhdessä peuranpyyntiin.²⁴

Täyssinän rauhan raja jakoi Inarin siitan kahtia vuonna 1595. Vaikuttaa siltä, että inarilaiset ovat asuneet talvisin kahdessa kylässä: toinen lienee sijainnut Paatsjoen niskalla nykyisen Nellimön tienoilla ja toinen, isompi, Inarijärven länsipäässä.²⁵ Inarin nykyisen kirkonkylän lähellä Nukkumajoella on ollut jo 1500-luvulla talvikylä. Jossain vaiheessa niitä on ollut kaksikin samanaikaisesti.²⁶ Pielppajärven talvikylän läheisyyteen rakennettiin ensimmäinen kirkko vuonna 1646.²⁷

Inarissa ja muualla Kemin Lapissa kokoontuivat isännät kotakäräjille viidesti vuodessa. Huonomaineiset, jotka olivat esim. kalastaneet toisen vesissä tai kokeneet toisten peura-ansoja, eivät saaneet osallistua kokouksiin. Puheenjohtajanaan kylännimismies kotakäräjät määräsi pyyntimetsien ja kalastusjärvien jaosta, viranomaiset vahvistivat päätöksen. Kotakäräjät sakottivat vähäisistä rikoksista, suuret rikosasiat vietiin oikeusistuimeen. Riita-asioita esiintyi vähän. Vaikka kotakäräjien päätöksistä sai vedota tuomioistuimeen, niihin yleensä tyydyttiin. Kotakäräjille kuuluivat myös siitojen väliset sopimukset metsästyksestä. Majavanpyynnistä ja kalastuspaikoista syntyi joskus rajariitoja kylien välille. Kylät tekivät keskenään sopimuksia jonkin alueen yhteisestä käytöstä, kuten esimerkiksi Skoarohokan majavanpyynnistä 1700-luvulla ja Pulmankijärven kalastuksesta 1800-luvulla (molemmista enemmän myöhemmin). Kotakäräjät päätti myös kalavesien ja laidunmaiden vuokraamisesta muille.²⁸

Siitojen muuttumiseen ovat vaikuttaneet elinkeinojen muuttuminen ja valtioiden levittäytyminen alueelle.²⁹ Saamelaiset menettivät vähitellen yksinoikeutensa esim. majavanpyyntiin. Kun uudisasukkaiden jälkeläiset alkoivat 1600-luvulta alkaen avioitua siitojen jäsenten kanssa, he alkoivat pyrkiä myös siitojen maille.³⁰ Parhaiten siitajärjestelmä säilyi idässä, koska Venäjä suhtautui saamelaisten itsehallintoon suopeasti.³¹

3.2 Tunturipeuranpyynnistä

Gollevárrissä, Tenon ja Isovuonon välisellä kannaksella, on Saamenmaan laajin peurahautajärjestelmä. Siellä on kaivettu yli 500 peurakuoppaa peräkkäisiin ja rinnakkaisiin ryhmiin.³² Gollevárrin lähellä Pulmankijärvellä on peurahautaryhmiä Galddašluoppalissa ja Leipjoella.³³ Pulmankijärven eteläpuolista seutua ei ole toistaiseksi tutkittu. Jokainen yksittäinen kuoppa on ollut ainakin 2 metrin pituinen sekä 1,5 metrin levyinen ja syvyinen.³⁴ Kuopat muodostivat nauhamaisia ryhmiä. Esimerkiksi Leipjoen varrella on jängän pohjoislaidalla olevalla harjanteella kaksi ryhmää, toisessa on 14 kuoppaa 200 metrin matkalla ja siitä jonkin matkan päässä 19 kuoppaa 700 metrin pituisena ketjuna.³⁵

Peurakuoppajärjestelmiä luomaan on tarvittu yhteisö, siitä, koska se ollut pitkäaikainen, raskas ja työvoimaa vaativa työ. Aikio arvelee, että peurakuoppajärjestelmien rakentaminen lienee kaiken kaikkiaan laajamittaisin rakennustyö, johon saamensuku on toistaiseksi ryhtynyt.³⁶ Inarin seudulla on harjoitettu peuran kuoppapyyntiä 1550-luvulle saakka. Manker ja Vorren päättelevät, että myös Gollevárrissä kuoppapyynti on jatkunut yhtä kauan.³⁷ Ei varmaan ole syytä olettaa, että Kaldoaivin erämaa-alueen peurakuopat olisivat jääneet käytöstä aikaisemmin.

Gollevárrin eteläpuolella on Vuopmanvárri, jonka nimi liittyy peuranpyyntiin. Tunturialueille on rakennettu myös peninkulmien pituisia vuomenia (saameksi vuopman), jotka olivat tehokkaita pyydyksiä kevättalvisin ja syksyisin.³⁸ Peurat ajettiin laajan kulmanmuotoisen aitauksen perällä olevaan kuoppaan, jonka pohjalla oli keihäitä³⁹, tai peurat johdatettiin veteen, jossa ne oli helppo tappa.⁴⁰ Vuomenpyynnin aikaa olivat 1500- ja 1600-luvut.⁴¹ Inarilaiset ja kolttasaamelaiset ovat käyttäneet metsäalueilla pienempiä vuomenia, joissa peurat surmattiin keihäin. Tällainen pyydys oli nimeltään čivttagárdi⁴² ja sellaisen voisi paikan nimen perusteella päätellä olleen esim. Siuttajoen tienoilla.

Utsjoen suun itäpuolella olevasta Ailigasjärvestä on nostettu ikivanhoja männynrunkoja niiden iän määrittämistä varten. Tutkijoita hämmästytti, kun osassa niistä näkyi tyvessä kirveenjälkiä. Kun tutkittiin kirveellä katkaistujen runkojen ikää, saatiin selville, että ne oli katkaistu vuosina 600–1100 jKr. Osassa runkoja jäljet eivät olleet yhtä selvät ja niiden kaatamisajaksi ajoitettiin 300–1400. Puita oli siis toistuvasti katkottu useiden vuosisatojen aikana ja ne oli jätetty karsimatta jäälle, koska ne nyt löytyivät järven pohjaliejusta. Luontevin selitys löytyi peuranpyynnistä: Ailigasjärven rungot on kaadettu hangasaitaa varten.⁴³

Saamelaiset ovat varsinkin mäntymetsäalueilla pyytäneet peuroja hangasansoilla. Peurojen muuttoreiteille ja niiden käyttämille poluille tehtiin aita, hangas, kaatamalla puita kasvavien puiden väliin. Aitaan jätettiin aukkoja kasvavien puiden kohdalle ja niihin viritettiin sormenpaksuisesta köydestä ansa. Hangas saattoi olla oli 5–20 kilometrin pituinen ja ansat olivat 25–35 metrin välein. Hankailla pyydettiin syksyisin ja talvisin ajamalla peuroja kohti ansoja ja tappamalla kiinni jääneet. Utsjoella hankaita ei ole käytetty enää 1700-luvun puolimaissa, Inarissa niistä luovuttiin 1860-luvulla, mutta Suonikylässä hankaan jätteitä on

näkyntä vielä vuonna 1926. Kolttsaamelaiden tiedetään jatkaa hangaspyyntiä vielä 1880-luvulla.⁴⁴

3.3 Poronhoidosta

Metsästyks, kalastus ja poronhoito ovat olleet saamelaiden pääelinkeinoja niin kauan kuin tiedetään. Pohjoisen kylmä ja karu luonto ei ole tarjonnut edellytyksiä maanviljelyyn, vaan väestö on hankkinut elantonsa metsästyksestä ja kalastuksesta. Vähitellen on kypsytty poronhoitoon, joka on alueen luonnonoloihin soveltuva suuri oivallus. Maankäytön muotona se on ainutlaatuinen elinkeino.⁴⁵ Poronhoidon alkua ei ole toistaiseksi pystytty selvittämään. Ottarin kertomuksista (noin vuodelta 890) tiedetään, että jo viikinkiaikaan on ollut paimennustokkia (geahččoealut) ja houkutusporoja. Monet tutkijat katsovatkin houkutus-, ajo- ja takkaporojen kesyttämisen poronhoidon vanhimmiksi muodoiksi. Peuranpyynnissä käytettiin houkuttimena kesyjä vaatimia, joiden avulla hirvaat oli helppo rykimäaiana houkuttaa ansaan. Ajoporoista on mainintoja 1400-luvulta lähtien.⁴⁶ Kesyjien takkaporojen selässä kuljetettiin sulan maan aikaan liikuttaessa taakat.

Poronhoidosta nykyiseen Suomen Lappiin kuuluvilla alueilla ei 1500-luvulta ole juuri mitään tietoa. Itkonen olettaa kuitenkin, että porosaamelaiset kävivät kesäisin rannikolla, kuten jo varmaan vuosisatoja varhemminkin.⁴⁷

Verotustietoja poroista on 1500-luvulta alkaen, aluksi kuitenkin hyvin vähän. Vuonna 1605 kuningas Kaarle IX luetutti Ruotsin ja Suomen lapinkylien porot, mutta Könkämäenon pohjoispuolella poroluvut jäivät hyvin pieniksi. Saman vuosisadan loppupuolella suurin osa Utsjoen veronmaksajista oli porosaamelaisia.⁴⁸

Saamenkielen rikas poroon ja poronhoitoon liittyvä sanasto on vanhaa, kivikauden sekä kielitieteellisesti uralilaisen ja suomalais-ugrilaisen ajan, perua. Se on alunperin kuulunut peuranpyyntiin.⁴⁹

3.4 Hallitsijat kiinnostuvat alueesta

Moskovan suuriruhtinas Vasili antoi heinäkuussa 1517 turvakirjan, jossa hän toi julki mm. seuraavaa: ”Minä mahtavin herra olen armossa suonut saamelaisilleni, että kun meidän verovoutimme menee heidän luokseen saamelaiden maahan kantamaan meidän veroamme, niin tulee yhden verovoudin käydä... Näätämösä (Niafdain) ja pohjoisosassa Inaria (Niadri) ja Utsjoella (Udziukkei)... Niin olen minä myös armossa suonut heille tämän heidän merenrantansa Paatsjoesta Umbaan (Kantalahden pohjoisrannalla) asti; tälle heidän merenrannalleen älkööt karjalaiset tai novgorodilaiset tai ruotsalaiset tai kukaan muu rohjetko mennä ja harjoittaa siellä elinkeinoa.”⁵⁰

Venäläiset valittivat vuonna 1526 kuningas Kustaa Vaasan edustajalle Eerik Flemingille, että pirkkalaiset Heikki Poikela ja Juho Torvi olivat seuralaisineen surmanneet Utsjoella pari suuriruhtinaan veronkantajaa. Ryöstösaaliikseen he olivat saaneet näiden saamelaisilta saamia veroesineitä kahdensadan Novgorodin rupan arvosta. Lisäksi he olivat ottaneet vangiksi kymmenen venäläiskauppiasta poroineen ja muine tavaroineen.⁵¹

Kustaa Vaasan allekirjoittaman vastauksen mukaan venäläiset olivat itse antaneet aiheen pohjalaisten hyökkäykseen. He olivat vähän aikaisemmin Iivana Jaakonpojan johdolla tappaneet Utsjoella kolmekymmentä talonpoikaa ja ottaneet näiden kolmesataa poroa. Tihutyöt olivat esillä vielä seuraavana vuonna Kustaa Vaasan neuvotellessa Tukholmassa Venäjän suuriruhtinaan lähettiläiden kanssa.⁵²

Meri- ja tunturisaamelaiset olivat valittaneet Ruotsin kuninkaalle venäläisten vaativan heiltä veroa. Kustaa Vaasa lupasi kirjeessään syyskuun 20. päivänä 1551: "Otamme alamaisemme saamelaiset ... Inarissa (Enartt), Utsjoella (Wseioki) ... kuninkaalliseen suojelukseemme kaikkine irtaimine ja kiinteine omaisuuksineen kaikkea väkivaltaa ja venäläisten harjoittamaa laitonta verotusta vastaan. Näiden kylien ei tule tämän jälkeen maksaa veroa muille kuin meille tai meidän voudeillemme Ruotsin kruunun puolesta."⁵³

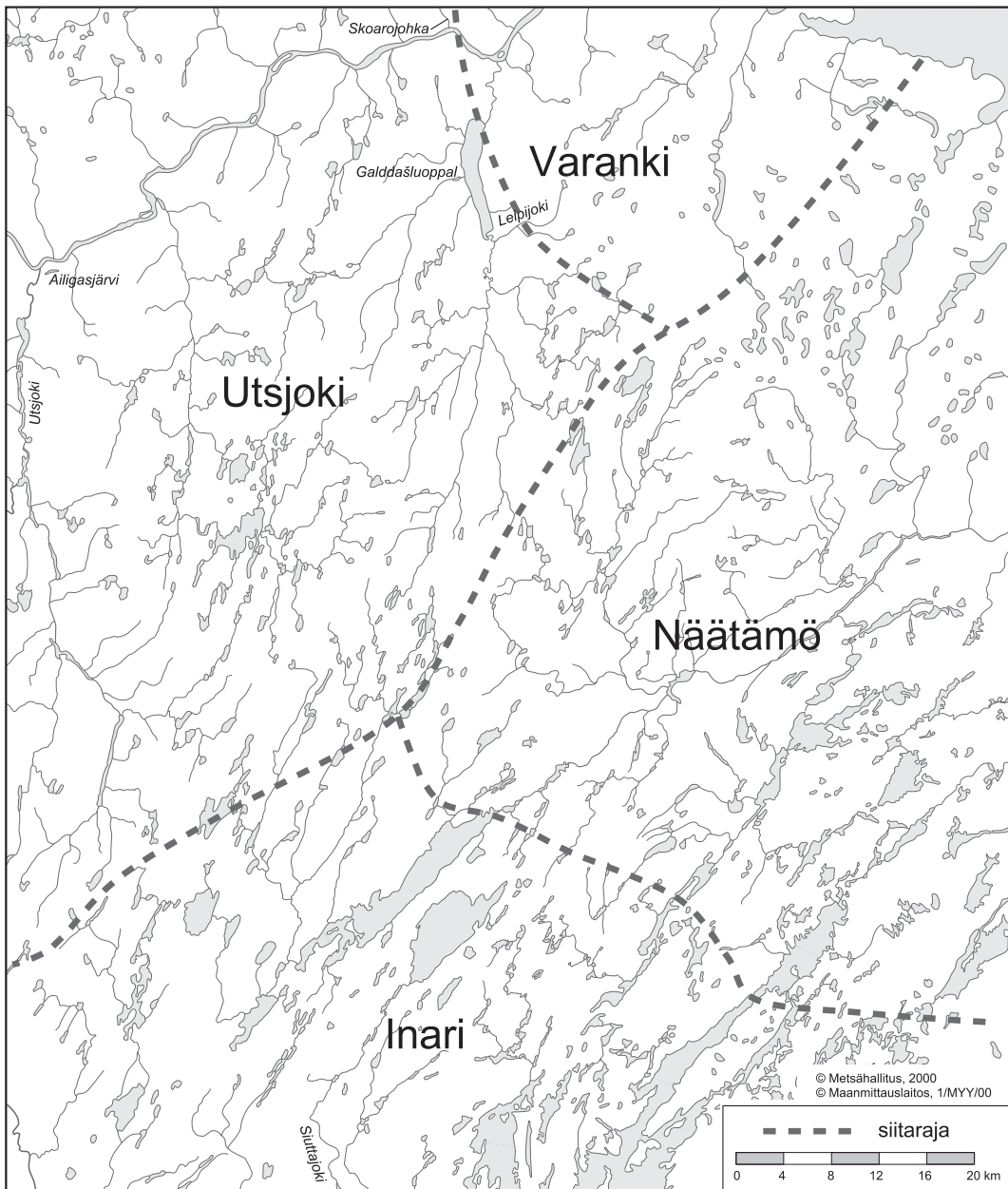
Kustaa Vaasa loi voutikuntahallinnon. Tenon ja Utsjoen siitat kuuluivat Tornion Lappiin ja Inarin siita Kemin Lappiin. Länsi-Pohjaan kuuluessaan Kemin ja Tornion Lappi muodostivat Pohjoisen voutikunnan.⁵⁴

Pirkkalaisten verotusoikeus lakkautettiin 1550-luvulla. Vuodesta 1562 Tornion Lapissa ja siten myös Utsjoella sovellettiin manttaaliverotusta, jossa veron suuruus riippui veronmaksajan varallisuudesta. Inarissa ja muualla Kemin Lapissa vanha perinnäinen lapinvero muuttui sääntömääräiseksi vuotuisveroksi vuonna 1559. Veronmaksajaa kohti vero näyttäisi olleen Kemin Lapissa huomattavasti suurempi kuin Tornion Lapissa.⁵⁵

Ruijassa lienee pidetty markkinoita ammoisista ajoista, varsinaisia mainintoja niistä on vasta 1500-luvulta alkaen.⁵⁶

Näätämön kolttasaamelaiset yrittivät vuonna 1559 kalastaa Tenolla ja Pulmankijoella⁵⁷, mitä voidaan pitää merkinä laajenemispyrkimyksistä länteen. Norjan viranomaiset valittivat asiasta venäläisille virkaveljilleen ja niinpä näätämöläisten oli vetäydyttävä takaisin.⁵⁸

Pähkinäsaaren rauhassa oli vuonna 1323 määritelty Novgorodin ja Ruotsin raja. Se alkoi kuitenkin heti murtua, koska Ruotsi suosi rajan pohjoispuolelle siirtyviä uudisasukkaita. Saamelaiset joutuivat kärsimään yli 250 vuoden ajan novgorodilaisten alueelle tunkeutumisen aiheuttamista levottomuuksista ja sodista. Tämä aika lienee saamelaisen kansanperinteen "tšuudien aika". Levottomuudet päättyivät Täyssinän rauhaan.⁵⁹

Kuva 4. Kappaleessa "Historiallisen ajan alku" esiintyviä rajoja ja paikannimiä. Siitarajat Samuli Aikion mukaan. Tenon siitan itäraajasta ei ole varmuutta. Se on saattanut olla Utsjoen länsipuolella.

4 ENSIMMÄINEN RAJANVETO: RAJOJA JA VALTAPOLITIIKKAA

4.1 Täyssinän rauha

Täyssinässä allekirjoitettiin 18.5.1595 25-vuotisen sodan rauhansopimus. Venäläisten oli määrä saada Käkisalmen linna ja lääni takaisin, kun rajat olisi käyty ”Varankiin ja Pohjoiseen mereen saakka”. Rajapaikkojen yksityiskohtainen määrittely jätettiin tulevan rajankäynnin varaan. Riidanalaisiin kohtiin oli tarkoitus hankkia valaisua rajaseudun asukkailta ja vanhoista rajakirjeistä.⁶⁰ Venäjä luopui vaateistaan Varangin länsipuolella⁶¹ ja rajakirja allekirjoitettiin seuraavana vuonna, mutta siinä raja oli käyty vasta Iivaaraan, Lapin rajaan, asti.⁶²

Vaikka Täyssinän rauhan rajaa ei virallisesti käytykään, se oli käytännössä olemassa. Valtakunnan rajan pohjoisosan on täytynyt kulkea Inarijärven Kaamasaaaresta suurpiirteisesti luoteeseen suuntanaan Johttejavri. Sieltä se on jatkunut Inarin ja Utsjoen siitan rajaa pitkin sekä Utsjoen ja Näätämön rajaa Golmmesoaiviin. Jäämereen raja kulki Näätämön ja Varangin siitojen välissä.⁶³ Rajankäyntiä ei jatkettu virallisesti venäläisten haluttomuuden vuoksi. Inarilaisten oli edelleen maksettava veroa kolmelle valtakunnalle: Ruotsille, Venäjälle ja Tanska-Norjalle.⁶⁴

4.2 Kaarle IX, ”saamelaisten kuningas”

Kemin Lapin asukkaat vetosivat 1600-luvun alussa hallitsijaan pirkkalaisten ja talonpoikien mielivallan estämiseksi. Vaikka suomalaiset eivät vielä olleetkaan perustaneet uudistiloja Lapin rajan taakse, he käyttivät Lappia ja sen asukkaita monin tavoin hyväkseen esimerkiksi tunkeutumalla heidän kalavesilleen. Kaarle herttua antoi vuonna 1602 Kemin Lapin saamelaisille turvakirjan ja tunnusti epäroimättä heidän vanhat oikeutensa. Hän vakuutti, ettei kukaan voisi enää riistää laittomasti keminlappilaisten omaisuutta eikä loukata heitä, sillä Kaarle herttua oli ottanut heidät ja heidän omaisuutensa suojelukseensa.⁶⁵

Jäämeren kysymyksen vuoksi Kaarle IX kiinnitti paljon huomiota Suomen nykyiseen pohjoisosaan. Hän yritti kaikin tavoin kiinnittää alueen entistä kiinteämmin valtakuntaansa. Valtiollisista tavoitteista juontuivat monet hänen Lapin asuttamista, kauppaa, verotusta ja kirkollisia oloja koskevat toimenpiteensä.⁶⁶ Turvakirjeellään Kaarle herttua sai Kemin Lapin asukkaat tyytyväisiksi Ruotsin hallitukseen. Vähänpä he saattoivat aavistaa, että virallisen kannan mukaan asumatomat erämaat olivat kruunun täyttä omaisuutta.⁶⁷ Tosin Kaisa Korpijaakkokaan⁶⁸ ei tutkimuksissaan ole löytänyt juridisen tarkastelun kestäviä perusteita nykyisten tulkintojen mukaisen valtiomaakäsitteen syntymiselle Lapinmaassa. Kaarle puolestaan tunsu mahdollisuudet ja ryhtyikin heti turvakirjeen annettuaan toimiin Suomen Lapin asuttamiseksi. Vuonna 1607 hän kirjoitti Oulun linnan käskynhaltija Iisak Behmille, että tämän pitäisi asuttaa Inarijärven seutu.⁶⁹

Samana vuonna 1607 Kaarle oli liittänyt arvonimiinsä uuden arvonimen ja oli nyt myös ”saamelaisten kuningas”. Hän oli antanut Göteborgin kaupungille privilegiot Jäämeren kauppaan. Tällöin Kaarle IX:n pyrkimykset Jäämerelle saavuttivat huippukohtansa. Vähän aiemmin hän oli ulottanut Ruotsin aluevaatimukset käytännön tasolla Tenolle ja Alattiovuonolle.⁷⁰

Ruijaa koskeva riita oli yhtenä syynä Kalmarin sotaan (1611–1613)⁷¹, joka päättyi Knäredissä solmittuun rauhaan 1613. Ruotsi joutui luopumaan kaikista oikeuksistaan Ruijan rannikkoon Varangista länteen ja siten myös verotuksesta.⁷² Kaarle IX:n Jäämeren-politiikan näin rauettua valtakunnan hallituksen pyrkimys Suomen Lapin asuttamiseen laantui vuosikymmeniksi, valtakunnan entisetkin talot kun pyrkivät autioitumaan.⁷³

Kaarle XI antoi vuonna 1673 Lapin asutusplakaatin, joka oli tärkein Lappia koskeva asutuspoliittinen säädös Ruotsin vallan aikana. Se sääteli pitkään Lapin asutuspolitiikkaa ja antoi uudisasukkaille merkittäviä etuisuuksia, esimerkiksi 15 vuoden verovapauden ja vapautuksen sotaväenotosta. Asutuspolitiikka oli leväperäistä. Kemin Lapin saamelaisille asutusplakaatti oli kohtalokas, sillä pyyntielinkeinojen harjoittajina he joutuivat kilpailemaan uudisasukkaiden kanssa samoista resursseista. Metsäsaamelainen kulttuuri joutui väistymään kaskeavien talonpoikien tieltä ja tuhoutui nopeasti eteläisessä Kemin Lapissa.⁷⁴ Asutusplakaattiin annettiin vuonna 1695 uusintajulistus, jossa kiinnitettiin huomiota myös saamelaisten ja kaskitalonpoikien suhteeseen.⁷⁵ Kuitenkin plakaatin epärealistisena tavoitteena oli peltoviljelyyn perustuva talous.⁷⁶

Poliittisina julistuksina molemmat asutusplakaatit heikensivät tuntuvasti siitojen perinteistä päätäntävaltaa alueidensa käytöstä⁷⁷, vaikka kauniina tarkoituksena oli ollut suojella saamelaisten maat ja ottaa asutustoimintaan vain ne maat, joista ei ollut saamelaisille hyötyä.⁷⁸

4.3 Verotus

Kaarle IX päätti vuonna 1602 uudistaa Lapin verotuksen kokonaan, koska se tuotti hänen mielestään kovin vähän. Ainoaksi veroksi piti jättää kymmenykset, joita saamelaisten tuli maksaa todella kymmenes osa saamistaan turkiksista, kaloista ja poroelon vuotuisesta lisääntymisestä.⁷⁹ Vuodelta 1629 on maininta, että tunturisaamelaisten piti antaa kymmenykset myydyistä lohista, ei kotitarpeeksi pyydetyistä.⁸⁰

Vuodesta 1642 lapinvero oli 4 leiviskää (34 kg) haukia tai 3 hopeataralaria manttaalilta. Vuodesta 1646 kymmenykset vakiintuivat rahaveroksi. Sitä kannettiin 24 hopeaäyriä savulta, kruunu ja kirkkoherra jakoivat sen puoliksi. Uutta veroa, haaksipalkkaa, kannettiin korvaukseksi verovarojen kuljettamisesta meritse Torniossa Tukholmaan. Laamanninverona kannettiin kenkä- tai kinnaspari savulta. Verotusjärjestelmä vakiintui vuosisadan puoliväliin mennessä.⁸¹

Vuonna 1695 Kaarle XI vahvisti uuden verotuksen. Nyt kannettiin neljän vanhan veron sijasta yhtä ainoaa rahaveroa. Se määrättiin kullekin siitalle sen kaikkien elinkeinojen arvioidun tuoton nojalla. Kyläläisten oli maksettava vero yhteisesti, mutta summa jaettiin varallisuuden mukaisesti osuuksiin. Kylän veromäärän tuli pysyä vastedes muuttumattomana, väkiluvun tai varallisuuden kehittymisestä riippumatta.⁸² Verotusta varten laadittiin maakirja, johon merkittiin saamelaisten maa-alueet ja kalavedet. Näin lapinvero sai maaveron luonteen.⁸³

Tanskalaiset kielsivät vuonna 1602 venäläisiltä veronkannon Ruijassa ja yhteinen veronkanto päättyi Kuolan niemimaalla viimeistään 1611. Näätämön, Paatsjoen ja Petsamon siitat jäivät kuitenkin edelleen Tanskan ja Venäjän yhteisverotus-alueeksi.⁸⁴

Utsjoen siita maksoi suurimman osan 1600-lukua veroa sekä Ruotsin että Tanskan kruunuille, Inari vielä Venäjällekin. Tämä oli Knäredin (1613) ja Stolbovan (1617) rauhansopimusten vakiinnuttama tilanne. Utsjoella maksettiin 1690-luvulla veroja yhteensä noin 3 hopeatalaria ja Inarissa 3,5–4 talaria perhettä kohti. Talari vastasi 1–1,5 leiviskää kuivattuja haukia, määrä saadaan 15–22 kg:sta tuoretta kalaa. Verotus oli ilmeisesti vuosisadan alussa ollut vieläkin kovempaa.⁸⁵

Inarilaisten verotuksen kovuus käy ilmi seuraavasta. Vuonna 1607 Inarissa oli 30 verollista perheenpää.⁸⁶ Heiltä on kerätty veroa vuosina 1607–1608⁸⁷:

vuotuisverona eli pääverona:	148 leiviskää haukia 5,5 kiihtelystä harmaita oravannahkoja 7 porontaljaa 2 näätää 1 punakettu
kymmenyksinä:	2,5 kiihtelystä harmaita oravannahkoja 2 paria nutukkaita 2 poronvasaa
ns. Norjan verona:	36 leiviskää haukia 1 näätä 2,5 kiihtelystä oravannahkoja 2 pulkkaa 22 porontaljaa 1 vaadin
Venäjälle on maksettu:	5 joustaa

kiihtelys = 40 oravannahkaa

jousi = 1,5 kiihtelystä oravannahkoja ja jokunen porontalja

4.4 Paikallishallinto

Tornion ja Kemin Lapin hallintoa johti Länsipohjan maaherran alaisena lapinvouti, jonka tärkein tehtävä oli veronkanto. Vuosisadan alussa oli kummallakin Lapilla on voutinsa, mutta vuodesta 1613 yhteinen. Veronkanto vuokrattiin 1620-luvulla vastaperustetun Tornion kaupungin porvareille, järjestelmä säilyi tiittävästi vuoteen 1637. Veronvuokraajien oli luovutettava kruunulle kaikki saamelaisien maksamat verovarot, mutta kustannustensa korvaamiseksi heillä oli Kaarle IX:n myöntämä etuoikeus Lapin tuotteiden ostamiseen.⁸⁸ Veronvuokraus lopui vuonna 1667.⁸⁹

Hallinnollisia pitäjiä ei 1600-luvulla ollut, vaan paikallisen alihallinnon yksiköinä säilyivät ikivanhat lapinkylät eli siitat. Itsenäisesti, perittyjen tapojensa mukaan ne hoitivat suurimman osan itsehallinnollisista asioistaan, kuten metsästyksen, kalastuksen, tunturialueella poronhoidon vaatimat jaot ja muut järjestelyt. Jokaiseen siitaan oli lapinvoudin alaisuuteen asetettu kylänvanhin, jonka tehtäviin kuului verojen kerääminen ja voudin muonittaminen. Nimismiehen tuli nauttia kyläläisten luottamusta. Hänet oli toimikautenaan vapautettu veroista, joten vouti pyrki valitsemaan hänet siitan köyhimmistä, jotka eivät muutenkaan maksaneet veroa. Tanskan ja Ruotsin nimittämiä kylänvanhimpia kutsuttiin nimismieheksi (länsman, myös: kruunun nimismies, Tanskan nimismies). Inarin nimismiehenä oli vuonna 1616 Toria Vallenpoika.⁹⁰ Valle näyttää siis olleen käytössä etunimenä jo tällöin. Valle sukunimestä enemmän sivulla 49.

4.5 Kauppa

Pirkkalaisten vapaasta kaupankäynnistä Lapissa pyrittiin tekemään loppu vuodesta 1602 lähtien perustamalla markkinalaitos. Siitä lähtien pirkkalaisilla oli lupa kaupankäyntiin Lapissa vain määrätyillä markkinapaikoilla, joita oli harvassa. Pohjoisin pirkkalaisten vanhalle alueelle syntyneistä kaupungeista oli Tornio, ja vuodesta 1620 sen porvareilla oli yksinoikeus kaupankäyntiin Tornion ja Kemin Lapissa.⁹¹ Torniolaisia kiellettiin vuodesta 1629 lähtien käymästä kauppaa Vuoreijan ammissa (länissä) siellä, missä Bergenillä ja Trondheimillä oli etuoikeus. Tenon ja Utsjoen saamelaiset valittivat vuonna 1638, että Ruijassa toimivat Bergenin porvarit kohtelivat heitä huonosti ja heidän tavaransa oli kallista.⁹²

Markkinoiden pitäminen aloitettiin Inarissa 1650-luvulla ja Utsjoella seuraavalla vuosikymmenellä.⁹³ Itkosen⁹⁴ mukaan vuoden 1640 asetuksella Utsjoen markkinat pidettiin helmikuun 24. päivänä.

Peskit, poronnahkakintaat ja nutukkaat olivat jo 1600-luvulla tärkeä kauppatavara.⁹⁵ Porvareilla olikin markkinapaikoilla kova kilpailu lapintavaroista, lisäksi liiketoimissa asioivat luvatta voudit ja eräät papit. Laillisesti lapintavara liikkui myös veroja maksettaessa, sillä vuoteen 1695 saamelaiset maksoivat veronsa luonnontuotteina.⁹⁶ Näitä lapintavaroita, kuten myös esim. lohta ja tervaa, kauppiat veivät laittomasti purjehtiessaan Tallinnaan ja muualle Baltian satamiin. Pohjanmaan kaupungeilla ei nimittäin ollut ulkomaankauppaoikeuksia.⁹⁷

4.6 Elinkeinot

4.6.1 Kalastus

Aiemmin oli Suomen puolelta saanut käydä maksutta kalastamassa Jäämerellä. Norjalaiset alkoivat vaatia Utsjoen ja Tenon saamelaisilta vuodesta 1702 merikalastusveroa, jonka suuruus oli yksi talari, poro tai ketunnahka hengeltä.⁹⁸ Utsjoelta käytiin kalastamassa Tenon suulla norjansaamelaisten kanssa. Saaliiksi saatiin perhettä kohti enintään 20 viekoa (vieko= 0,5 riikintaleria) turskaa. Inarilaisiakkin kävi siellä kalassa kesäkuussa.⁹⁹ Kalastuksen ohella käytiin kauppaa¹⁰⁰.

Utsjoen käräjillä vuonna 1740 todistettiin rajan kulusta Ruotsin ja Norjan sekä Ruotsin ja Venäjän välillä. Käräjillä todistajat kertoivat tietoja heille kuuluvista kalastuspaikoista. Oluf Perinpoika Guttorm, vuonna 1662 syntynyt¹⁰¹ Tanskan nimismies Vetsijärveltä, kertoi kalastaneensa esi-isiensä tavoin Tenojoessa Pajuniemen kohdalla ja Nuorgaminsuvannossa. Samanlaisen todistuksen antoivat myös Per Joninpoika Pieti ja Josep Perinpoika (sukunimeltään Lukkari¹⁰²) samoin Vetsijärveltä. Vuogojärveltä (Mierasjärvestä 10 km länteen) oli käyty (muiden) utsjokisten kanssa pyytämässä lohta Pulmankisaassa. Pyyntiin oli osallistunut myös inarilaisia.¹⁰³

Iijärveä ovat kalastaneet 1700-luvulla sekä Näätamön, Inarin että Utsjoen siitojen asukkaat. Siitojen rajat eivät muutenkaan olleet ylittämättömät. Näätamöläiset kalastivat Varangin puolella vuonna 1744 Gárdejávri ja Dierggejávri -nimisillä järvillä. Vastikkeeksi saivat varankilaiset käydä Näätamöjoen eteläpuolella laiduntamassa porojaan ja metsästämissä.¹⁰⁴

4.6.2 Metsästy

Vuonna 1642 Inarissa oli hyvät peuramaat.¹⁰⁵ peuroja pyydettiin vielä 1600-luvulla vuomenilla.¹⁰⁶ Jousi jäi käytöstä Utsjoella jo ennen 1700-luvun puoliväliä.¹⁰⁷ Niiden sijaan tulivat luodikot, joilla ammuttiin mm. jäniksiä ja peuroja.¹⁰⁸ Peuroja oli kaadettu kevään syksyin luodikolla vielä 1730-luvulla melkoisesti, mutta jo vuosisadan puoliväliin mennessä saaliit olivat supistuneet pariin peuraan miestä kohti.¹⁰⁹

Peura oli niin tärkeä saaliseläin, että suurimman osan vuotta sitä sai pyytää vain kyläkunnan kanssa yhteisesti ja saalis jaettiin tasan. Pienempiä turkiseläimiä, kuten oravaa, näättää, saukkoa, kettua ja ahmaa sai kukin yksinään pyytää itselleen.¹¹⁰ Kylillä saattoi olla yhteispyyntiäkin. Vuoden 1740 käräjillä kävi ilmi, että Utsjoen ja Tenon siitojen asukkaat pyysivät vuorovuosin Varangin siitan kanssa majavia Tenoon laskevasta "Solajokkasta".¹¹¹ Ilmeisesti kyseessä on ollut Skoarojohka.¹¹²

4.6.3 Poronhoito

Porosaamelaisten toimeentulo perustui ratkaisevasti puolikesyjen porojen hoitamiseen, mutta toisaalta pyyntielinkeinoilla on ollut heille suurempi merkitys kuin myöhemmille sukupolville.¹¹³ Porojen lukumäärästä ei voi muodostaa luotettavia arvioita, mutta koska toimeentulo perustui pääasiallisesti poronhoitoon, eläimiä on täytynyt olla aika runsaasti.¹¹⁴ Verotuksen ansiosta on olemassa joitakin tietoja ja Itkosen¹¹⁵ mukaan vuonna 1605 oli koko Tornion Lapissa (johon Utsjoki kuului) 1605 poroa.

Utsjoen porosaamelaiset kävivät kesäisin rannikolla, kuten jo varmaan vuosisaatoja aikaisemminkin.¹¹⁶ Toisinaan siitä aiheutui hankaluuksia heidän ja ruijalaisien kesken. Davvesiidan ja Gierbán saamelaiset valittivat vuonna 1690, että utsjokisten porot tallasivat heidän laitumiaan. Lisäksi tulokkaat ampuivat kesällä ja syksyllä riistaa ja poistuivat talven tultua ennen norjalaisen verovoudin saapumista. Myös alatenolaisilla oli valituksia utsjokisista.¹¹⁷

Vuonna 1695 oli Inarissa 50 savua ja noin 275 asukasta. Utsjoella savuja oli 23 ja asukkaita noin 125.¹¹⁸ Kaikkien Utsjoen asukkaiden mainitaan olleen tunturilaisia, siis porosaamelaisia.¹¹⁹ Vuonna 1751 Utsjoella oli 33 verosaamelaista. Heistä 27 poronomistajalla oli yhteensä noin 7000 poroa ja 6 jokisaamelaaisella 60 poroa. Porot olivat susien lisääntymisen vuoksi vähentyneet niin, että 33 verosaamelaisesta vain 16 tuli poroillaan toimeen ja 5–6 saattoi jopa auttaa toisia. Utsjoen muut seitsemän asukasta oli varhemmin vapautettu veroista. He asuivat perheineen Tenolla ja pitivät vain lehmiä ja lampaita.¹²⁰ Jos perheiden koko arvioidaan samoin kuin vuoden 1695 asukaslukua laskettaessa, Utsjoella on ollut yhteensä 220 asukasta. Utsjoen poropaimentolaisperheet elivät 1700-luvun puolivälissä talvisin Utsjoen varrella, kirkonkylän etelä- ja pohjoispuolella.¹²¹

Poroja paimennettiin kautta vuoden. Huhtikuun puolimaissa lähdettiin kohti Ruijan rannikkoa. Näin tehtiin, koska se oli porojen tapa, rannikolla oli vähemmän räkkää, paremmin ruohoa ja siellä voitiin kalastaa. Lisäksi norjalaiset ostivat teurasporoja myös kesällä. Porot vasovivat Vapun ja Erkinpäivän (18.5.) välillä.¹²² Rannikolla vietettiin kesä. Elokuun lopulla alkoi paluumatka. Rykimäpaikoille oli määrä ehtiä Syys-Matiksi (21.9.), sillä oli vaara, että porot peuroihin sekoittuessaan joutuvat pyssymiesten saaliiksi. Talvella porot ehtivät neljässä viikossa polkea lumen kovaksi eli tannertaa laitumen viiden, kymmenen kilometrin etäisyydeltä kodasta, joten uuteen paikkaan oli siirryttävä sangen tiuhaan.¹²³ Ainakin talvella 1744 osa utsjokisista ulotti kulkunsa Buolbmátgeašjávrin kautta Näätämön siitan alueelle.¹²⁴

Myös osa Ruijan saamelaisista siirtyi talveksi eteläisempien siitojen alueille. Vuoden 1720 aikoihin Jouluvuoden tunturisaamelaisilla oli talvilaitumet Pulmankijärven länsipuolella. Varangin tunturisaamelaiset taas oleskelivat talvisin Pulmankijärven itäpuolella.¹²⁵ Itkonen¹²⁶ kertoo, että 1740-luvulla Tenon tunturilaisista yksitoista perhettä, jotka asuivat kesät Varankiniemellä, siirtyi talveksi Pulmankijärven ja Ylä-Pulmankijoen molemmille puolille "alueelle, jota on aina pi-

detty norjalaisena”. Varanginsaamelaisten talvilaitumet ovat ulottuneet Pulmankijärveltä Iijärvelle ja Inarille, Näätäinjoki on ollut itärajana¹²⁷.

Laisvuonon tunturilaiset Davvesiidan pitäjistä olivat alkuaan siirtyneet Tenolle talveksi. Jäkälän loputtua talvilaitumiksi tulivat Jieskaddan-tunturit ja Kietsimäjoen lisäjoen Njuolasjohkan seudut. Kun heidän lukunsa sittemmin väheni, he lyöttäytyivät Tenon saamelaisten seuraan ja viettivät talvet Pulmankijärven ja Pulmankijoen seuduilla.¹²⁸ Tähän joukkoon kuului myös Länsmanin suvun esisä Čalkku-Piera, joka oli syntynyt 1744 tai 1745 Gilivuotnassa. Vuolabit ovat hänen Joosef-veljensä jälkeläisiä ja Pieran Uule-veli puolestaan omaksui vaimonsa Pieski-sukunimen.¹²⁹

Vuonna 1750 Utsjoella oleskeli 20 Ruijan porosaamelaista, joilla oli 5 460 poroa. Veroa he eivät koskaan maksaneet, eivät edes harjoittamastaan pyynnistä. Osa Tenon pohjoispuolella asuvista porosaamelaisista laidunsi sieltä käsin porojaan Utsjoen alueella.¹³⁰

4.7 Jokisaamelaiset

Tenonlaakson jokisaamelaisten juuret ulottuvat historian hämärään. Utsjoen oloista kirjoittaneet papit tapasivat kauhistella porottomien köyhyyttä ja surkeutta. Vähitellen he loivat kuvan tarpeettomasta tai hyödyttömästä väestöryhmästä. Se palveli heitä itseään, sillä papeilla ja uudisasukkailla oli maanvaltausaikeita ”köyhien jokilappalaisten” maihin.¹³¹ Ilmeisesti tästä juontuu Itkosen tapa jakaa väki rikkaisiin ja köyhiin, kun hän puhuu poro- ja jokisaamelaisista esim. kirjassaan Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Pekka Lukkarin¹³² mielestä varallisuus on suhteellista: ”Ennen vanhaan rikkaaksi on luokiteltu ihminen, joka on voinut elää ympäri vuoden ilman nälkää.”

Tenolle saapui kesäisin kalastamaan Utsjoen tunturisaamelaisia ja muutamia inarilaisiakin, Itkosen¹³³ tieto on vuodelta 1638. Inarin kylän miesten tiedetään käyneen myös 1600-luvun lopulla Tenon suulla kalastamassa merilohta. Lohi oli hyvä kauppatavara, mutta se ei jaksanut nousta Paatsjoen könkäiden kautta Inarijärveen.¹³⁴

Jokisaamelaisten pääelinkeino oli lohenpyynti. He omistivat myös poroja ja muuta karjaa. He tekivät veneitä sekä suksia ja myivät niitä Ruijaan, jossa myös kalastivat apureina.¹³⁵ Jokisaamelaiset olivat maatilatalouden uranuurtajia. Elintarpeita heille toimittivat myös poronhoitajat, joiden joukossa heillä oli ystäviä ja sukulaisia. Monista jokisaamelaisten jälkeläisistä ”tuli porolappalaisia”, kuten sanonta kuului.¹³⁶ Muutamat niistä perheistä, jotka kesällä kalastivat Tenolla, asui talvet Vetsijärven seuduilla¹³⁷.

Vuonna 1751 oli Utsjoella seitsemällä perheellä jopa kaksi lehmää ja pikku niityjä. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin kerrotaan Tenon varresta raivatun koi-vikkoja niityiksi, joita lampaat lannoittivat. Niityt eivät vielä seuraavan vuosisa-

dan alussakaan olleet aidattuja, vaan karjaa paimennettiin. Vuonna 1788 oli Utsjoella 43 ruokakuntaa ja heistä karjaa viidellätoista.¹³⁸

Tenon lohisaaliit olivat 1770-luvulla niin pieniä, että osan kalastajista täytyi muuttaa Jäämeren rannikolle. Muutamat vaihtoivat veneillä, arkuilla tai laudoilla turskaa ja suolaa Ruijasta. Jotkut elivät porosaamelaisten armoilla kerjäämällä.¹³⁹

4.8 Siitojen elämää

Saamenmaa erotettiin rajalla Ruotsi-Suomesta alunperin vuonna 1675. Se jakautui siitoihin, joilla oli kylän rajojen sisäpuolella ylimuistoinen oikeus maahan ja veteen. Tuomiot, jotka ovat 1600-luvulta, osoittavat kiistattomasti, että valtiolta tunnusti sekä saamelaisten että uudisasukkaiden oikeuden tiluksiinsa.¹⁴⁰

Saamelaisia alettiin pitää verolappalaisina ja Lapin uudisasukkaita kruunun-uudisasukkaina 1780-luvulla. Ilman asianomaista lainsäädäntöä kruunu ryhtyi pitämään kaikkia Saamenmaan rajojen sisällä olevia tiluksia kruununluontoisina ja esiintymään Lapin alueiden omistajana eli ns. perintömaa muuttui kruununluontoiseksi. Hiltusen mielestä nämä maanluonnon uudelleenarvioinnit tuntuvat isojakolainsäädännön oireilta, vaikka hän ei sitä voikaan osoittaa.¹⁴¹

Näätämön talvikylä oli 1600-luvun alusta lähtien nykyisessä Koillis-Inarissa Pakanajoella. Kolttasaamelaiset ovat muinoin asuneet Räkkijärvellä, jossa heillä oli syyspaikat. Inarissa heistä ovat muistona vanhan syyspaikan Sevettijärven lähellä Miihkalijärvi ja Vaassalijärvi. Iijärven lähellä on Kolttien kenttä.¹⁴²

Kun Ruotsin viranomaiset kiinnostuivat pohjoisrajastaan, kuultiin vuoden 1671 käräjillä sekä Inarin että Utsjoen saamelaisia. Kävi ilmi, että saamelaisilla ei ollut koskaan ollut rajoista riitaa. Inarin siitan asukkailla oli kalavesiä enemmän kuin pystyivät käyttämään ja niinpä he olivat jo pitkään luovuttaneet Näätämön kolttasaamelaisille vuotuista vuokraa vastaan seuraavat vedet: Ijärfwi, Sammod Jawri, Joch-Jarfwi, Poudi Järfwi ja Kuollis Järffwi, joiden on arveltu olevan Ii-, Sammutti-, Johtte-, Pautu- ja Suolisjärvi.¹⁴³ Käräjillä näätämöläiset anoivat vuokrasuhdetta jatkettavaksi toistaiseksi ja heidän pyyntönsä suostuttiin, ellei Ruotsin puolelta ilmestyisi halukasta vuokralaista. Parinkymmenen vuoden kuluttua, vuoden 1693 käräjillä, kuitenkin inarilaisia kiellettiin lainaamasta tai vuokraamasta kalastusoikeuksiaan näätämöläisille, etteivät nämä rupeaisi väittämään niitä ikimuistoisiksi nautinnoikseen.¹⁴⁴ Edellisestä päätöksestä ei ilmeisesti liiemmin välitetty, sillä jälleen vuonna 1732 Utsjoen käräjillä inarilaiset määrättiin huolehtimaan siitä, etteivät näätämöläiset kalasta Ruotsin puolen erämaita ja näätämöläiset määrättiin purkamaan kamminsa!¹⁴⁵

4.9 Seurakunta

Utsjoella oli ollut oma pappi jo ehkä vuodesta 1674 alkaen.¹⁴⁶ Lukutaidon hankittuaan jotkut saamelaiset ryhtyivät opettamaan kansaansa. Ivvar Lassinpoika toimi Utsjoen lukkarina 1690. Hänen peruspalkakseen oli maaherra Gotthard Strijk määrännyt 4 oravaa tai 8 kupariäyriä kotakunnalta. Lisäksi kunkin oppilaan oli maksettava nutukas- tai kinnaspari tai 16 äyriä kuparirahaa.¹⁴⁷

Pohjanmaan ja Länsipohjan läänin maaherra Johan Graan kaavaili asuttavansa osan Lapista ruotsalaisilla ja suomalaisilla uudisasukkailla. Vuonna 1673 hän ehdotti, että Tornion Lappiin perustettaisiin kaksi kirkkopitäjää. Toisen kirkkoherra asuisi Avjovarrella (nykyisen Kaarasjoen seuduilla) ja kappalainen Utsjoella. Kemin Lappiin olisi tullut kaksi kirkkoherrakuntaa, joista toiseen kuuluisi kaukana muista kylistä sijaitseva Inari. Emäkirkon paikaksi valittiin Ruotsin ja Tanska-Norjan sodan vuoksi Koutokeino, jonne kirkko rakennettiin 1701. Utsjoki muodosti tämän kirkkopitäjän anneksin, kappeliseurakunnan, ja sinnekin rakennettiin kirkko vuonna 1700 tai 1701. Inarilaiset jäivät kuitenkin ilman omaa pappia kymmeniksi vuosiksi.¹⁴⁸

Utsjoen ensimmäisen kirkon sijaintipaikka on ilmeisesti ollut Dalvadas, joka oli Tenon siitan talvikylä. Tarinat kertovat, että ”vihavenäläiset” eli tšuudit polttivat kirkon ja kirkkoväen sen mukana. Seuraava kirkko tai saarnatupa on mahdollisesti ollut Äimäjoen suulla.¹⁴⁹ Äimäjoelta on löydetty Kuolleiden kuolpunan itäpuolelta vanha kalmisto. Dalvadaksessa on Poareskirku-niminen tila.¹⁵⁰ Boares girku, vanhalla kirjoitustavalla poares kirku, on suomeksi ’vanha kirkko’.

Utsjoen Pyhän Ulrikan seurakunta sai vuonna 1747 oman vakinaisen pappinsa, kun Tenon eteläpuolinen osa yhdistettiin Inarin kanssa Turun hiippakunnan alaiseksi kirkkoherrakunnaksi. Utsjoen pappi oleskeli vielä 1700-luvun alussa Torniossa tai muualla ”Lannassa” huhtikuun puolivälistä joulukuun puoliväliin, koska seurakuntalaisten enemmistö oli silloin kalastamassa rannikolla. Seurakunnan itsenäistyttyä hän asui kesät Inarissa.¹⁵¹

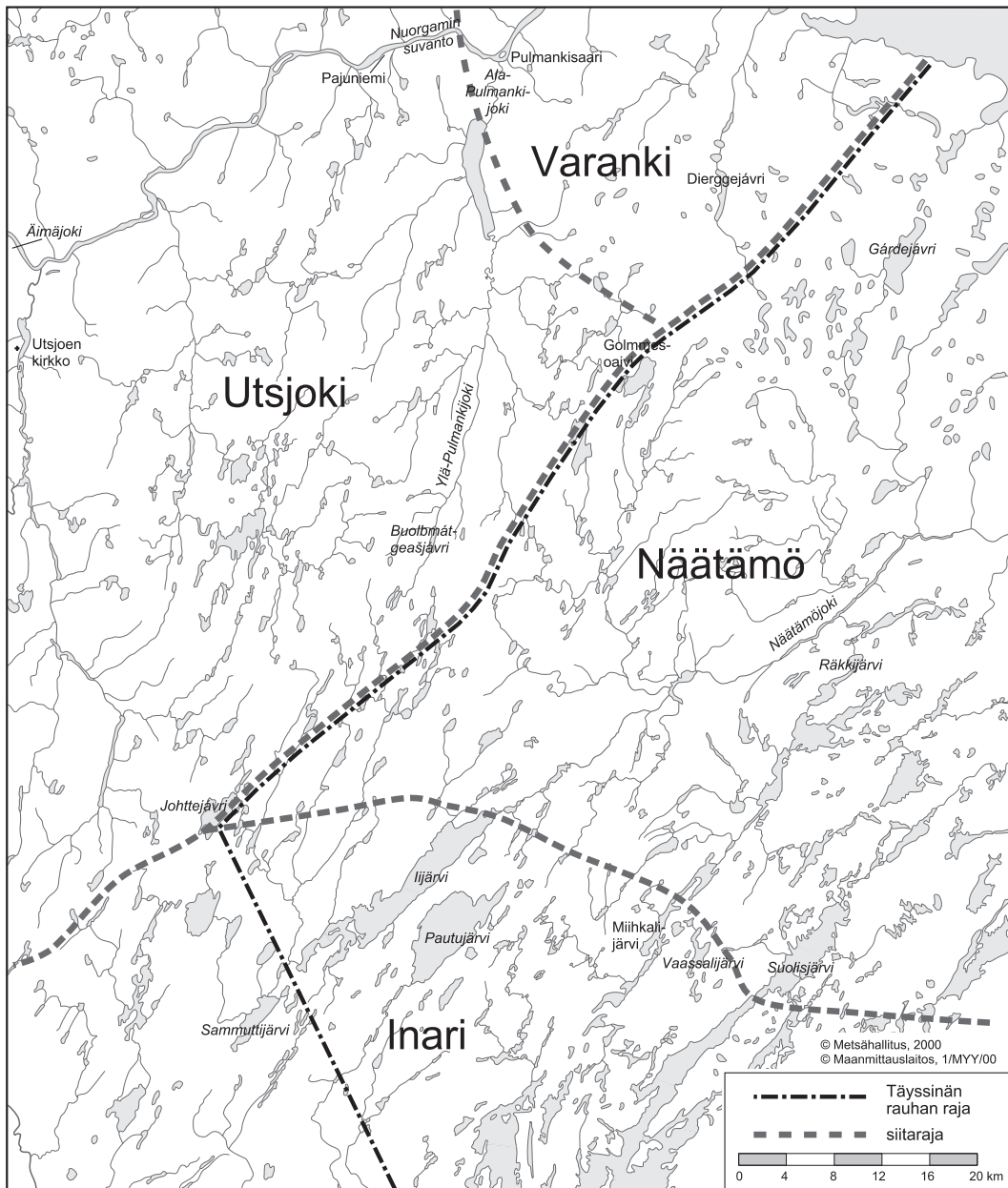
Utsjoen kirkko oli jo 1700-luvun lopulla nykyisellä paikallaan ja sen ympärille oli rakennettu muutamia kymmeniä pikku kirkkotupia.¹⁵² Paikalliset miehet toimivat kirkossa lukkareina. Yksi ensimmäisistä, vuosina 1675–1772 elänyt Pieras-Piera veisasi Klockare, Lukkari -sukunimen itselleen ja jälkeläisilleen.¹⁵³

4.10 Suomalaisia uudisasukkaita

Suuri Pohjan sota (1700–1721) vaikutti Saamenmaahankin. Suomalaisten asettuminen Lappiin ja muutto Jäämeren rantaan, mikä oli alkanut suurina kuolovuosina (1696–1697), lisääntyi huomattavasti isonvihan aikaan.¹⁵⁴ Ensimmäinen todellinen suomalais- eli kveenivaikutus tuntuu Pulmangissa 1740-luvulla.¹⁵⁵ Esimerkiksi Pieski-suvun esi-isä on Muoniosta 1740 Pulmankiin muuttanut suomalainen.¹⁵⁶

Buolbmát (Pulmanki)-nimi on perua vielä vanhemmasta kveeniasutuksesta. Sana esiintyy myös seuraavissa paikannimissä: Ala- ja Ylä-Pulmankijoki, Pulmankijärvi ja Buolbmátgeašjávri. Nimen kanta voisi olla buollán 'palanut' -sana, joka puolestaan viittaisi kaskeamiseen. Se on ollut suomalainen tapa eikä ole kuullut saamelaiseen perinteeseen.¹⁵⁷

Valtiovallan lapinpolitiikka oli jäänyt 1600-luvun lopulla keskeneräiseksi. Saamelaisten ja uudisasukkaiden suhde oli jäänyt säätelemättä tarkemmin eikä maanomistuksen kannalta elintärkeitä verollepanomittauksia ollut tehty. Kun valtakunta oli romahtanut suuressa Pohjan sodassa, alettiin kiinnittää huomiota asutuspolitiikkaan koko valtakunnassa. Vuonna 1749 annettiin uusi kuninkaallinen ohjesääntö. Siinä uudisasukkaan niittyoikeuksia, kalastusta sekä metsästystä rajoitettiin ja kaskeaminen kiellettiin lähes kokonaan. Säädöksellä pyrittiin kiihdyttämään uudistilojen perustamista Lappiin. Vuonna 1760 sen tueksi julkaistiin lapinvoudinohje, joka johti siihen, että uudisasukkaista ja saamelaisista ryhdyttiin pitämään erillistä maakirjaa.¹⁵⁸

Kuva 5. Kappaleessa "Ensimmäinen rajanveto" esiintyviä uusia rajoja ja paikannimiä. Ajanjakso 1600-luvulta 1700-luvun puoliväliin.

5 TENOSTA TULEE RAJAJOKI

5.1 Strömstadin sopimus 1751

Valtiot tarvitsevat rajoja, eivät yksittäiset ihmiset tai kansanryhmät. Lapissa rajoja ei ollut, vain rajamaa, harmaa vyöhyke, yhteisalue, fellesdistrikt... Vuonna 1751 Strömstadin sopimuksessa sovittu Tanska-Norjan ja Ruotsi-Suomen raja on Euroopan toiseksi vanhin voimassa oleva raja (vanhin on Ranskan ja Espanjan välissä).¹⁵⁹

Ruotsi tunsu 1740-luvulla uhkaa idästä. Se oli hävinnyt 1741–1743 käydyin Hattujen sodan Venäjälle ja halusi välttää konflikteja pohjoisessa. Koska Ruotsi sai rajan sovituksi etelässä Tysfjordeniin asti, se myöntyi Tanskan ehdottamaan rajalinjaan, joka kulki pitkin Inarijokea ja Tenoa ja jatkui Golmmesoaviin.¹⁶⁰

Molempien osapuolien haluun saada raja sovituksi liittyi halu saada saamelaisen kansalaisuus määräytyksi. Raja olisi tullut vaikeuttamaan tunturisaamelaisten muutttoa kesälaitumilleen meren rantaan. Siksi sopimukseen liitettiin ruotsalaisten valmisteleva lisäpöytäkirja, ns. lappekodicillen.¹⁶¹ Se takasi saamelaisille vapaan liikkumisoikeuden, kun heidän oli ylitettävä raja poronhoidon, pyynnin ja kaupallisten hankintamatkojen vuoksi. Enää ei yksityinen saamalainen voinut omistaa maata molemmin puolin rajaa.¹⁶² Näätämö, Paatsjoki ja Petsamo jäivät edelleen yhteisalueeksi ja Inarissa oli raja Ruotsin ja Venäjän välillä käymättä.¹⁶³

Geavngnoaisuolu-saarella oli asukkaita, joiden kansalaisuus haluttiin määrittää käräjillä 1760-luvuilla. Tässä yhteydessä kävi ilmi, ettei rajasopimuksen eikä sen lisäpöytäkirjan perusteella voinut selkeästi määrittää, kuinka saamenkansan kansalaisuus tulisi määrittää. Tenon laaksossa siitä seurasi, että myös suomalais-ruotsalaisten ja tanskalais-norjalaisten uudisasukkaiden välille oli vaikea tehdä selvää eroa. Saamelaiset olivat saamelaisia eikä kansalaisuudella ollut käytännössä mitään merkitystä. Vei vielä pitkään ennen kuin kansallisvaltiot ja enemmistökansallisuudet alkoivat vaikuttaa saamelaiseen yhteisöön.¹⁶⁴

5.2 Markkinat ja kulkeminen

Varangin Isovuonossa oli 1700-luvun alkupuoliskolla markkinat vuosittain marraskuun lopulla tai joulukuun alussa. Vaikka ne 1760 lakkautettiin, vielä 1799 torniolaiset saapuivat helmikuussa Ruijaan harjoittamaan vaihtokauppaa.¹⁶⁵

Utsjokiset kävivät kauppaa omassa markkinassaan, kirkonkylällä. Kultasaari Tenon suussa sekä Varangin Mortinniemi olivat myös heidän tärkeitä kauppapaikkojaan. Utsjokiset kulkivat 1700-luvun keskivaiheilla miehissä Antinpäivän (30.11.) aikaan markkinoilla Varangissa¹⁶⁶ ja inarilaiset Näätämössä ja Reisivuonossa.¹⁶⁷ Inarilaiset toivat jauhonsa 10 leiviskän (85 kg) ahkiokuormina 1700-luvun lopulla Näätämöstä, missä venäläinen alus talvehti. Venäläisiä kauppiaita oli myös Varanki-, Teno- ja Laisvuonossa.¹⁶⁸ Inarin markkinat, jotka 1770-luvulla

alkoivat 21.2., kestivät pari kolme päivää. Yhtä pitkät olivat 1780-luvulla Utsjoen helmikuun markkinat. Markkinapäivät olivat samat 1700-luvun lopullakin.¹⁶⁹

Ruijan kauppa vapautui tiukasta säännöstelystä 1787. Silti Ruotsi-Suomen ja Venäjän alamaiset eivät saaneet käydä kauppaa suoraan rahvaan kanssa. Myöhemmin se kuitenkin sallittiin.¹⁷⁰ Vähän aiemmin, vuonna 1779, oli kumottu kauppa-alueita koskeva asetus, joten Länsipohjan muillakin kaupungeilla kuin Torniollla oli oikeus kaupankäyntiin Lapissa. Siitä huolimatta torniolaiset olivat säilyttäneet yksinoikeutensa kaupantekoon Inarin markkinoilla 1820-luvulla.¹⁷¹ Utsjoella ei enää 1820-luvulla pidetty markkinoita, mutta Inarissa kyllä ns. Pielpajärven markkinakentällä.¹⁷²

Tenolainen kalastaja tarvitsi 1820-luvulla vuosittain perheensä talouteen 25 puutaa (409 kg) jauhoja, puoli tynnyriä (82 kg) suolaa, 5 kappaa (27 l) ryynejä, teräkaluja, lyijyä, ruutia, leiviskän hamppua, puoli leiviskää pellavia ja vähän tupakkaa ja viinaa. Näitä vastaan hän luovutti karjantuotteita (esim. voita), mustikoita, keitettyjä hilloja, vähän turkiksia ja muita nahkoja. Riekonpyytäjä saattoi vuosittain myydä 4–5 leiviskää höyheniä, mutta liha syötiin kotona, koska kauppias ei pitänyt sitä arvossa.¹⁷³

Utsjokiset ja inarilaiset nauttivat Norjassa vuoteen 1826 samoja kauppaetuja kuin paikalliset saamelaiset, paitsi että luottoa eivät kauppiaat saaneet heille antaa. Näin oli säädetty Strömstadin sopimuksen lisäpöytäkirjan 28. pykälässä.¹⁷⁴ Vaikka tekstissä puhutaan Utsjoesta, määräys koski myös inarilaisia, jotka hallinnollisesti kuuluivat tällöin Utsjokeen.¹⁷⁵

Vuoden 1838 Venäjän ja Norjan välisessä kauppamerenkulkusopimuksessa määrättiin, että Inarin ja Utsjoen kuntien asukkailla on oikeus Norjassa harjoittaa vaihtokauppaa venäläisissä aluksissa ja tuotteilla hankkia veroja suorittamatta viljaa, jauhoja ym. tarvikkeita. Keisarillisessa kirjeessä 1844 ilmoitettiin, että kyseisiä tavaroita sai tullitta tuoda mm. Utsjoelle ja Inariin.¹⁷⁶

Isovuonon jo kertaalleen lakkautetut markkinat tulivat voimaan 1831–1899. Ne pidettiin joulun alla. Markkinoilla kävi Varangin ja Tenonsuun merisaamelaisia, Ruijan ja Suomen tunturilaisia, Tenon jokisaamelaisia, Inarin saamelaisia ja suomalaisia. Lisäksi markkinoille tuli norjalaisia, Tornion porvareita ja Kuolan pajarilta kauppapalupansa saaneita venäläisiä, jotka olivat kotoisin Kuolasta ja Vienanmereltä.¹⁷⁷

Talokkaiden kauppamatkat Lappiin lakkasivat vähitellen, kun viinan tuonti Lappiin kiellettiin vuonna 1838. Maaseudulla oli kaupankäynti vanhastaan kielletty. Niinpä lääninhallitus asetti jokaiseen Lapin pitäjään ns. porvarin, jolla oli oikeus kaupankäyntiin rahvaan kanssa. Näitä porvareita oli vuonna 1851 Lapin kihlakunnassa neljä, heistä yksi Inarissa ja toinen Utsjoella.¹⁷⁸ Utsjoen porvarina oli inarilainen Olli Paadar, joka asui Paadarin Lusmaniemessä. Myöhemmin Utsjoen pitäjän maakauppaoikeudet hankki lääninhallitukselta Johan Wilhelm Holmberg.¹⁷⁹

5.2.1 Kulkureittejä

Asumattomiin paikkoihin oli rakennettu ns. autiotupia ja -kotia matkustajia varten. Vuonna 1754 esitettiin sellainen rakennettavaksi Inarin ja Utsjoen välille Paksumaahan. Myös Petsikon kota esiintyy varhain asiakirjoissa. Mierasjärvellä oli 1800-luvun alussa kota kulkijoita varten.¹⁸⁰

Teno oli erinomainen kulkuväylä Inarinjoelta merelle asti, siinä kun on vain kaksi pahempaa koskea.¹⁸¹

Vanhoista kulkureiteistä löytää merkkejä tunturissakin, jos niitä osaa lukea: Kevon tutkimuslaitoksen johtaja Paavo Kallio oli hämmästellyt Šealšejávrin pientä mäntyesiintymää Johan Nuorgamille. Tämä oli kertonut, että ennen Inarista ajettiin Šealšejávrin, Njallajärven ja Pulmangin kautta Vesisaareen jauhoja ostamaan. Matkalla pysähdeltiin keittämään kahvia ja ajoahkion pehmikkeinä olleet männyhavut levitettiin istuinalustaksi. Näin Šealšejávrillekin oli kulkeutunut siemeniä ja niistä noussut yhdentoista taimen ryhmä.¹⁸²

5.3 Asumuksista

Utsjoen kalastajaperheistä asui kolmekymmentä 1820-luvulla talvisin jo tuvissa, joiden rakentamisessa nimismies Högman oli ollut apuna. Kymmenisen perhettä asui ympäri vuoden turvekodissa. Niitä pidettiin viileytensä vuoksi kesällä hirsitupaa parempana asumuksena, joten kaikilla kalastajilla oli kesäasuntonaan turvekota. Tupien malli saatiin alunperin varmaan Tornion porvariemarkkinatuvista, joita oli vuoteen 1798 mennessä Utsjoella yhdeksän ja Inarissa neljä.¹⁸³ Myös pappilan rakennustyö vuonna 1838 toi talonrakennustaitoa ja työvälineitä Utsjoen asukkaille. Utsjoen nykyinen kirkko valmistui vuonna 1853.¹⁸⁴

Tenonlaakson saamelaiset ovat rakentaneet jo 1800-luvun jälkipuoliskolla paremmin kuin muut saamelaiset, hirsien puutteesta huolimatta. Utsjokivarressa asunnon muodosti usein vain pelkkä tupa, jonka permannon takaosa saattoi olla lattiaton, hirrellä erotettu ja varvuilla katettu; näin oli toisinaan kesätuvan laita. Utsjoella kuului 1850-luvulla taloon tupa, kota, kaksi aittaa, navetta ja lammaspuura. Tenolla monet asumukset olivat vaatimattomia kesäpaikkoja; paremmin rakennetut talviasumukset olivat usein ryhmittyneet pikku kyliksi. Isompia taloja tavattiin Nuorgamissa, Outakoskella ja Nuvvuksessa.¹⁸⁵ Mainittakoon tässä, että vielä 1920-luvun alussa Utsjoella oli vain viisi saunaa.¹⁸⁶

5.4 Elinkeinot

Johannes Helanderin¹⁸⁷ mukaan utsjokisessa kielenkäytössä on jaettu ihmiset elinkeinon mukaan kahteen ryhmään: ylämaan ihmisiin, 'badjeolbmot' ja vedenrannan ihmisiin, 'čáhcegáttolbmot'. Tuntureilla liikkuvat porosaamelaiset ovat ylämaan ihmisiä. Vesistöjen rannoilla asuvat talolliset on vielä jaettu Tenonrannan ihmisiin 'Deadnogáttolbmot' ja järvenrannan ihmisiin 'jávregáttolbmot', joita

ovat olleet Utsjoen järvien ja Pulmankijärven asukkaat. Poromiehetkin perustivat 1800–1900-lukujen taitteessa ns. kruunun vuokratorppia ja isojaossa saivat lunastaa ne omiksi. Kuitenkin talollinen-nimitys on aina tarkoittanut maataloudesta, karjanhoidosta ja yhdistelmäelinkeinoista toimeentulonsa saavia, maata omistavia ihmisiä. Tämä jako soveltuu myös Inariin. Kolttsaamelaiset ovat kuitenkin oma ryhmänsä kielensä ja elinkeinoperinteensä vuoksi.

5.4.1 Karjanhoito ja maanviljely

Kiinteä asuminen edellytti karjanhoitoa ja heinäkorjuuta. Tenolla olivat kaikki kalastajat jo vuonna 1830 kiinteästi asuvia. Vuonna 1883 asui Tenolla kiinteästi 36 perhettä, Pulmankijärvellä kuusi ja Utsjoen varrella neljä.¹⁸⁸ Taloilla saattoi olla kesäpaikka, jonne karja vietiin sulan maan ajaksi. Näin talvipaikan aitaamaton kenttä sai rauhassa kasvaa tai perhe saattoi kalastaa jollakin järvellä.¹⁸⁹

Kesäpaikka saattoi myös olla Tenon varrella lohestuksen vuoksi¹⁹⁰, kuten Kristiina Guttormin¹⁹¹ kertomuksestakin käy ilmi. Hänen isoisällään oli asuntonaan Kesäpuron eteläpuolella pieni hirsitupa. Paikalla oli myös hirsinavetta. Ovlá Guttorm toimi poliisina ja asui Vetsikossa talvet ja muutti Kesäpuroon kesäksi karjoineen. Veljekset Antti S. ja Niiles Länsman¹⁹² kertovat, että heidän perheellään oli Riekkojärven saarella kaksi kotaa, joista toinen oli navettana noin vuoteen 1930 asti. Paikalla oleiltiin tuolloin pitkiäkin aikoja. Perheen vakinainen asuinpaikka oli Kidisjoella, josta Riekkojärvelle on linnuntietä matkaa noin 14 kilometriä.

Pulmankilaiset kulkivat lehmineen ainakin 1800-luvun puolimaissa Pulmankijärvellä. He muuttivat sinne heinänteon jälkeen syyspuolella kesää ja viipyivät lähemmäs joulua, kunnes kerätty rehu oli käytetty loppuun. Samalla oli mahdollisuus kalastaa järvessä¹⁹³, joka jäätyy marraskuun lopulla.

Jauhot on Lapissa tunnettu muutamin paikoin lähes 400 vuotta, joskin niiden käyttö on ollut pitkään varsin vähäistä. Kerrotaan, ettei vuonna 1620 Kemin Lapissa syöty lainkaan leipää, ainoastaan pettua. Pohjois-Lapista on tietoja jauhojen käytöstä jo 1700-luvun lopulta. Vielä 1820-luvulla leipää ei juuri käytetty, jauhoja tarvittiin velleihin eli lihakeiton suuruiseksi. Kolttsaamelaiset käyttivät jauhu-ruokia vain juhla-aikoina vielä 1860-luvulla. Tuolloin sai satakiloinen säkki riittää varattomille perheille vuodeksi.¹⁹⁴

Utsjoella mainitaan parin uudisasukkaan jo 1790-luvulla kylväneen vähän ohraa. Sittemmin tyydyttiin viljelemään kauraa vihantarehuksi. Inarilaiset alkoivat viljellä naurista 1820-luvun jälkeen, utsjokiset jo vähän aikaisemmin. Perunaa istuttivat Inarissa uudisasukkaat ja Utsjoen pitäjän kirkkoherra ensi kerran 1822.¹⁹⁵ Useimmat inarilaiset ja utsjokiset viljelivät perunoita 1860-luvulta lähtien.¹⁹⁶

Utsjoella oli vuonna 1802 32 lehmää, joista puolet saamelaisten. Jo kirkkoherra Fellmanin aikoina (1819–1831) pidettiin Pulmangissa ja myös muualla sonneja ja

härkiä vetojuhtina. Utsjokiset ajelivat niillä 1800-luvulla jopa Isovuonon markkinoille asti.¹⁹⁷

Lehmien rehuksi koottiin lehmää kohti 25 ahkiokuormaa kenttä- ja jänkäheinää, kauraakin olivat jotkut kylväneet rehuksi, tehtiin lehtikerppuja ja kerättiin kortetta. Syksyllä koottiin jäkälää parisataa limppua lehmää kohti. Limput painoivat kymmenisen kiloa ja ahkerimmat kokosivat niitä sata päivässä.¹⁹⁸ Jängiltä koottiin heiniä vähän, sillä ne sijaitsivat kaukana ja olivat vähätuottoisia. Heinä oli enimmäkseen luhtaa luonnonniityiltä; niittyjä oli vain Tenon varsilla.¹⁹⁹ Latoja ei yleensä ollut, vaan heinät koottiin tavallisesti talveksi luovaan. Tunturijänkiin tehtiin myös tavallisia sauroja.²⁰⁰

Lisäksi kesällä koottiin kalanperkeitä ja kuivattiin kalanpäitä lehmien talvirehukseksi. Niistä keitettiin talvella jäkälän kanssa haudetta lehmille, vasikoille saatettiin lisätä vielä jauhojakin joukkoon. Ruijasta tuotiin kuivia turskanpäitä haudetarpeiksi, sillä lehmät lypsivät erityisen hyvin saatuaan merikalasta tehtyä rehua.²⁰¹ Tällainen ravinto piti lapinlehmät terveinä. Jäkälä ja korte on todettu väkirehua paremmaksi rehuksi. Sodan jälkeen 1945 tuotiin evakosta Pohjanmaalta palatessa Utsjoelle suomenkarjaa, jopa Ayrshire-rotuisia lehmiä. Etelässä opitun mallin mukaan siirryttiin ostorehuihin, hauderehua pidettiin puutteenalaiseen aikaan liittyvänä, sillä seurauksella, että lehmät kärsivät utaretulehduksista ja poikimahalvauksista.²⁰²

Metsäntutkija August Renvall piti hyvänlaatuisten luonnonniittyjen puutetta Koillis-Inarissa ja heinämaitten sekä viljelytilusten puutetta Utsjoella liika-asutuksen oireena. Heinämaat olivat joutuneet kauas käyttöpaikoista talojen jakamisen ja palstoittamisen vuoksi. Hänen mielestään tunturiniityillä oli huomattavaa merkitystä karjanhoidolle, mutta toisaalta ne olisivat olleet tarpeellisia porojen kesälaituminakin. Myös nostojäkälämaiden käyttö oli ristiriidassa porojen laiduntamisen kanssa ja jäkälämaat olivat liiallisen käytön vuoksi uupumassa.²⁰³

5.4.2 Kalastus

Kun Tenosta oli tullut valtakunnan raja vuonna 1751, norjalaiset ryhtyivät rajoittamaan Jäämeren rannikon kalastusoikeuksia. Lisäksi he sulki padoin Tenon suun, joten lohi ei päässyt nousemaan jokeen. Se vaikeutti utsjokisten elämää.²⁰⁴

Lähes kolmannes Utsjoen ja Inarin asukkaista kävi 1820-luvulla rannikolla kalastamassa. Sinne lähtivät köyhät poronomistajat ja rikkaiden liikenevä väki. Jos tenolaisen riekonpyynti epäonnistui, hän lähti meripyyntiin. Viimeisillä keleillä inarilainen lähetti merikalastukseen renkinsä tai täysi-ikäisen poikansa. Usein vieraat toimivat paikkakuntalaisten apulaisina tai päiväläisinä, näin käytännön asiat saatiin helposti kuntoon: veneet, pyydykset ja luvat. Paikalliselle papistolle piti maksaa saaliista kymmenykset. Ne peri kauppias, jonka kanssa saalis vaihdettiin jauhoon ja muuhun tavarahan. Heinäkuun alussa palatessa tuotiin suolaä kesäkalastusta varten.²⁰⁵

Pulmangin kyläläiset ja Pulmankijärven asukkaat olivat lohestaneet yhdessä Pulmankijärveen laskevasta joesta vuoteen 1840 saakka. Yhteistyö oli jatkunut siitä huolimatta, että Strömstadin sopimus oli jakanut järven kahteen valtakuntaan jo 80–90 vuotta aiemmin. Kalastusta on käsitelty Kultasaaren kesäkäräjillä Suomen puolen asukkaiden valitettua, että pulmankilaiset ovat sulkeneet alajoen verkolla Norjan puolelta. Seuraavana vuonna kylien asukkaat pääsivät yksimielisyteen siitä, että kalastavat vuorovuosin jokea. Asia oli aika ajoin esillä käräjillä. Vuonna 1862 molempien valtioiden viranomaiset päättivät, että kalastusta jatketaan aiemmin sovittuun tapaan vuorovuosin, vaikka päätös olikin ristiriidassa vuoden 1852 rajasulkusopimuksen kanssa. Käräjäpöytäkirjoista ei käy selvästi ilmi, mitä jokea kulloinkin on tarkoitettu, esimerkiksi Ylä- ja Ala-Pulmankijokea on käsitelty yhtenä jokena. Tehdyt sopimukset osoittavat, että uusilla rajoilla ei ollut suurta merkitystä, vaan kansa hallitsi itse asioitaan. Kalastusta on ilmeisesti jatkettu, kunnes norjalais-suomalainen Tenon ja sen sivuvesien kalastussääntö 1872–1873 kielsi jokien sulkemisen verkoilla.²⁰⁶

5.4.3 Metsästys

Metsästys oli 1800-luvulla riekonpyyntiä lukuunottamatta vähäistä. Silloin tällöin tapettiin susi tai peura, vesilintujakin oli niukalti. Utsjoella saatiin 1820-luvulla keskimäärin vain yksi kettu tai naali perhettä kohti vuodessa. Inarissa oli 1800-luvun alussa runsaasti karhuja varsinkin Muddusjärven ja Paatarin seuduilla ja susia liikkui paljon, ei kuitenkaan enemmän kuin Pohjois-Lapissa yleensä. Paria vuosikymmentä myöhemmin oli oravia ja näätiä, mutta majavat olivat Inarissa harvinaisia.²⁰⁷ Jonkin aikaa myöhemmin inarilaisperhe sai 3 000–4 000 riekkoa ja 15–20 leiviskää (130–200 kg) höyheniä vuodessa. Vesilintuja saatiin lähinnä kotitarpeiksi.²⁰⁸

Villipeuroja on pyydetty Inarissa vielä 1800-luvun alkupuolella. Peuranpyytäjät saattoivat tehdä keskenään kirjallisen sopimuksen. Sellainen on säilynyt Ivalon kylästä. Ivalon seutujen saamelaiset ja Kyrön kylän lantalaiset sopivat kirjallisesti pyynnin aloittamisesta ja päättymisestä. Lisäksi sovittiin, että kiellettyinä aikoina ei kukaan saanut tehdä matkoja metsästysmaille muka sitomaan ja asettamaan peuranansoja, vaan ne asetetaan syksyllä yhtäaikaan.²⁰⁹

Peuranpyynti loppui, kun peurat vähenivät. Samuli Paulaharjulla on yksi selitys tapahtuneelle: ”Mutta sitten Utsjoen tunturilappalaiset tuhansine porolaumoinen tunkeutuivat Inarin tunturimaihinkin elämöimään ja tupruttelemaan kotasavujaan kaikkialla. Siitä arat villipeurat pelästyivät ja kaikkosivat Inarin mailta pois Sompion-Lappiin ja Kittilänmaahan sekä Kuollan-Lapin äärettömiin tunturiseutuihin. Ja Inarin järvikansalta loppui peuranpyynti, eikä enää tarvittu peuranpyynti-sopimuksiakaan.”²¹⁰

5.4.4 Poronhoito

Inarilainen eli kalastuksella, peuranpyynnillä ja lampaanhoidolla. Hänelle poro ei ollut välttämätön ja harvoin hän omistikaan yli kymmentä poroa. Vuonna 1805 alle puolella 64 perheestä oli poroja, heilläkin keskimäärin 15–20 eläintä. Yhteensä Inarissa oli 1 700 poroa.²¹¹

Inariin muutti 1820-luvulla kuusi porosaamelaisperhettä Pulmangista, Taanasta ja Utsjoelta. Heillä oli yhteensä 6 000 eläintä, joista puolet kuului yhdelle perheelle. Kesällä he laidunsivat Kalastajasaarenon ja Kuolavuonon välillä. Liha ja taljat tekivät Kuolassa hyvin kauppansa, mutta ongelmana oli, että salaa teuras-tettiin paljon poroja.²¹²

Inarilaiset eivät siirtyneet Ruijan rannikolle poroineen kesäksi.²¹³ Porokanta oli vuoden 1840 paikkeilla vähenemään päin, koska elokuussa Inariin saapui Ruijan poroja. Pohjoistuulilla palatessaan ne veivät inarilaisten eläimiä mukanaan. Sudet ja ahmat seurasivat Ruijan poroja. Porot alkoivat kokoontua yhteen syyskuun puolivälissä ja niitä lähdettiin etsimään ristinpäivän (14.9.) jälkeen. Ne olivat sangen kesyjä, edes koiraa ei tarvittu kokoamisessa apuna.²¹⁴ Talvisin inarilaisten porot olivat vaarassa sekaantua kokonaan ruijalaisten poroihin.²¹⁵

Utsjoen alue oli osaksi parasta jäkälämaata. Siellä asui 1820–1830-luvuilla parikymmentä poropaimentolaistaloutta. Rikkaimmat omistivat 1 000–1 200 poroa, 300–400 porolla perhe tuli toimeen, mutta köyhimmilläkkin oli 150–300 eläintä. Kaikkiaan Utsjoella oli 15 000 poroa.²¹⁶ Utsjoen porosaamelaiset jatkoivat keväisiä muuttojaan, vuonna 1834 siirtyi 12 000 poroa kesäksi Ruijaan. Siellä paikalliset kalastajasaamelaiset, mikäli omistivat poroja, antoivat ne porosaamelaisten hoitoon.²¹⁷ Kymmenen vuotta myöhemmin Utsjoelta muutti rannikolle 16 perhekuntaa 6 440 poronsa kanssa, joukossa oli yksi inarilainenkin ja hänen sata poroan.²¹⁸

Varangin yhteisalueen porosaamelaiset käyttivät, kuten jo edellisellä vuosisadalla, talvilaitumenaan Pulmankijärveltä Iijärvelle ja Inarille ulottuvaa aluetta, jonne he siirtyivät marras-joulukuussa Näätamöjokea pitkin. Tomma- ja Bigganimiset itäruijalaiset jutivat jopa Saariselälle asti. Muutto jatkui vuoden 1852 rajasulkuun asti.²¹⁹

5.5 Viimeinen yhteisalue jaetaan

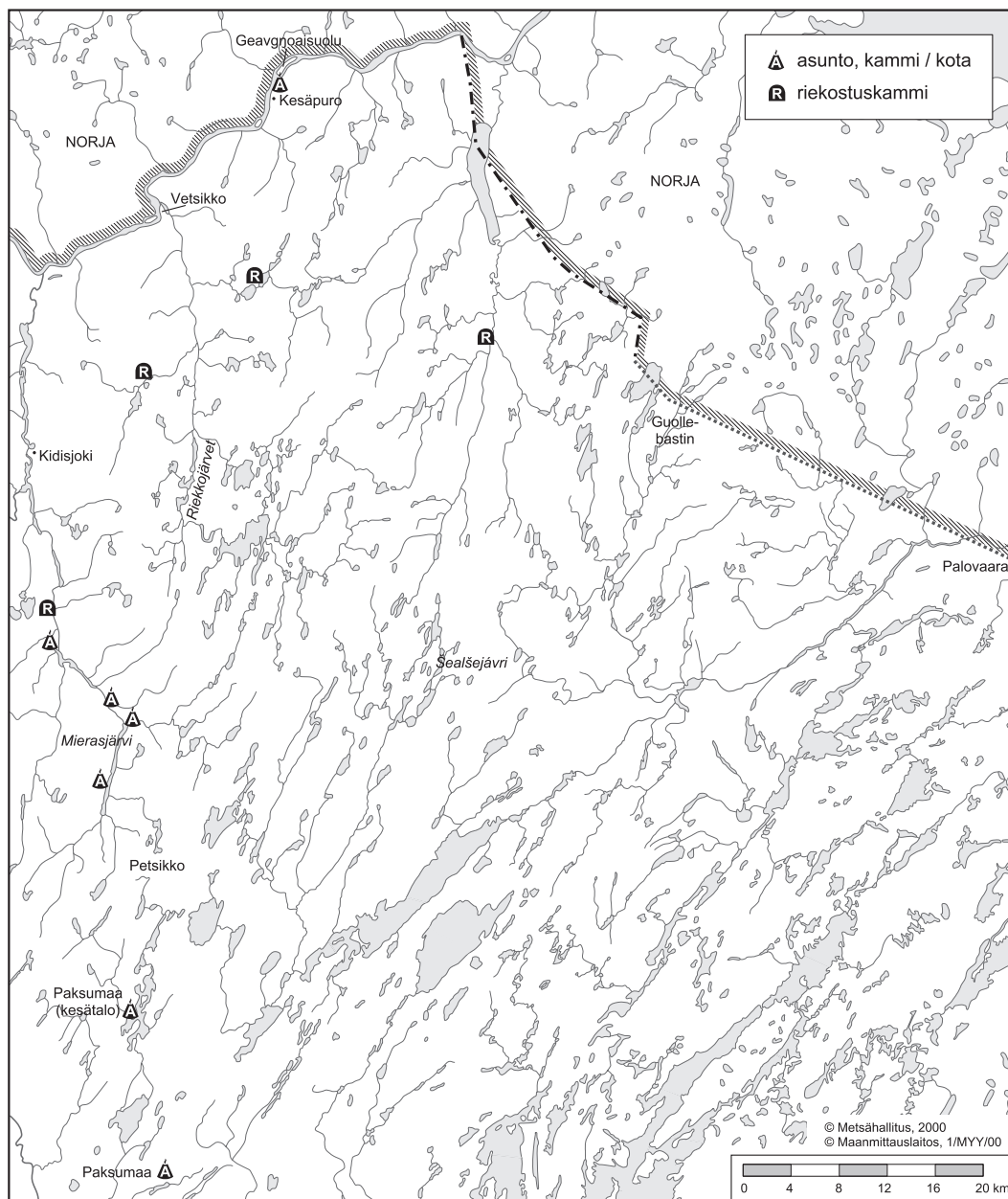
Autonominen Suomen valtio perustettiin Porvoon valtiopäivillä maaliskuussa 1809. Suomesta oli tullut Venäjän suurruhtinaskunta.²²⁰ Ruotsin kruununperillinen Kaarle Juhana (Bernadotte) oli tullut Ranskasta eivätkä häntä sitoneet tunteet, eivät perinteet. Hän takasi Suomen Venäjälle sillä ehdolla, että Venäjä lupasi Norjan Ruotsille.²²¹ Tanska luopui Norjasta Kielin rauhassa 1814. Saman rauhansopimuksen mukaisesti Ruotsi ja Norja muodostivat yhdistyneen kuningaskunnan, jossa Norjalla oli verrattain tasa-arvoinen asema.²²² Norjalla oli omat suurkäräjät ja oma hallitus, mutta sen ulkopoliittikkaa johdettiin Tukholmasta.²²³

Viimeinen yhteisalue saatiin jaetuksi Ruotsi-Norjan ja Venäjän välillä vuonna 1826, sillä Venäjän ulkopoliittinen mielenkiinto kohdistui Balkanille, ei kaukaiseen Lappiin.²²⁴ Lisäksi Venäjän tsaari Aleksanteri I ja Ruotsi-Norjan kuningas olivat henkilökohtaisia ystäviä ja aseveljiä taistellessaan Napoleonia vastaan.²²⁵

Rajankäynti maastossa tehtiin kesällä 1826. Ensimmäinen pyykki rakennettiin Golmmesoaviin, jonne vuonna 1766 käyty raja päättyi. Sinne oli jätetty varsinainen rajapyykki tekemättä hienotunteisuudesta venäläisiä kohtaan. Rajamerkkejä tehtiin hyvin harvaan: ensimmäisen paikka oli Guollebastin, seuraavat tehtiin Palovaaraan, Joulutunturiin ja Rajapähän. Sopimuksen mukaan rajan oli ollut tarkoitus kulkea vanhaa Näätämön ja Inarin siitojen välistä rajaa, mutta näin ei käynyt.²²⁶

Tarinat kertovat, että rajamerkki 351 (Palovaara) rakennettiin Näätämön lähelle, jotta valtuuskunnan huolto (ruokaa, paloviinaa ym.) toimisi meriteitse. Valtuuskunnan matkalasku vahvistaa osin tämän tarinan. Toisen tarinan mukaan taas valtuuskunnat käyttivät suunnistaessaan rannikkoa apunaan, tuntuma mereen säilyi korkeimmilta tunturinhuipuilta.²²⁷

Rajankäynnissä Suomi tuli suljetuksi Jäämeren alueesta. Sopimuksessa ohitettiin Strömstadin sopimus, joka ei Venäjää sitonutkaan, ja sisämaan saamelaisten asema jäi huomiotta. Kuitenkin hallitukset sallivat Suomen saamelaisten kalastaa edelleen Ruijassa ja Ruijan saamelaisten paimentaa tokkiaan Suomen tuntureilla.²²⁸

Kuva 6. Kappaleessa "Tenosta tulee rajajoki" esiintyviä paikannimiä sekä tiedossa olevat kammit. Ajanjakso vuosina 1751–1851.

6 RAJAT SULKEUTUVAT

6.1 Vuoden 1852 rajasulku

Vuosittain noin 50 000 Norjan poroa oli laiduntanut 1830–1840 luvuilla talvella Inarissa ja Utsjoella. Utsjoen ja Inarin jäkälämaat kuuluivat ja poroluvut pysyivät alhaisina. Vakinaisen asutuksen syntyminen Tenon varsille oli monin paikoin mahdotonta. Pohjoisinarilaisten taas täytyi pitää porojaan saarissa estääkseen niitä sekaantumasta ruijalaisten tokkiin.²²⁹ Norjan puolella oli Teno tukittu padolla vouti Cappelenin suostumuksella, joten yläjuoksulla ei saatu lainkaan kalaa. Utsjoen jokisaamelaiset kärsivät nälkää.²³⁰

Riitoja laidunmaista ja kalavesistä selvitettiin ensin kuvernööritasolla, vähitellen maiden hallituksetkin vedettiin mukaan. Neuvotteluja käytiin pitkkin 1840-lukua, tuloksitta. Epämääräisyys päättyi, kun keisari Nikolai I määräsi rajan suljettavaksi vuonna 1852. Näin jyrkästi ei ennen ollut puututtu saamelaisten luonnonmukaiseen talouteen, poronhoitoon ja Jäämeren rannikon kalastukseen.²³¹

6.2 Poronhoito muuttuu rajan sulkeuduttua

Rajan sulkeutuminen tiesi suuria vaikeuksia Utsjoenkin porosaamelaisille. Vuonna 1870 Utsjoen 351 hengen väestöstä porosaamelaisia oli noin 16 prosenttia, he maksoivat kuitenkin 70 prosenttia koko väestön veroista.²³²

Poronhoito vaati suuri alueita ja Utsjoella alkoi olla puutetta laitumista. Osa porosaamelaisista ryhtyi asumaan jokisaamelaisten tavoin, osa muutti Norjaan tai Inariin. Esimerkiksi Högmanija muutti Inarin koillisosiin 1880-luvulla. Johan Davidinpoika Högman perusti Jalon kruununmetsätorpan vuonna 1893 ja hänen poikansa Jouni Högman perusti seuraavana vuonna Högmanin eli Suprun kruununmetsätorpan.²³³

Inarissa sulusta hyödyttiin ja porot lisääntyivät. Viidessätoista vuodessa inarilaisperheen poroluku oli kasvanut jo 20–60, joskus jopa sataan poroon.²³⁴ Inarissa oli vuonna 1873 pari kolme porosaamelaisperhettä.²³⁵ He, kuten suurin osa Utsjoenkin porosaamelaisista, viettivät talvet lähempänä Inarin kuin Utsjoen kirkkoa. Kesäisin taas lähes kaikki laiduntelivat Utsjoen ylängöllä ja tuntureilla. Kymmenen vuotta myöhemmin Inariin muuttaneet saamelaiset oleskelivat pitäjän pohjoisosissa, Silisjoen, Ii- ja Pautujärven seuduilla, josta he talvella siirtyivät lähemmäs Inarijärven rantametsiä. Elo oli pidettävä viiden kilometrin etäisyydellä kiinteistä asumuksista.²³⁶

6.3 Valtion määräyksiä

Keisari Aleksanteri II saapui itse Suomeen avaamaan valtiopäivät syyskuussa 1863, kun ne yli viidenkymmenen vuoden tauon jälkeen kokoontuivat. Vuodesta 1869 Suomella oli keisarin vahvistama perustuslaki ja valtiopäivät kutsuttiin koolle joka kolmas vuosi. Vilkas, liberalismiin leimaama lainsäädäntötyö, joka kohdistui eri yhteiskuntaelämän aloille, alkoi jo 1860-luvulla.²³⁷

6.3.1 Saamelaiselinkeinojen harjoittaminen

Vuoden 1858 keisarillisella kirjeellä oli saamelaisten mahdollisuudet elinkeinon itsenäiseen harjoittamiseen rajoitettu Utsjoen, Inarin ja Enontekiön seurakuntiin. Käytännössä se tarkoitti, että vain niissä ihminen voitiin merkitä henkikirjoihin saamelaiselinkeinojen harjoittajaksi.²³⁸

6.3.2 Kunnallislaki

Seurakunnat erosivat hallintoelimineen maallisesta kunnallishallinnosta 6.2.1865 annetun kunnallislain perusteella.²³⁹ Utsjoen kunta perustettiin vuonna 1876²⁴⁰. Kokous, jossa Inarin kunta perustettiin, pidettiin kesäkuussa 1876. Kunnan esimieheksi valittiin entinen kirkkoväärti, talokas Paulus Valle. Kuntahallitus aloitti toimintansa 1.7.1876. Inarin seurakunta itsenäistyi Utsjoen seurakunnasta 7.3.1881 annetulla keisarillisella asetuksella.²⁴¹

6.3.3 Postiasemien perustaminen

Keisarillinen Senaatti myöntyi 15.5.1888 postiasemien asettamiseen ”Kittilän postitoimituksen alle” Inarin ja Utsjoen pitäjisiin. Postiasemat avattiin lokakuun 1. päivänä samana vuonna. Inarin postiasema sijaitsi Kaamasen Toivonniemessä 1900-luvun alkupuolelle. Posti lähti kerran viikossa Rovaniemeltä kohti Utsjokea ja viipyi matkalla paria tuntia vaille 10 vuorokautta. Utsjoen nimismies toimi oman virkansa ohella ensimmäisenä postinhoitajana. Nuorgam pääsi maalaiskirjeenkannon piiriin ilmeisesti vuoden 1909 alusta, kun talokkaanpoika Ola Guttorm palkattiin maalaiskirjeenkantajaksi.²⁴²

6.3.4 Poronhoitoa koskevia määräyksiä

Poronhoidosta määrättiin senaatin kirjeillä 21.4.1888 ja 20.10.1891.²⁴³ Vuonna 1898 velvoitettiin poronomistajat perustamaan paliskunnat alueille, joilla niitä ei vielä ollut. Porosaamelaisten vanhat laidunmaat oli jo kauan sitten tulkittu valtion maaksi ja nyt niille maille tulisi syöttöoikeuden saamaan vain paliskuntiin kuulumalla.²⁴⁴ Utsjoelle perustetun poronhoitoyhtiön, johon kuuluivat Paistunturin ja Kaldoaivin paliskunnat, ohjesääntö vahvistettiin Oulun lääninkansliassa 25.4.1900.²⁴⁵ Ohjesääntö poronhoidolle Inarin kunnassa on annettu 9.3.1901. Inarin

poronhoitoalue jakautui viiteen paliskuntaan, joista pohjoisin oli Muddusjärven paliskunta. Sen itäosa rajoittui pohjoisessa Kaldoaivin paliskuntaan.²⁴⁶

6.3.5 Metsästys ja kalastus

Suomen ensimmäinen metsästyslaki on vuodelta 1868 ja seuraava vuodelta 1898. Niissä saamelaisten oikeuksia ei oteta erikseen huomioon.²⁴⁷ Tenon ensimmäinen kalastussääntö tuli voimaan vuonna 1873. Se tiesi valtion rajoitusten ja sääntelyn alkamista.²⁴⁸

Jäämerellä käytiin edelleen kalastamassa. Vielä 1883 kerrotaan, että nuori väki lähti meripyyntiin maalis-huhtikuun vaihteessa ja viipyi marraskuuhun saakka. Utsjokisten enemmistö kalasti Pulmangin saamelaisten kanssa näiden tärkeimmällä kalastuspaikalla Tenovuonon luoteispuolella Sieidevuotnassa. Muualla, kuten Etelä-Varangissa, kalasteli vain utsjokisten neljännes. Talven tultua käytiin merimaasta hakemassa se, mitä oli vaihdettu tai ostettu: hamppua, tupakkaa, nauvoja, teräkaluja, jauhoja sekä ankka (40 l) kalanrasvaa tai traania.²⁴⁹

Ilmeisesti vuonna 1883 oli kahdeksan yksinomaan kalastusta harjoittavaa perhettä.²⁵⁰ Useimmat heistä asuivat Tenon laaksossa, neljä perhettä Utsjokivarressa ja niistäkin kaksi kesäisin Tenolla. Useat olivat köyhtyneitä porosaamelaisia, jotka omistivat tuskin kymmentä poroa. Useimpien täytyi lainata ajokkaita.²⁵¹

6.4 Asutuksesta

6.4.1 Utsjoen ja Koillis-Inarin suvuista

Saamenmaassa voidaan katsoa eletyn jatkuvasti eräänlaista sukuyhteiskunnan aikaa, jolloin suku ja suvun maa olivat ihmisen elämän tärkeimpiä kiinnekohtia. Samat suvut hallitsivat veromaitaan sukupolvesta toiseen. Myös tyttäret perivät maata, sillä mies- ja naispuolisen perillisen asema on useiden siitojen alueella ollut periytymisen kannalta yhtä vahva.²⁵² Veli ja sisar perivät yhdessä maalainkin mukaan, mutta tyttäret perivät vain kolmanneksen eli puolet siitä, minkä pojat. Tenon siitassa on päätetty vuonna 1686, että vastaisuudessakin toimitaan ”kuten tämän seudun vanha ja ylimuistoinen tapa edellytti” ja tyttären ja pojan osuudet ovat yhtä suuret. Myös inarilaiset ovat vuonna 1716 kertoneet uudelle tuomarilleen jakaneensa aina perinnön tasan tyttären ja pojan välillä ja olleensa tapaan tyytyväisiä.²⁵³

Monet metsäsaamelaiset ovat juuri maan takia ottaneet vaimon, varsinkin jos hän oli ainoa perillinen. Köyhempi mies saattoi näin päästä jopa vaurastumaan, jos vaimon perimä maa oli hyvä ja siltä sai runsaasti eläimiä ja lintuja.²⁵⁴ Saamelaisessa yhteiskunnassa on vaikuttanut varsin voimakkaana asumismuoto, jossa nuoripari avioiduttuaan asettuu asumaan morsiamen vanhempien luo.²⁵⁵ Itkonen²⁵⁶ pitää nuorukaisten hakeutumista kotivävyiksi yhtenä syynä siihen, että suvut näyttävät vaeltavan ja hajaantuvan. Onhan heidän jälkeläisillään eri sukunimi kuin kotitalojen aikaisemmilla asukkailla.

Aikioita on vanhastaan asunut Pohjois-Inarissa Iijärvellä, Miihkalijärvellä, Syysjärvellä ja Paksumaassa. Utsjoella heitä on asunut Utsjoen varrella sekä Pulmankijärvellä. Aikio esiintyy sukunimenä jo 1718 Inarissa ja sukua on muuttanut sieltä Utsjoelle sekä Kaarasjoelle ja Uuniemeen 1700-luvun puolivälissä.²⁵⁷

Valle-suvun vanhat asuinpaikat ovat olleet Inarijärven itäpuolella.²⁵⁸ Sukunimi esiintyy kirkonkirjoissa ensimmäisen kerran vuonna 1723 Inarissa. Valleja on asunut 1760-luvulla Iijärvellä. Utsjoelle heitä on muuttanut Inarista 1757–1800.²⁵⁹ Sukua on myös Uuniemessä ja Pulmangissa.²⁶⁰

Palttoja on ollut Inarissa ainakin vuodesta 1724, sukua siirtyi Utsjoelle 1845 ja myöhemmin myös Kaarasjoelle. Palttoja on asunut Inarin pohjoisrannalla, Partakossa ja Nitsijärvellä.²⁶¹

Guttormeja on asunut jo 1740-luvulla Utsjoella, jonne suku on muuttanut Kaarasjoelta.²⁶²

Laitin suvun kantaisä on kotoisin Kittilästä. Sukua on asunut vuodesta 1751 Utsjoella²⁶³ pitkin Tenon vartta.²⁶⁴ Heitä on muuttanut myös Pulmankiin ja Uuniemeen.²⁶⁵

Nuorgamin suvun esi-isä muutti Nuorgamin kylään Norjasta 1700-luvun loppupuolella. Nimi esiintyy sukunimenä Utsjoella vuodesta 1820. Sukua siirtyi asumaan Inariin Pautujärvelle ja takaisin Norjaan.²⁶⁶

Inarista siirtyi 1800-luvun alussa kaksi Sauvan veljestä Utsjoelle. Piettar asui Mierasjärvellä ja Juhana, halvaantumisen vuoksi konttaamalla liikkunut ja siksi Kontti-Hannuna tunnettu, Nuorgamissa.²⁶⁷ Suku on sittemmin sammunut sekä Inarista että Utsjoelta, mutta Pulmangissa, Uuniemessä sekä Etelä-Varangissa elää vielä Saua-nimisiä ihmisiä.²⁶⁸

Mattus-sukua on asunut Syysjärvellä ja Jullamo-järvellä 1800-luvun lopulta sekä Mujoja Paksumaassa ja Säytsjärvellä 1900-luvun alkupuolelta.²⁶⁹

Vielä 1800-luvulla saamelaisalueen keskuksissa suomalaisista tuli, tavallisesti saamelais-suomalaisien avioliittojen kautta, saamelaisia viimeistään toisessa sukupolvessa.²⁷⁰ Utsjoellakin on kolme saamelaistunutta virkamiessukua: Helanderit, Högmanit ja Holmbergit. Vuonna 1752 alettiin rakentaa Utsjoelle puista ristikirkkoa. Rakennusmestarina oli entinen pankkivirkailija Andreas Abraham Hellander Tukholmasta. Hän jäi vaimoineen loppuiäkseen asumaan Utsjoelle. Kolme heidän lapsistaan ”muuttui lappalaisiksi” ja heidän vuonna 1751 syntyneestä Antti-pojastaan on lähtöisin Utsjoen Helander-suku.²⁷¹ Högmanin suvun kantaisä David Erik Högman oli Utsjoen seurakunnan kirkkoherrana 1766–1781²⁷² ja Johan Wilhelm Holmberg väliajansaarnaajana 1818–1819.²⁷³

6.4.2 Uudistilat

Maanluonnot olivat syrjäyttäneet lähes kokonaan vanhan perintömaan käsitteen eli odaalisen omistusoikeuden, täydellisen oikeuden maahan ja veteen, jo 1700-luvun loppupuolella.²⁷⁴ Maanluonnot eli maakirjaan merkityt luokat osoittivat maaveron määrän ja osaksi sen oikeuden laadun, joka tilan asukkaalla tilaansa oli. Perintö- eli veroluontoisen tilan asukkaalla, talonpojalla, ja rälssiluontoisen tilan asukkaalla, aatelismiehellä, oli omistusoikeus tiloihinsa. Sen sijaan kruununluontoisella tilalla omistusoikeus säilyi kruunulla ja asukkaalla oli pysyvä hallintaoikeus tilaan. Kruununluontoisia tiloja olivat esimerkiksi talonpojille luovutetut tilat sekä kirkolliset ja valtion virkatalot.

Vuoden 1905 komiteamietinnössä kuvattiin uudistilojen syntyä seuraavasti.²⁷⁵ Kalastajasaamelaiset ovat perustaneet kalavesiensä rannalle kammin ja vaatimustason noustessa rakentaneet paikalle tuvan. Näillä kalastustuvilla he ovat elättäneet lehmä ja lampaita, saattoipa lähellä olla perunamaakin. Kalastajilla ei ollut osoittaa muuta oikeutta kruununmaalle rakentamiseen kuin ikimuistoinen nautinta. Niinpä virkamiehet pakottivat heidät hankkimaan asuma-oikeuden asunto-paikoilleen. Kalastusmajoista muodostettiin uudistiloja, kun vielä oli runsaasti laajoja luonnollisia niittymaita. Kun ne uudistalojen perustamisen myötä vähenivät, tehtiin toisista tiloista kruununtorppia.

Autonomian ajan alkuun asti Lapin asuttamista oli säädellyt vuoden 1749 kuninkaallinen ohjesääntö, joka oli antanut 15 vuoden verovapauden uudistilalliselle maaherran päätöksellä.²⁷⁶ Inarissa oli saamelainen Juhani Aikio perustanut Muddusjärven rannalle uudistalon jo noin vuonna 1745.²⁷⁷

Jacob Fellman (1795–1875) oli Utsjoen seurakunnan kirkkoherrana 1819–1831.²⁷⁸ Hän perusti Thule-nimisen uudistalon Muddusjärven kylään. Katselmus pidettiin Kaamasessa vuoden 1822 lopulla. Fellman toimi esimerkkinä muille ja katselmuksia alettiin pitää yhä enemmän.²⁷⁹ Utsjoen ensimmäinen uudistila, Jomppala, on perustettu vuonna 1838. Talon perustamiskirjasta käy ilmi, että entinen kruununnimismies Johan Fredrik Högman (1772–1874) oli pannut asian vireille jo seitsemän vuotta aikaisemmin. Nimensä tila sai Högmanin apelta Andaras Jomppaselta, joka oli asunut paikalla aiemmin.²⁸⁰ Voisi arvella, että nimismiehen ja entisen kirkkoherran esimerkki innosti muitakin hakemaan omia tiloja. Vuonna 1843 perustettiin Ollilan tila Utsjoelle ja Lukkarin tila Vetsikkoon sekä Porvarin tila Nuorgamiin vuonna 1851.²⁸¹

Iijärvälle perustettiin kaksi kantatilaa 23.7.1857. Antti Sarren tilan nimi oli Iijärvi ja Antti Mujo oli Järvelän isäntä.²⁸²

Lappia varten annettiin uusi uudistilojen perustamista koskeva keisarillinen kuu-lutus 3.12.1858, jonka jälkeen uudistilojen määrä lisääntyi pohjoisimmassa Lapis-sa. Kruununvoudin tuli pitää katselmuksia ja arvioida, miten elinkelpoisia eri paikoille perustettavat tilat olisivat. Asukkaat tiloille valitsi läänin kuvernööri, joka saattoi vaihtaa asukkaan uuteen, jollei hänen katselmuksissa havaittu täyt-

täneen velvollisuuksiaan. Käytännössä asukas vaihtui vain, mikäli edellinen muutti pois tai toisaalta kruununtila saattoi siirtyä pojalle tai vävyllä.²⁸³

Utsjoelle perustettiin kaksi virkataloa: vuonna 1860 Pappila ja vuonna 1869 Onnelan virkatalo, jossa esimerkiksi Utsjoen nimismiehet ovat asuneet. Utsjoen kirkokylään perustettiin joulukuussa 1862 Karnjargan ja Kostejärven uudistilat. Vetsikkoon syntyivät Njargan (1862), Kaskatallun (1864) ja Välimaan (1872) tilat. Vuonna 1868 perustettiin Nuorgamiin Norjan rajan lähelle Rajala.²⁸⁴

Syyskuun 14. päivänä 1860 pidettiin kokous, jossa selvitettiin Puorispaike-uudistilan perustamista. Tilan papereista käy ilmi, että Helanderin veljekset kalastajasaamelainen Johan Abrahaminpoika ja kyytirättäri Anders Abrahaminpoika halusivat perustaa tilan paikalle, jolla heidän isällään kalastajasaamelainen Abraham Andersinpoika Helanderilla oli tiluksia ja kalavesiä. Abrahamilla oli asuintupa, joka oli 10 3/4 kyynärää pitkä, 6 kyynärää leveä (n. 23 m²) ja 4 1/2 kyynärää korkea. Pihapiirissä oli myös hirsinen, lautakattoinen pylväsaitta, turvekattoinen kala-aitta ja turpeesta tehty lampola.

Jegelvein tilalla pidettiin perustamiskatselmus syyskuussa 1866. Ruotsinkielisellä kirjuriolla oli omat vaikeutensa saamenkielisiä paikannimiä kirjatessaan, tilasta tuli Gegelvej. Kalastaja Samuel Paavalinpoika Tuutio oli asunut ilmeisen pitkään Tenon varressa kalastustilallaan, sillä tilan vähät rakennukset kelpasivat pöytäkirjan mukaan enää polttopuiksi. Tuution kotivävy, hänen Ella-tyttärensä puoliso Aslak Ollinpoika Guttorm²⁸⁵, perusti kalastustilalle uudistilan. Samuel Tuutio jäi edelleen asumaan paikalle, sillä tilan perustamisasiakirjoista käy ilmi, että hän anoi oikeutta jäädä asumaan perustettavalle kruununtilalle.

Varanginsaamelaisilla oli ollut talviasunto Ylä-Pulmankijoen suussa, koska Pulmankijärvi oli ollut Varangin siitan talvilaidunalue. Rajan sulkeuduttua talo kävi varmaan tarpeettomaksi. Sen osti poliisi Hänninen, joka oli määrätty metsänvartijaksi Pulmankijärvelle. Talosta muodostettiin Joensuun tila vuonna 1877. Kun Hänninen muutti Norjaan, nuorgamilainen kauppias Fredrik Holmberg osti tilan talvipaikakseen. Hänen vuonna 1903 syntynyt poikansa Nils Hj. Holmberg muistaa viettäneensä ”nuorena poikana” Joensuussa talvet. Perhe siirtyi alkutalvesta vaarojen yli ja järven jäätä myöten palvelusväkineen ja karjoineen Pulmankijärvelle, jossa oli tehty kesällä heinäa talven varalle. Talvipaikassa oli mukava asua, sillä sekä Norjan että Suomen puolen poromiehet olivat vakituisia vieraita. Norjalaiset paimensivat tokkia rajan lähellä. Sittenmin talo jäi pois käytöstä.²⁸⁶ Hirret on siirretty uuteen paikkaan ja käyttöön. Paikalla on enää aitta, muutama romahtamaisillaan oleva lato ja talon kivijalka. Joku entinen emäntä lie maustanut heinäväen kalakeittoa merenrannalta tuodulla ruoholaukalla. Se kasvaa edelleen komeasti Fredrikin kentän laidalla.

Joulukuun lopulla 1877 annettu keisarillinen asetus uudistilojen ja kruununtorpien perustamisesta salli edelleen väliaikaisten uudistilojen perustamisen Lappiin. Niiden muodostaminen oli mutkattomampaa kuin varsinaisten uudistalojen.²⁸⁷

Uudistilahakemusten hylkääminen oli ollut harvinaista ennen 1870-luvun loppua. Asutusaine, uudistiloiksi sopivien paikkojen väheneminen ja toisaalta metsien arvon nousu saattoi vaikuttaa uudistilahakemusten hylkäämisiin. Kruunu halusi huolehtia, ettei elinkelvottomia uudistiloja syntyneet. Alueen tai piirin metsänhoitajan, vuodesta 1892 maanmittarin, tuli tarkastaa, oliko uudistilaksi aiottu la paikalla itsenäiseen maanviljelyyn tarvittavaa viljelysmaata. Varsinaisen katsastuksen piti edelleen nimismies tai kruununvouti.²⁸⁸ Nahkiaisojan²⁸⁹ mielestä vuoden 1892 asetus osoittaa valtiiovallan lisääntyneitä huolenpitoa kruununmaan viljelemisestä ja uudistilojen perustamisesta.

Vuosina 1884–1896 perustettiin Leppälä, Rauduskaidi, Kalgujoki ja Mieraslompolo Utsjoen varrelle; Holmberg, Kalliomäki, Kivelä ja Jalve Nuorgamiin sekä Jääräjoki ja Vappula Pulmankijärvelle.²⁹⁰

Inariin syntyi uusi henkikirjakylä, kun Näätämöön alettiin 1880-luvun alussa hakea uudistilojen perustamislupia. Kylässä oli vuonna 1880 kolme mäkitupaa ja yhteensä kahdeksan asukasta. Kymmenessä vuodessa kylän väkiluku nousi 37:ään.²⁹¹ Ensimmäiset Näätämön kylään uudistilaa hakeneet olivat ulkopaikkakuntalaisia.²⁹² Uutelan tilan perusti vuonna 1883 kuusamolainen Juhani Suorajärvi, joka seitsemän vuotta myöhemmin muutti Amerikkaan. Ylitalon perusti metsänvartija Juho Karppinen vuonna 1896. Myös Inarin kalastajasaamelaiset perustivat tiloja: Matti Morottajan vuonna 1885 perustama Sevettijärvi-niminen tila autioitui myöhemmin. Jouluaattona 1886 perustettua Aarniniemeä isännöi Aaprami Aikio. Samana päivänä perustettiin myös tila Karsikkoniemeen²⁹³, jossa jo tilan perustajan Antti Sarren isoisällä oli ollut kotapaikka. Etunimikin oli kulkenut suvussa perintönä, joten Karsikkoniemen perustaja oli jo kolmannen sukupolven Antti Sarre, joka asui paikalla.²⁹⁴

6.4.3 Kruununmetsätorpat

Kruununmetsätorppalaitos on autonomian aikana pohjoisen Suomen asutushistorian erikoispiirre. Suomen eteläosissa torpat olivat syntyneet yksityismaille, mutta Pohjois-Suomessa niitä alettiin perustaa kruununmaalle ja jakamattomalle yhteismaalle.²⁹⁵ Kruununmetsätorpat olivat usein muodostuneet kalastusmajoiksi tai poronhoitoasunnoiksi tarkoitetuista kodista ja mäkituvista²⁹⁶, joiden perustamiseen ei ollut julkisen vallan lupaa. Oulun läänin kuvernööri määräsi tällaiset tilat väliaikaiselle verolle vuonna 1867. Kruununmetsätorpat laillistettiin senaatin määräyksillä 1872 ja 1874. Sen jälkeen torppia sai perustaa kruunun maille 25 vuoden vuokrasopimuksella. Jos torppari oli hoitanut tilaansa asianmukaisesti, vuokra-aikaa voitiin jatkaa.²⁹⁷

Inariin ja Utsjoelle oli perustettu runsaasti kruununmetsätorppia, sillä niitä oli puolet runsaan sadan vuoden aikana perustetuista itsenäisistä taloista.²⁹⁸ Torpan perustaminen kruununmaille oli verrattain nopea tapa kalastusta ja/tai poronhoitoa harjoittavalle henkilölle hankkia itselleen pysyvä asunto. Kruununmetsätorpparin asemaa pidettiin kuitenkin turvattomampana kuin uudistalokkaan ja mieluummin perustettiin uudistila.²⁹⁹ Niinpä jo ensimmäiseen maailmansotaan

mennessä moni kruununmetsätorppari oli muuttunut varsinaiseksi uudisasukkaaksi, kruununtilan haltijaksi, ja odotti tilaisuutta ostaakseen tilansa perintötalaksi.³⁰⁰

Vuokra maksettiin luonnontuotteina, päivätöinä ja rahana.³⁰¹ Vaikka pohjoisen metsätorpparit eivät viljelleet viljaa, silti vuokrasopimuksissa vuokran suuruus ilmaistiin ohralitroina.

Vanhemmista torppa-anomuksista oli tuskin yhtään hylätty, asuinpaikka ja tilukset oli merkitty hakijan ilmoituksen mukaan torpanvälikirjaan. Metsähallitus antoi sittemmin ohjeen, että metsänhoitajan tulisi sulan maan aikana tarkastaa torpan paikka ja siihen pyydytyt tilukset. Laajojen hoitoalueiden vuoksi yksi metsänhoitaja ei siihen yksin kyennyt.³⁰²

Inarin väestö kasvoi voimakkaasti 1800-luvun loppupuolella, esimerkiksi 1880-luvulla pitäjään muutti Utsjoelta tunturisaamelaisia. Syntynyt asutuspainne purkautui 1892 lähtien kruununmetsätorppien perustamisena. Niiden myötä asutus levisi ympäri laajaa pitäjää. Se seuraili edelleen ajan valtaväyliä, vesistöjä.³⁰³

Näätämön kylään kruununmetsätorppien perustamislupia alettiin myöntää 1892, vuokrasopimuksia 1894.³⁰⁴ Sinne torppia perustivat monet porosaamelaiset, esimerkiksi Solmuslompolon porosaamelaisen leski Raudna Panne (s. Kitty) vuonna 1901 ja vuotta myöhemmin Jouni Panne Aililompolon. Kitinlompolon perusti 1800-luvun lopulla Niilo Kitty, mutta tilaa asuttivat myöhemmin Utsjoelta muuttaneet Nuorgamit.³⁰⁵ Pekka Paltto perusti 1893 Pekkalan ja rakensi kruununmaalle sekä kesä- että talvitalon.³⁰⁶ Koivuniemen torpan perusti vuonna 1906³⁰⁷ Ojalan Hannu, Hannu Morottaja. Häneltä torpan osti itselleen Norjasta seudulle pororengiksi muuttanut Niiles Porsanger.³⁰⁸

Sevettijärvelle Jouni Antinpoika Panne perusti Varpuniemi-nimisen kruununmetsätorpan 14.9.1895.³⁰⁹ Panne oli vanhaa porosaamelais sukua, joka oli jutanut Čorgasnjárjan ja Inarin väliä.³¹⁰ Pannelta tilan osti Inariin Uuniemen suunnalta muuttanut porosaamalainen Per Olsen Siri, joka oli Suprun Jouni Högmanin vävy. Hän rakensi tilalle talon. Nuorgamilainen Johannes Holmberg tuli taloon kotivävyksi vuonna 1926.³¹¹ August Renvall paheksui sitä, että metsänrajaseuduille majoitettiin etelästä tai maan rajojen ulkopuolelta siirtyviä henkilöitä. Hänen mielestään etusija olisi pitänyt olla asumuksen välttämättömässä tarpeessa olevilla perheellisillä paikkakuntalaisilla.³¹²

Utsjoen varren ja kirkonkylän kahdeksisen kruununmetsätorppaa, mm. Kurula (1899), Ojala (1901) ja Syrjälä (1904), olivat paikkakunnan saamelaisten perustamia. Vain Jaakkolan (1904) perustaja Jaakko Kemppainen on nimestään päätellen muuttanut paikkakunnalle muualta. Tenon varrelle Kiviniemeen (1899) asettui kruununtorppariksi Nils Paavali Nuorgam. Pulmankijärven itärannan Sarja (1906) sai nimen Nivalasta muuttaneelta metsänvartija Aukusti Wähäsarjalta.³¹³

6.4.4 August Renvallin mielipide asutuksesta

Metsäntutkija August Renvall oli 1900-luvun alkupuolella vaikuttamassa esimerkiksi suojametsälain syntyyn. Renvall oli huolissaan pohjoisten metsien liikkäytöstä ja metsänrajan vetäytymisestä etelään, minkä vuoksi hän otti vahvasti kantaa myös asutusasioihin. Suojametsälakikin oli nimestään huolimatta asutuslaki.

Etelämpänä valtionmetsissä pysyväinen asutus tarkoitti etupäässä itsekannattavia maanviljelystiloja, pohjoisen suojametsäalueella ei sellaisten muodostumiselle ollut edellytyksiä. Toimeentulomahdollisuudet olivat sangen vähäiset ja perustuivat kalastukseen, poronhoitoon ja riekonpyyntiin.³¹⁴ Renvall arveli, että karjanhoitotiloilla olisi varmoja menestymismahdollisuuksia. Karjatilallisilla tulisi kuitenkin olla jokin sivuelinkeino. Hänen mielestään poronhoito ja työansiot olivat liian satunnaisia ja epävarmoja, mutta kalastus olisi huomioonotettava vaihtoehto. Näin pysyväinen uudisasutus tulisi muodostumaan karjanhoitokalastustiloista, joilla voitaisiin viljellä myös perunaa. Uudisasutus ei kuitenkaan saisi aiheuttaa valtion metsätaloudelle huomattavaa haittaa tai vahinkoa.³¹⁵ Renvallin mielestä poronhoidon edellytyksiä ei tarvinnut ottaa pysyväisen asutuksen perustamisessa lainkaan huomioon, koska poronhoitoa ei voinut katsoa varmasti taatuksi elinkeinoksi eikä täysin luotettavaksi perustaksi jatkuvalla toimeentulolle.³¹⁶ Renvallin pessimismiin on varmasti osaltaan antanut aiheutta 1890-luvulla riehunut tuhoisa pororutto. Siihen kuoli Utsjoella vuonna 1894 1200 poroa ja Inarissa vuosina 1896–1897 yhteensä noin 20 000 poroa.³¹⁷

Renvall ei ymmärtänyt Utsjoen ja Inarin ihmisten tapaa kulkea vuoden mittaan asuinpaikalta toiselle. Hänen mielestään tilat olisi tullut perustaa paikoille, jotka soveltuvat ympärivuotiseen käyttöön. Näin ei olisi tarvittu erillisiä kesäasuntoja kalastusta ja karjan laiduntamista varten eikä toisaalta talviasuntoja porojen ruokkimista varten. Kesäasuntojen rakentaminen vähensi Renvallin mielestä pysyvän asutuksen mahdollisuuksia ja lisäksi talojen metsävarat riittivät kestävästi vain yhden talon käyttöön.³¹⁸ Hän halusi rajoittaa uudisasutusta, koska oli huolissaan asukkaiden niukoista toimeentulomahdollisuuksista sekä metsän käytöstä. Esimerkiksi Utsjoen ja Kevojoen varsien mäntymetsistä riitti tarvepuuta ainoastaan jo perustetuille asumuksille.³¹⁹ Uudisasutuksen tyydyttävän järjestelyn edellytyksenä Renvall piti sitä, että pysyvän asutuksen syntymiselle laaditaan tarkat määräykset. Lisäksi hänen mielestään määräysten tarkkaa noudattamista tuli valvoa tehokkaasti.³²⁰

6.4.5 Isojako

Isojako oli Suomen kiinteistöjärjestelmän täydellinen rakennemuutos, suurin ja pitkäaikaisin maareformi. Vanha sarkajako oli ollut voimassa vain vanhoilla viljelyalueilla Etelä- ja Länsi-Suomessa. Kaskiviljelyalueilla idässä ja pohjoisessa vähät pellot olivat hajallaan ja niiden nautinnan pohjana oli haltuunotto. Maan pääelinkeino maanviljelyn heikon tilan katsottiin johtuvan alkeellisista maanomistusoloista. Maanmittausviranomaisten mielestä peltotilkut tuli koota ja jakaa

tiloille mahdollisimman yhtenäisinä palstoina sekä jakaa lisäksi kylän muutkin tilukset tilakohtaiseen omistukseen.³²¹

Lisäksi 1700-luvun alkupuolella alettiin vaatia verotuksen tarkistamista. Se oli summittaista ja muodostunut pitkän voimassa olonsa jälkeen epätasaiseksi. Valtiovalta ryhtyi valmistelemaan uutta verollepanoa, jota varten maat oli kartoitettava. Käytäntö johti siihen, että verollepanomittaus, verollepano ja isojako liittyivät kiinteästi toisiinsa. Isojaon toteuttaminen aloitettiin 1700-luvulla Pohjanmaalta.³²² Metsävaltaisissa erämaapitäjissä ns. liikamaa erotettiin valtion maaksi, vaikka se olisi aiemmin ollut pitäjän osakkaiden yhteisessä käytössä.³²³

Isojaot oli suoritettu loppuun 1900-luvun alkuun mennessä Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntaa lukuun ottamatta. Niissäkin oli muutamien yksittäisten talojen isojako oli valmis ja useissa kylissä se oli pantu vireille ensimmäiseen maailmansotaan mennessä. Sitten huomattiin, että voimassa olevat isojakosäännökset eivät soveltuneetkaan Pohjois-Lapin oloihin. Isojaot keskeytettiin ja komitea asetettiin valmistelemaan erityislakia.³²⁴

Pohjoisia kuntia kokeva erityislaki tuli voimaan 1925. Siinä oli myös määräykset, kuinka kruununmetsätorpat, joiden vuokrasopimukset olivat voimassa, tuli vuokralaisen niin halutessa panna verolle ja muodostaa tiloiksi. Metsänvartijatilat sai lunastaa vain valtioneuvoston erityisellä päätöksellä.³²⁵ Isojakoa edelsi verollepano, jossa määrättiin, mitä tiloja isojaossa muodostettiin ja vahvistettiin niille jakoperusteeksi tuleva manttaali. Verollepano ei liittynyt tavalliseen veronmaksuun, manttaaliin perustuvasta verotuksesta oli luovuttu jo 1920-luvulla, vaan manttaaliluku vaikutti ainoastaan tilalle tulevaan tilusalaan.³²⁶

Muualla Suomessa manttaaliluku oli laskettu jyväsatojen perusteella.³²⁷ Pohjoisimmissa kunnissa tilan manttaali laskettiin muuntamalla peltojen, niittyjen ja niiksi kelpaavien maiden vuotuinen tuotto sekä vuotuiset kalansaaliit heinäkiiloiksi; kilo suolakalaa vastasi kahden kilon heinäsatoa.³²⁸ Täyttä manttaalia vastasi 238 000 heinäkiiloa. Heinäsadot arvioitiin tilallisen oman ilmoituksen ja maastokatselmuksen perusteella. Kalastuksen tuoton arviointi oli hankalampaa, mutta se pyrittiin ottamaan huomioon kulloisestakin asukkaasta riippumattomana etuutena, mikä oli ollut lainsäätäjän tarkoitus.³²⁹ Manttaalia kohden Inarin pohjoisosien ja Utsjoen tilat saivat 2 667 hehtaaria verollista maata ja 1 333 hehtaaria yhteismetsää.³³⁰ Tilojen manttaalit olivat vain manttaalin murto-osia, koska heinäsadot ja kalansaaliit eivät yltäneet lähellekään kokonaiseen manttaaliin vaadittuja määriä.

Näätämön kylässä Ylitalon, Varpuniemen, Karsikkoniemen, Aarniniemen ja Uutelan tiloilla isojakotoimitus päättyi vuonna 1936.³³¹ Utsjoen isojakotoimituksista pääosa oli käsitelty ja lopeteltu ennen sotia. Kesken olivat jääneet vielä Utsjoen varrella sekä eräiden Utsjokisuun ja Alakönkään välillä Tenon varrella olevien talojen toimitukset.³³² Nuorgamin kylän isojaot oli suurimmaksi osaksi lopetettu jo 1930-luvulla, mutta niistäkin osa jatkui sodan jälkeen.³³³

Utsjoen keskeneräisiä isojakoja jatkettiin vuonna 1957. Asioiden etenemistä vaikeutti se, että monien tilojen lailliset saantokirjat olivat useinkin sukupolven takaisia. Kiinteistöasiat olivat jääneet hoitamatta, koska oikeudellista apua oli vaikeasti saatavilla.³³⁴ Utsjoen viimeinen isojakotoimitus päättyi vuonna 1962.³³⁵ Isojakoon kuului myös yhteismetsien muodostaminen. Kuhunkin kolmeen pohjoisimpaan kuntaan muodostettiin oma yhteismetsä. Utsjoen kunnan tilojen yhteismetsä sijoitettiin yhtenäiselle mäntymetsäalueelle Inarin kunnan alueelle ja sen loppukokous pidettiin alkuvuodesta 1968.³³⁶

6.5 Kolttasaamelaiset

6.5.1 Näätämön kolttasaamelaiset

Näätämön kolttasaamelaiset joutuivat ahtaammalle, kun kveeniväestö lisääntyi huomattavasti 1800-luvun puolivälissä Näätämössä. Myös tunturisaamelaiset alkoivat käyttää enemmän heidän alueitaan vuoden 1852 rajasulun jälkeen. Merisaamelaisten määrä lähes nelinkertaistui alueella vuosisadan alusta vuoteen 1870 mennessä. He muuttivat Näätämön alueelle Pohjois-Varangista ja Uuniemestä.³³⁷

Näätämön kolttasaamelaisilla oli useampia kevätpaikkoja Saalamon saaren läheisyydessä: Nirvágoppi, Coagan, Ruoššavuonna ja Kiviö. Kesäisin he oleskelivat Näätämössä. Syyspaikat olivat Kota-, Nuortti-, Räkki-, Sevetti- ja Suolisjärvellä. Talvikylä oli Pakanajoella³³⁸, jossa heillä oli kalmisto vielä 1800-luvulla.³³⁹ Näätämöläiset muuttivat vanhoille asuinpaikoilleen Suomen puolelle vuoteen 1884 saakka, jolloin suomalainen metsänvartija kävi ilmoittamassa, ettei muutto jatkossa kävisi päinsä. Muutaman vuoden kuluttua he löysivät uudet syys- ja talvipaikat. Vanhalle elinkeinolle ei kuitenkaan ollut edellytyksiä. Se loppui, kun Näätämön kolttasaamelaiset päättivät asettua asumaan vakituisesti paatsjokisten kesäpaikalle Kolttakönkään alapuolelle.³⁴⁰ Koska näätämönsaamelaisten muutto näytti loppuvan, Suomen viranomaiset eivät näy olleen selvillä, että muutamat yksittäiset perheet jatkoivat, suullisen perimätiedon mukaan, muuttoja 1900-luvun alkuun asti.³⁴¹

6.5.2 Suonikylän kolttasaamelaiset

Vanha Suonikylä oli Venäjän valtakunnan osa. Ensimmäinen maailmansota oli syttynyt 1914 ja tsaarin armeijaan haluttiin kaikki sotakuntoiset alamaiset. Niinpä tammikuussa 1915 lähti joukko nuorukaisia Petsamon pienistä saamelaiskylistä kohti etelää. He näkivät maailmaa, mutta sen rumimman puolen, sodan, kuten Kiureli Sverloff palvellessaan Mantšurian kukkuloilla³⁴² ja Olli Gauriloff tsaarin henkivartiostossa. Hän oli valkoarmeijan mukana Siperiassa Jeniseillä asti. Siellä hän karkaisi joukko-osastostaan ja vaelsi kotiin lähes neljä vuotta.³⁴³ Tarton rauhajan raja 1920 halkaisi Suonikylän kahtia, neljännes jäi Neuvostoliiton puolelle, mm. vanha talvikylä ja osa porojen laidunalueesta.³⁴⁴ Suonikyläläiset siirtyivät Petsamon alueelle, koska heidän riistamaansa olivat pääasiassa alueella, joka kuului nyt Suomelle. Suomen valtio rakennutti heille uuden talvikylän.³⁴⁵

6.6 Markkinat ja kaupankäynti

Kun vuoden 1879 elinkeinolaki tuli voimaan, alkoi Lappiinkin asettua vakinaisia kauppiaita. Siten pienemmät markkinat kävivät tarpeettomiksi.³⁴⁶

Nuorgamissa toimi jo 1800-luvun loppupuolella paikallinen kauppias Fredrik Holmberg, joka oli syntynyt vuonna 1868.³⁴⁷ Silti Utsjoelta kuljettiin Uuniemen, Taanan ja Vesisaaren kauppapaikoille Norjaan. Inarilaiset puolestaan kävivät kauppaa Vesisaarella, Reisivuonossa, Isovuonossa ja Näätämössä, jossa oli kahden päivän markkinat ennen uutta vuotta. Tuonti Norjasta Suomen Lapin pohjoisosiin oli tullitonta.³⁴⁸

Kun Suomesta tuli EU:n jäsen vuonna 1995, Utsjoen ja Inarin asukkaiden erityiskohtelu lakkasi. Siihen asti heillä oli ollut kansalliseen tulliverolainsäädäntöön perustunut oikeus tuoda tullitta tiettyjä tuotteita runsaammin kuin muilla suomalaisilla.³⁴⁹

Inarista ja Utsjoelta kuljettiin Norjaan puutavaraakin, esim. 1880 Inarista, Inari-, Teno- ja Utsjoki-varresta tukkeja ja muita puita.³⁵⁰ Jo 1800-luvun alussa pulmankilaiset asuivat hirsitaloissa, jotka oli rakennettu Ylä-Pulmankijoen vuomasta kaadetuista mäntytukeista.³⁵¹

Inarissa oli vuonna 1900 varsinaisia kauppiaita kaksi, sivuelinkeinonaan kauppaa harjoittavia oli kuusi. Saamelaiden joukostaikin oli noussut kauppiaita, jotka tavallisesti olivat myös talollisia, kuten Matti Sarre eli Kauppa-Matti ja J. M. Sajjets. Utsjoella oli kauppiaina Hans Laiti.³⁵²

Kun Inariin valmistui maantie, inarilaiset eivät enää käyneet ostamassa jauhoja ja suolaa Norjasta. Kahvia ja sokeria sieltä kuitenkin edelleen haettiin.³⁵³

6.7 Maantiet ja kulkeminen

Kyrön kylään (nyk. Ivaloon) pääsi maanteitse etelästä vuonna 1913. Tietä rakennettiin edelleen Petsamon suuntaan ja Inarin osuus valmistui noin vuonna 1920. Tien toinen haara Inariin, kirkonkylälle, oli valmis 1924. Inarin kunnassa oli vuonna 1925 124 km maanteitä, pari kilometriä kyläteitä, 14 kivistä ja 21 puusilttaa. Lauttoja oli käytössä yksi.³⁵⁴ Metsähallitus oli vuonna 1895 avannut ja viitoittanut tielinjan metsämaihin Inarin järven rannalta Kaamasen taloon.³⁵⁵ Sieltä pohjoiseen matka jatkui vanhaa Kittilästä Inarin kautta Utsjoen suulle kulkenutta postitietä. Isompiin vesiin, kuten Syys-, Säyts- ja Mierasjärveen, oli asetettu kaksi venettä.³⁵⁶ Kaamasesta Partakkoon oli ”hyvänlaatuinen polku”.³⁵⁷ Vuonna 1892 oli tasoitettu ja viitoitettu hyvään kuntoon talvitie, joka kulki Vastusjärveltä Partakon talon kautta Nitsijärvelle ja edelleen Sevetti-, Luola- ja Jääjärvien kautta Reisivuonon markkinapaikalle. Tiellä oli pituutta 130 kilometriä ja sen viitoituksesta huolehti Inarin kunta.³⁵⁸

Utsjoella oli kaavailtu tien rakentamista jo 1800-luvun lopulla. Jomppalan järvelle olisi tarvittu silloin lossi, jota varten ehdittiin jo kaataa 800 tukkia. Tienrakennuksesta ei tullut mitään ensimmäisen maailmansodan vuoksi. Hukkaan tukit eivät menneet, sillä niistä tehtiin mm. kulkemista helpottamaan pitkospuita Leppälän ja Vetsijärven välille märimpiin paikkoihin. Sitten pääsi vaikka kaksi ihmistä kulkemaan rinnan sisnakenkien kastumatta.³⁵⁹

Utsjoelle oli rakennettu 1895 ja 1899 myönnettyjen määrärahojen turvin kaksi yhteensä viiden kilometrin mittaista kärrytien pätkää Ylä- ja Alakönkään kohdille tavarakuljetuksen helpottamiseksi varsinkin alavirtaan.³⁶⁰ Näiden teiden lisäksi oli vuonna 1925 Utsjoella neljä puusiltaa, joiden yhteinen pituus oli 18 metriä. Lapiolla tasoitettu postipolku yhdisti 1930-luvulla Utsjoen muuhun Suomeen. Sitä pitkin posti kuljetettiin kesäisin kävellen ja veneellä, talvisin porolla. Kulkijoiden käyttöön oli autiotuvat Mierasjärvellä, Petsikolla³⁶¹ ja Beron äpimirissä³⁶².

Utsjoen kunnanhallitus käsitteli vuonna 1936 maantien ulottamista Utsjoen kirkonkylään saakka. Se asettui tietoisesti vastustamaan tietä, koska se ”toisi mukanaan suomalaiset”.³⁶³ Maantie Kaamasesta Syysjärvelle valmistui vuonna 1938.³⁶⁴

Vuoden 1905 komitea rohkeni ehdottaa valtion varoilla rakennettavaksi ja ylläpidettäväksi telefoonijohto Inarin kirkonkylästä Utsjoen nimismiehen virkataloon. Kuntien tuli suostua vastaamaan keskusasemien hoidosta.³⁶⁵

6.8 Suomi itsenäistyy, saamelaisistakin asevelvollisia

Lappekodicillen oli estänyt saamelaisten kutsumisen asepalvelukseen. Sotatilanteessa sukulaiset olisivat voineet joutua taistelemaan toisiaan vastaan. Ensimmäiset Suomen saamelaiset kutsuttiin aseisiin 1919.³⁶⁶

Taka-Lapin Jooseppi lähti 22-vuotiaana Ouluun palvelemaan Suomea, valtiota, josta hän ei ollut kuullutkaan. Tenolaisten elämä oli suuntautunut Norjaan kohti merenrantaa, Suomi oli outo maa tunturien takana. Saamelaiset kotiutettiin ennen aikojaan, sillä 16 ensimmäisestä saamelaisvarusmiehestä kymmenen kuoli mm. influenssaan. Saamelaisten kutsunnat keskeytettiin vuonna 1923, koska kuolemantapauksia oli myös muissa kutsuntaerissä. Petsamon rajavartioston valmistuttua 1933–1934 sijoitettiin Inarin ja Utsjoen saamelaiset säännöllisesti sinne.³⁶⁷

6.9 Elinkeinoista

Tenolaisten talous perustui ennen sotia monitalouteen: talouden perustan muodostivat kalastus, riekostus, karjanhoito, marjastus, käsityöt ja poronhoito. Jokin elinkeinoista saattoi nousta etusijalle kahden kausityön sattuessa päällekkäin, kuten taloissa, joissa oli poroja, poronhoito määräsi vuotuisrytmin. Palkkatuloja tuskin tunnettiin, ainakaan ne eivät olleet keskeisiä. Kaupankäynti perustui vaihtoon.³⁶⁸

Vielä Johan Niileksen muistin aikana (1930–1940-luvuilla) ei eletty rahataloudessa, vaan pororikkaat vaihtoivat Norjasta poronlihalla jauhoja, sokeria, kahvia ja tupakkaa. Köyhät hakivat heiltä kesällä täydennystä itselleen ja maksoivat työllä. Kesällä he tekivät heinää, talvella porotöitä. Vasta Petsikon erotusaidan aikana on oikeastaan siirrytty pankin rahoitukseen.³⁶⁹

6.9.1 Naisten työt

Naisten päivittäisiä töitä olivat lastenhoito, ruoanlaitto ja lypsy. Polttopuiden pilkkominen kuului naisten askareisiin myös silloin, kun miesväki oli kotona.³⁷⁰

Muut työt vaihtelivat vuodenajan mukaan. Heinää tehtiin kotitalon läheltä niityiltä. Kauempana olleilta palstoilta niitettiin luhtaheinää, joka kuivuu nopeasti. Niinpä heinäntekomatkat eivät kestäneet kovin kauan. Heinätöihin lähti yleensä talon isäntä ja hänelle joku kaveriksi. Osa perheestä jäi huolehtimaan kotitöistä.³⁷¹ Syyskesällä lehmille nostettiin rehuksi jäkälää.³⁷²

Kenkäheinät tehtiin elokuussa. Miehet teurastivat peskinahkoja varten vasat Pärttylin aikoihin (24.8.) ja naiset muokkasivat nahat. Talven teurastuksista saadut koipinahat ja taljat muokattiin ja parkittiin kevään ja alkukesän aikana. Lokakuussa alettiin ommella poronahkavaatteita.³⁷³

Kun päivät lyhenivät ja valo ei riittänyt tarkkaan ompeluun, paikattiin vaatteita. Huhtikuussa oli aikaa hyvässä valossa kehrätä lankaa värttinällä ja rukilla. Kotona saatettiin kutoa nelivartista sarkaa. Sen väri vaihteli käytetyn villan mukaan, mutta joskus sitä värjättiin mustaksi. Sarka vanutettiin kotona ja siitä ommeltiin arkivaatteita.³⁷⁴ Tiuhtatyö, kengänpaulat tai vyö, on pienikokoinen kudontatyö, jonka saattoi ottaa mukaansakin.

Iijärvellä ja muualla Inarissa naiset punoivat tavallisesti kevättalvisin ohuista männynjuurista kelan avulla vahvaa nuotanvetoköyttä eli taukoa. Sitä valmistettiin myös kauppatavaraksi, jolla vaihdettiin utsjokisilta muita tuotteita.³⁷⁵

Kesäisin naiset osallistuivat kalastukseen Inarilla soutajina ja auttoivat nuotanvedossa. Tenolla he olivat apuna sauvomisessa sekä verkoilla ja nuotanvedossa. Lisäksi utsjokiset naiset kävivät kalastamassa myös tunturijärviä.³⁷⁶

Lapset poimivat marjoja kotitalon lähetyviltä. Muilla ei marjojen keräilyyn ollut kerta kaikkiaan aikaa, koska työtätekeviä ihmisiä oli vähän. Hilloja kuitenkin käytiin keräämässä, ne säilöttiin puusaaveihin ja kuljetettiin talvella kotiin.³⁷⁷ Riekonpyynti oli perheen nuorelle välle sopivaa puuhaa. Vuonna 1895 syntynyt diakonissa Inga Katekeetta on kertonut käyneensä veljensä kanssa riekonpyynnissä 1910-luvulla syksyisin ja osan talvesta. Parhaimmillaan he saivat ansoillaan jopa yli sata lintua päivässä. Suhteellisen lyhyen ajan kuluessa riekkoja tuli niin paljon, että niillä saatiin vaihdettua Norjasta koko vuoden ruokatarpeet.³⁷⁸

Tytöt aloittivat poropaimenena jo pian kymmenen täytettyään. Kaksi-kolmetoistavuotiaina heille uskottiin jo vaatimien vartiointi vasomisaikana, isompana he hiihtivät pororaitioina eli -paimenina. Paimenessa tytöt joko neuvoivat sukkia ja lapasia tai punoivat suonirihmaa poronnahkakäsitöitä varten.³⁷⁹

Koillis-Inarin tunturilaiset lypsivät poroja kaarteissa, jollaisia saattoi perheellä olla eri paikoissa kolme, neljäkin. Lypsäminen oli alkuaan miesten työtä, mutta 1940-luvulle mennessä siirtynyt naisten työkseen. Enin osa kesämaidosta tehtiin juustoksi. Se oli kauppatavaraa ja juuston tekeminen naisten työtä. Kolttasaamelaiset eivät T. I. Itkosen mukaan valmistaneet juustoa.³⁸⁰ Kaldoaivin erämaa-alueella on järvi nimeltään Vustenjávri 'juustontekemisjärvi' eikä ole vaikea arvata, mistä se on nimensä saanut.

6.9.2 Poronhoito, paliskunnat

Kaldoaivin paliskunta perustettiin 1900-luvun alussa. Silloin paliskunnan erotusaita sijaitsi Vađatin alueella. Niiles Vuolabin tietämän mukaan sen olivat rakentaneet Rauduskaidin Ovllá Per ja Vulles-Ovllá ilmeisesti jo 1800-luvun lopulla. Aita oli käytössä kuutisenkymmentä vuotta.³⁸¹

Vađatin erotusaita sijaitsi Ivvánasvárrin koillispuolella ja sinne oli Mieraslompolosta matkaa kuutisen kilometriä. Paikalla oli useita kotia ja kämppiä, kaasmukkalaisilla alueen eteläpuolella, inarilaisilla taas itäpuolella, joka oli heille tulopuoli Siuttajoelta tullessa. Lisäksi olivat paliskunnan oman väen asumukset. Myös kauppias Hans Laiti oli rakennuttanut alueelle kammin. Kaamasen kauppias Waenerberg käytti siitä ensimmäisenä Lasikammi-nimeä, olihan siinä parin lasiruudun ikkuna! Kammissaan Laiti myi sokeria, kahvia, margariinia, leipää ja muita ruokatarpeita erotusväelle. Kauppiaan vaimo ja tyttäret pitivät kahvilaa. Joskus oli myynnissä syyskajamon puolikkaita, joita inarilaiset söivät "kun kuulivat sen olevan lohta". Laitilla oli porojakin ja Rajalan Hanssi oli hänellä muutaman talven erotusten aikaan pororaitomiehenä. Kauppa siirtyi Vađatiin Gárnjårgasta porojen ahkioissa.

Vađatin aidassa käytettiin talvessa vain pari tokkaa. Suurin osa poroista meni Muddusjärven paliskunnan puolelle ja ne eroteltiin Siuttajoella.

Ennen sotia ihmiset ostivat poron tai kaksi kerrallaan lihaporoiksi. Pulmangin kauppias Birger Pedersen oli ainoa suurporonostaja. Hän osti porot parttioina Kaldoaivista, Vätsäristä ja Paistunturista ja vei ne Skiippakuruun teurastettaviksi. Porot maksettiin käteisellä. Vienti Norjaan hiipui vähitellen sodan jälkeen.³⁸²

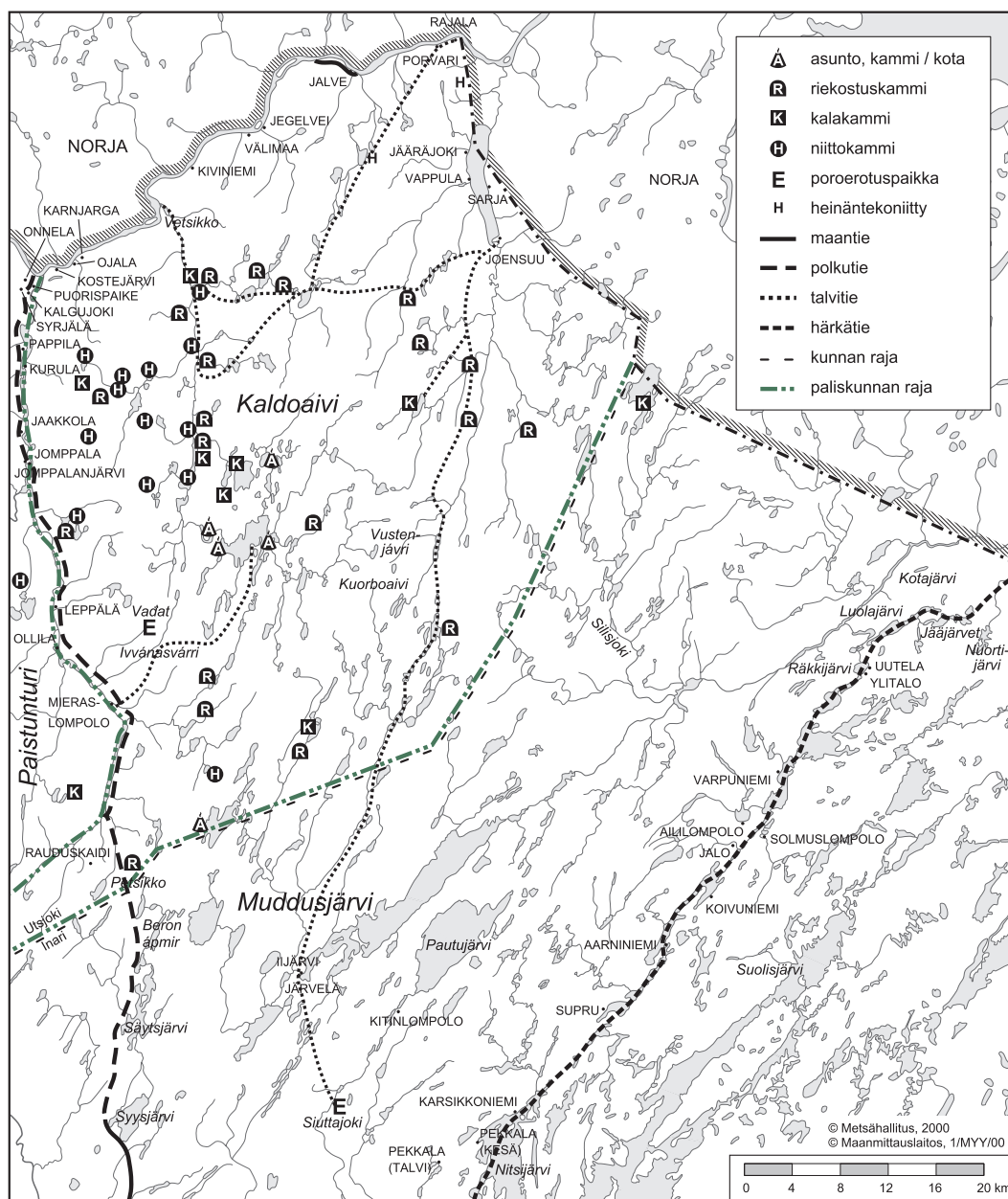
Myös Muddusjärven paliskunnan vanha Siuttajoen poroerotuspaikka on rakennettu 1800-luvun puolella.³⁸³ Sen nimi viittaa vielä vanhempaan käyttöön, sillä inarilaiset ovat käyttäneet peuroja pyytäessään čivttagárdi-nimisiä pyydyksiä.³⁸⁴

Paliskuntajärjestelmä ei vielä 1800–1900-lukujen vaihteessa vallinnut Iijärven tienoilla, vaan poronomistajat valitsivat keskuudestaan raition, paimenen. Hän hoiti useiden osakkaiden tokkia isona elona miltei kautta vuoden Iijärven ja Kuorboavin seuduilla. Porot tuotiin syyskuun puolivälissä syyspaikkaan Ortavaaraan, jossa kodat sijaittivat. Siellä oltiin vielä rykimäaikana. Tammikuusta huhtikuun lopulle porot olivat metsäalueilla, oudassa. Loppukeväästä perheet palasivat vasotuspaikoilleen Kuorboavin lounaispuolelle Karpulijärvelle, Sevetijärvelle ja Iijärven puolelle Haaccâstâmruáviin. Vaatimia ei päästetty vasonnan jälkeenkään vapauteen, vaan niitä paimennettiin kesälläkin noin vuoteen 1910. Sen jälkeen ne laskettiin vasonnan lopulla Pautu- ja Iijärven kannakselle, jota rajoittaa pohjoisessa Näätämöjoki.³⁸⁵

Kaldoaivista ja Koillis-Inarista kulkeutui poroja Varankiin, koska luonnolliset rajat puuttuivat.³⁸⁶ Muddusjärven palkisesta kulki kesäisin vielä 1930-luvulla runsaasti poroja Norjan puolelle, missä osa niistä hävisi. Talvisin taas Norjan puolelta tuli Näätämöjoen ja Golmmesoavin välille laiduntamaan ns. Varangin tokka.³⁸⁷ Vuoden 1928 lopulla Kaldoaivin paliskunta anoi maaherralta poroaitaa rakennettavaksi Suomen ja Norjan rajalle Nuorgamista Rajalan talosta Paatsjoelle asti.³⁸⁸ Aidan paikka oli merkitty maastoon jo ennen sotaa³⁸⁹, mutta rakennetuksi se saatiin Nuorgamista Golmmesjávrin kautta Näätämöön vasta vuosina 1952–1954.³⁹⁰

Poromiesten lisääntynyt yhteistyö parempien hoitomenetelmien ja poronjalostuksen kehittämiseksi oli sotaa edeltäneinä vuosikymmeninä johtanut poromäärien kasvuun.³⁹¹ Vuonna 1929 oli perustettu Suomen poronjalostusyhdistys, joka muuttui luonteeltaan keskusjärjestöksi vuoden 1933 poronhoitolain myötä.³⁹² Yhdistyksen toiminnanjohtaja Yrjö Alaruikka kiersi neuvomassa poronhoitajia mm. erotuspaikoilla. Joulukuussa 1938 hän kulki Rovaniemeltä autolla Syysjärvelle ja sieltä poroilla Kaldoaivin paliskunnan erotukseen Vadatiin. Siellä kauppias Laitin kammissa hän piti poromiehille esitelmän poro-organisaatiosta ja sen kehittämisestä sekä poronhoidon voimaperäistämistä yleensä. Hänen matkakumppaninsa Tauno V. Mäki esitelmöi pedoista, niiden tappamisesta ja susien myrkkypyynnistä.³⁹³

Toinen maailmansota keskeytti poroelinkeinon myönteisen kehityksen.³⁹⁴

Kuva 7. Kappaleessa "Rajat sulkeutuvat" esiintyviä paikannimiä, rajoja, kulkureittejä ja erotuspaikkoja. Tiedossa olevat kammit Utsjoella. Ajanjakso 1852–1940. Lähteet: Niilo Valonen (1954), Pieski 1993–1995, Taisto Länsman, Reino Holmberg.

7 EVAKKO MUUTTA MAAILMAN

7.1 Sota-aika

Jatkosodan aikana Osasto Pennasessa annettiin arvoa saamelaisille, jotka osasivat tulla toimeen karussa luonnossa. Heidän uskomaton suuntavaistonsa herätti ihailua. Saamelaiset pystyivät hankkimaan muonatäydennystä luonnosta ja monet heistä olivat erämaan ehdoilla eläessään oppineet hyväksi ampujiksi. Huollon järjestämisessä saamelaisista oli suuri apu ammattitaitoisina venemiehinä ja poromiehinä.³⁹⁵

Vuonna 1943 Suonikylän kolttasaamelaiset evakuoitiin partisaanivaaran vuoksi kodeistaan sotatila-alueelta Ivaloon ja Lutto-joen latva-alueelle. Muualla saamelaisalueella sodan vaikutukset olivat paremminkin välillisiä. Nuorten miesten lähtö rintamalle tuntui epävarmuutena, turvallisuudentunteen heikkenemisenä ja työvoiman vähenemisenä. Nälkää ei jatkosodan vuosina nähty, sillä riistaa ja poroja riitti porojen pakkoteurastuksista huolimatta. Lokakuussa 1941 valtioneuvosto antoi päätöksen poronlihan ja -taljojen säännöstelystä ja luovutusvelvollisuudesta.³⁹⁶ Myös Kaldoavin paliskunta osallistui luovutuksiin:

Joosepin Niileksellä oli 1941 talvella työloma armeijasta. Hän vei Rajalan Hanssin kanssa 190 poron luovutusparttion Inariin. Ajossa oli kolme härkää: kaksi hyvää ajokasta ja kellokas. Niiles ajokkaalla edessä, seuraavana kellokas, sitten parttio, Hanssi ja koira perässä. Siihen aikaan oli paliskunnassa kolme tokkaa. Čalkut toivat paliskunnan itäosista luovutusporonsa Utsjoelle, Leppälästä tokkaan yhtyivät Leppä(län)-Heikin token porot ja viimeisenä Rauduskaidista Pieran ja Elle-Sammolin porot.

Kun Inarista sitten palattiin, Niileksellä oli ahkion keula puolillaan isoja seteleitä. Myynneistä oli vastakirjat, joiden mukaan rahat jaettiin omistajilleen. Niiles jäi kotiinsa Jaakkolaan, Rajalan Hanssi jatkoi matkaa Nuorgamiin loppurahojen kanssa. ”Ilmeisesti ne menivät perille Čalkuille, kun ei ole mitään kuulunut”, lopetti Niiles tarinansa.³⁹⁷

Kaldoavin erämaa-alueella on näkyvissä vieläkin sodan jälkiä. Saksalaiset pommittivat mm. Murmanskia Altasta käsin. Koneiden reitti kulki Inarin yli. Ne palasivat Utsjoen erämaiden yli Norjan puolelle. Joskus kone joutui kääntymään takaisin ja pudotti pommit erämaahan, koska ei voinut palata pommilastissa kentälle. Uhcit Reatkávárrin pohjoispuolella on pakkolaskun tehneen saksalaiskoneen hylky, Njallajärvessä Pulmankijoen rannalla on alasammuttu Junkers-kuljetuskone. Neuvostoliittolaiset kävivät vuorostaan pommittamassa saksalaisia: Álduvárrin lähistöltä on löytynyt keskiraskas pommikone.³⁹⁸

Saksalaiset ja neuvostoliittolaiset koneet kävivät ilmataistelun Nitsijärven yllä syyskuussa 1942. Eräs taisteluun osallistuneista koneista on hylkynä Haacčâstâmruávissa. Toinen putosi Nitsijärven pohjoispäähän. Seudun poikien onneksi sen päällä on vain metri vettä, joten Messerschmittin hylky oli kiinnostava

tutkimuskohde. Sarren Jussi sai sen pyörien sisäkumista mainiot mäystimet suk-siinsa.³⁹⁹

7.2 Evakko aika

7.2.1 Lapin sota (15.9.1944–25.4.1945)

Neuvostoliitto oli asettanut rauhanneuvottelujen ehdoksi, että Suomen on katkaistava julkisesti suhteensa Saksaan ja saksalaisten sotajoukkojen on poistuttava Suomen alueelta 15.9.1944 mennessä. Tämän ehdon hyväksyminen merkitsi Suomelle uutta sotaa Lapissa. Pohjoisessa oli 20. vuoristoarmeijan noin 220 000 saksalaisesta, joiden vetäytyminen Pohjois-Norjaan olisi nopeimmillaankin kestänyt yli kolme kuukautta. Syyskuun puoliväliin mennessä saksalaiset olivat tyhjentäneet Etelä-Suomen tukikohtansa, mutta pohjoisessa vetäytyminen oli ehditty vasta aloittaa.⁴⁰⁰

Suomen armeija oli välirauhansopimuksen mukaan saatettava rauhanomaiselle kannalle joulukuun alkuun mennessä ja palvelukseen jäivät vain nuorimmat, 19–20-vuotiaat varusmiehet.⁴⁰¹ Jääkäriprikaati pyöräili kohti pohjoista ja valtasi Inar-in 7.–13.11.1944. Kaamasessa joukko jakautui Utsjoen ja Karigasniemen suuntaan. Utsjoen suuntaan lähtenyt partio saavutti vihollista kohtaamatta marraskuun 20. päivänä Tenojoen. Saksalaiset eivät enää ylittäneet rajaa, jota jääkäriprikaati oli jäänyt valvomaan.⁴⁰²

7.2.2 Evakkoon

Syyskuun 7. päivänä 1944 annettiin virallinen määräys evakuoinnin aloittamisesta. Inari ja Utsjoki kuuluivat Petsamon lailla kiireellisimpiin evakuoitaviin. Koska radioita oli harvassa ja lehdet tulivat normaaliaikoinakin päiväkausia myöhässä, ei asiasta voitu tiedottaa etukäteen. Ohjeeksi sai riittää: ”Mukaan, mitä syliin mahtuu ja liikkeelle!”⁴⁰³ Väylän ja Näätämon kyliin viesti kulki moottoriveneillä, koska kylissä ei ollut puhelimia.⁴⁰⁴

Tenojoki helpotti Utsjoen evakuointia. Jokea myöten kuljettiin alajuoksulta Rovisuvantoon, josta matka jatkui kuorma-autoilla Kaamaseen. Kuljetuskalusto ja kuljettajat olivat pääosin saksalaisia, sillä kuljettaessaan omaa kalustoaan ja miehistöään pohjoiseen saksalaiset ottivat paluumatkalla pohjoisen evakkoja kyytiinsä. Karjan utsjokiset ja alatenolaiset veivät Petsikon yli Syysjärvelle.⁴⁰⁵ Karjan evakko loppui sinne. Lehmät myytiin halvalla saksalaisille. Osa oli jo myyty norjalaisille ja lampaat hävinneet mikä minnekin.⁴⁰⁶

Suonikylän asukkaiden omaisuus jäi suurimmalta osalta metsiin. Koska he olivat vielä kesäpaikoillaan, ilmasuojelumiehet eivät päässeet hakemaan kolttasaame-laisten tavaroita vaikeiden kulkuyhteyksien ja pitkien matkojen takaa. Tosin heidän arvokkainta omaisuuttaan, metsiä ja kalavesiä, oli mahdotonta siirtää. Myös koko porokarja, nelisentuhatta isokokoista poroa, ja osa lampaista oli jätettävä taakse.⁴⁰⁷

Inari, Utsjoki ja Petsamo oli tyhjennetty asukkaista viikossa evakuointimääräyksen antamisesta.⁴⁰⁸ Inarilaiset sijoitettiin Ylivieskaan, utsjokelaiset Alavieskaan ja petsamolaiset, heidän mukanaan kolttasaamelaiset, Kalajoelle.⁴⁰⁹

Kun Utsjoen kunta oli evakuoitu, Teno meni parahiksi jäähän eikä kantanut miestä, joten Utsjoen kirkonkylän ja Nuorgamin talot jäivät saksalaisilta polttamatta.⁴¹⁰ Inari oli tuhottu ja tiet miinoitettu Syysjärveltä etelään.⁴¹¹

Norjan puolella Pulmangin kylä säilyi suhteellisen hyvin kyläläisten neuvokkuuden ansiosta. He sytyttivät itse tuleen heinälatojaan ja toivoivat, että saksalaiset kuvittelisivat kylän palavan. Pulmanki säilyi.⁴¹²

Pulmankijärveläiset sisarukset Elli ja Anni Aikio uhmasivat määräyksiä ja pysyivät kotonaan. Järven toiselle puolelle muutti väliaikaisesti autioituneeseen lapsuudenkotiinsa Hormasta Anna Nilsen lapsineen sotaa pakoon.⁴¹³

Sevettijärven seudulle jäivät Sandra ja Leonard Kärnä sekä Matti Jankkila asustelemaan Kärnien taloa Solmuslompoloon. Siellä he hoitelivat karjaansa. Kerran järvellä kalastellessaan he huomasivat, että Varpuniemen pihalla oli ihmisiä. Saksalaisilta karanneet venäläiset sotavangit olivat pysähtyneet sinne kotia kohti pyrkiessään muutamaksi päiväksi. He löysivät kellarista ennen evakoonlähtöä teurastetun lehmän suolatut lihat ja saivat kunnolla syödäkseen.⁴¹⁴

Muddusjärven poromiehiä palasi evakosta jo syksyn porotöihin. Kun lumet olivat maassa, tulivat veljekset Mikko ja Sammeli Paltto sekä Juhani Högman huolehtimaan poroista.⁴¹⁵ Kaldoaivin poromiehistä palasivat poroja hoitamaan paliskunnan länsipuolelle Rauduskaidin Ovlla Piera, Leppälän-Heikki, Elle-Sammol ja itäpuolelle veljekset Antte Ovllä ja Piera apunaan Renki-Uula.⁴¹⁶ Kaldoaivin porot olivat vaeltaneet Inarijärven rantaan, josta ne sitten koottiin, eroteltiin Siutajoella ja judettiin kotiin.⁴¹⁷

7.3 Evakon jälkeen

7.3.1 Evakosta palataan kotiin

Talot olivat evakosta palattaessa tallella, mutta kaikki irtain oli varastettu Norjan puolelle. Varkaat olivat vieneet huonekalut, astiat, veneet, verkot ja kalastusvälineet. Heille olivat kelvanneet taloista rautauunit ja -hellat, ikkunat kehyksineen, ovet, jopa välikatto. Runsaasti rakennushirsiä oli viety Tenon yli, olipa siirretty kokonainen kalastustupa ja aittojakin.⁴¹⁸

Tämä kauhistutti ihmisiä erityisesti sen tähden, että he olivat tottuneet jättämään turvallisesti tavaroitaan säilöihin. Liha oli säilynyt purnuissa ja sukset kesän yli talvipaikoissa. Scheller on kirjoittanut *Reise-Beschreibung nach Lappland* -kirjassaan vuodelta 1748: ”Sen tähden jättävät Pohjanmaan kauppiat usein heille

(saamelaisille) tuomansa tavarat taivasalle vain matolla lunta vastaan peitettyinä, vartijatta, ja matkustavat sieltä asioittensa vuoksi etäisille seuduille, ollen huolletta siihen nähden, että tavaroita sillä aikaa vietäisiin pois tai varastettaisiin.”⁴¹⁹ ”Kuolleen omaisuuden” eli irtaimen tavarain varastaminen oli saamelaisten keskuudessa harvinaista. Ennen sotia ei Pohjois-Lapissa juuri lukkoja tunnettu.⁴²⁰ Naapurin poro oli lupa hädän tullen muutta mutkitta teurastaa, kunhan omistajalle myöhemmin ilmoitti asiasta.⁴²¹

Norjan puolen ihmisten tunkeutumista taloihin voi ymmärtää, sillä he olivat saksalaisten vainoa paossa. Lisäksi he kuvittelivat, että irtaimisto tulisi kuitenkin tuhoutumaan, kun saksalaiset polttaisivat talot.⁴²²

Utsjoen asukkaista oli toukokuun 1945 loppupuolelle mennessä palautettu puolet, noin 450 ihmistä.⁴²³ Kaldoaivin paliskunnan kokouksessa 24.6.1945 päätettiin anoa, että (loputki) poromiesten perheet palautettaisiin evakosta. Varusteet kaisivat kunnossapitoa ja uusimista.⁴²⁴

Inarin asukkaista oli elokuussa 1945 kaksi viidennestä edelleen Pohjanmaalla.⁴²⁵ Sarren perhe oli päässyt palaamaan kotiin Nitsijärvelle jo ennen juhannusta.⁴²⁶

7.3.1.1 Elintarvikehuolto pelaa, mutta Norjasta!

”Nälkään olisi kuoltu evakon jälkeen ilman Norjaa. Onneksi Venekentän kansanhuoltopäällikkö antoi Norjan yleisostokortteja suomalaisillekin. Tai poronlihallahan niitä vaihdettiin...”, kertoo Aslak Antti Länsman Norjan merkityksestä evakon jälkeen.

Norjan puolella oli halua auttaa naapureita. Siellä riitti elintarvikkeita ja ne olivat halvempia kuin Suomessa, sillä Norjassa tavaroiden hinnassa ei peritty rahtia vaan hinnat olivat samat koko maassa. Rajan yli vaihtokauppaa käytiin omin luvin ja neuvoin. Suomen korttiannokset oli haettava Utsjoella Inarista tai tilattava postitse. Vaikka Inarissa oli kauppiaita, myös inarilaiset kävivät aluksi Norjan puolella ostoksilla. Vuonna 1946 oli Inarissa jo useita kauppaliikkeitä ja pari vuotta myöhemmin niistä alkoi saada tavaraa.⁴²⁷

7.3.2 Suonikylän kolttasaamelaiset sijoitetaan Sevettijärvelle

Näätämön alue määrättiin kolttala-alueen lisäalueeksi lokakuussa 1947. Rakentaminen alkoi seuraavan vuoden alussa. Suonikyläläiset olivat Pohjanmaalta palattuaan olleet väliaikaisesti Nangujärvellä ja Luton varrella. Keväällä 1949 heidän puoli vuosikymmentä kestänyt evakkotaipaleensa loppui.⁴²⁸ Näätämön alueen kolttasaamelaisväestö oli 1950-luvun alussa 267-henkinen ja asui 50 kilometrin matkalla Nitsijärveltä Kirakkajärvelle. He valitsivat asuinpaikkansa suvuittain kuten ennen Suonikylässäkin. Talvikylää tai muita vuotuiskierron piirteitä ei heidän asumisessaan enää ollut. Ajatus useamman asumuksen rakentamisesta samalle perheelle oli suomalaisille hallitusmiehille käsittämätön. Talvikylä oli ollut yhteisten kokoontumisien paikka ja nyt sen puuttuessa monet laulut, leikit ja perinteet unohtuivat.⁴²⁹

Suonikyläläisten poronhoito elpyi vähitellen valtion ja yksityisten lahjoitusten turvin. Muddusjärven paliskunnan osana heidän oli sopeuduttava suomalaisen paliskuntajärjestelmän mukaiseen poronhoitoon. Suonikylässä heille oli kehittynyt erilaiset tavat, kun he olivat hoitaneet poroja kodin lähellä pienimuotoisesti.⁴³⁰

Sevettijärveläiset olivat vuosia tunteneet poronhoitonsa rappioituvan, koska Muddusjärven paliskunnassa partakkolaiset olivat hallitsevina. Kolttasaamelaiset, jotka pitivät itseään oikeina poromiehinä, halusivat saada oman erillisen paliskuntansa. He halusivat ottaa jälleen käyttöön osan omista perinteisistä paimennustavoistaan, koska ne olivat heidän mielestään tehokkaampia.⁴³¹

Näätämön paliskunta muodostettiin 1.6.1969. Vasta kun Muddusjärven ja Näätämön paliskuntien välille rakennettiin esteita vuonna 1985, paliskuntien porot alkoivat pysyä erillään ja paliskuntien jako tuntui myös käytännön työssä.⁴³²

7.3.3 Rajavartiolaitos

Ennen sotia Näätämön alueella oli Petsamon komppanialla ollut vartiotoimintaa Pakanajoella Jankkilan talossa, Rökkijärvellä ja Sevettijärvellä Varpuniemessä. Sota-aikana oli sotapoliisi tehnyt partioretkiä alueelle Suolisvuonon autiotuvalta käsin.⁴³³

Lokakuun 13. päivänä vuonna 1945 lähti Inarin komppaniasta vääpeli U. Lappalainen kolmen rajajääkäriin kanssa perustamaan vartiota Rökkijärvelle, josta oli vuokrattu käyttöön Kalle Karppisen talo. Seutua ei kukaan komppaniasta tarkemmin tuntenut ja miehillä oli kolmen kuukauden muona sekä telttä mukanaan, mikäli he joutuisivat majoittumaan matkan varrella. Ensimmäinen pysähdys tuli jo Suolistapaleen autiotuvalle, sillä Suolisjärvi ei ollut vielä jäänyt. Perille Rökkijärvelle he pääsivät marraskuussa. Seuraavana kesänä vartio siirtyi vuokralle Luolajärven autiotupaan, jossa ohikulkijoilla oli kuitenkin edelleen lupamajoitusta.

Kun kolttasaamelaisia alettiin sijoittaa Sevettijärvelle vuonna 1948, rajavartiosto alkoi suunnitella vartioston sijoittamista samalle alueelle Jäniskoskelle. Rakennusta varten kaadettiin hirret Sevettijärven läheisyydestä ja sirkkelisaha-urakoitsija palkattiin sahaamaan seinähirsii ja muuta rakennusmateriaalia. Rajavartioston autoilla tuodut rakennustarpeet jäivät 50 kilometrin päähän rakennuspaikasta Nitsijärven pohjoispäähän, josta ne poroilla ja hevosilla kuljetettiin perille. Kesäkuun lopulla 1949 saapuivat rakennusmiehet. Oli vielä kevättulva ja heidän veneensä meni alassuun Jäniskoskessa ja työkalupakit jäivät kosken kuohuihin. Huoltoupseeri tilasi radiopuhelimella uudet työkalut Ivalosta. Ne tuotiin vielä samana päivänä lentokoneella Jääjärvelle ja rakennustyö pääsi alkuun. Uuteen rakennukseen muutettiin 11.11.1949 ja vartio sai nimekseen sijaintipaikkansa mukaan Näätämon vartio. Näätämon nykyinen vartiorakennus on valmistunut vuonna 1978.⁴³⁴

Nuorgamissa on ollut rajavartiosto vuodesta 1944. Se toimi aluksi Harjulan talossa ja muutti nykyiseen rakennukseensa vuoden 1953 syksyllä. Utsjoen rajavartiosto aloitti toimintansa vuoden 1945 alussa Utsjoen pappilassa. Seuraavat väliaikaiset toimipaikat olivat osuuskaupan myymälä Äimäjoella ja Kultalan talo, kunnes rajavartiosto vuonna 1953 pääsi muuttamaan omaan rakennukseen. Utsjoen rajavartiosto lakkautettiin 31.7.1991 ja toiminta keskitettiin Nuorgamiin.

Vuosina 1955–1960 rajavartiolaitos rakensi kammin vuodessa partioretkiä silmällä pitäen, ensin Ala-Peuraan, sitten Čuomasvárriin, Leipijoelle, Luossajoelle, Pikku Vuoguljärvelle ja Pikku Mustajärvelle. Osa kammeista on myöhemmin korvattu hirsikämpillä.⁴³⁵

Rajavartiolaitos toi myös työpaikkoja. Utsjoen alueella ensimmäisiä paikkakunnalta kotoisin olleita rajajääkäreitä olivat Jouni Guttorm (Sota-Jouni) Paaduksesta ja Volmari Itäkivi Pulmankijärveltä.⁴³⁶ Näätämon vartiostolla on toiminut Pauli Sanila, jonka ura rajajääkärinä oli alkanut jo Petsamossa⁴³⁷ ja jonka poikakin valitsi isänsä ammatin.⁴³⁸

7.3.4 Koululaitos

Lapin harvaanasutuille seuduille luotu kiertävien katekeettojen koulujärjestelmä oli voimissaan kaksisataa vuotta. Se korvasi kansakoulut vielä vuoden 1921 oppivelvollisuuslain jälkeisenä siirtymäkautena. Katekeetat kulkivat talosta toiseen lapsia opettaen. Kaukaisissa erämaissa he toimittivat sunnuntaisin papinkin virkaa pitäessään lyhyitä jumalanpalveluksia. Toiminta oli saamenkielistä, sillä katekeetat olivat joko saamelaisia tai saamentaitoisia.⁴³⁹

Syrjäisempienkin paikkojen lapset tulivat vuonna 1946 oppivelvollisuuslain muutoksen myötä oppivelvollisiksi. Inarin kunnasta lopetettiin vuoteen 1949 mennessä katekeetan virat. Vain katekeetta Laura Lehtola kierteli vielä neljä vuotta pitäjän kaukaisempia nurkkia. Utsjoen kirkkovaltuusto lakkautti loka-kuussa 1950 katekeettakoulun, sillä Outakosken koulun yhteyteen oli valmistunut oppilasasuntola, jonne kaikki lapset saatettiin majoittaa.⁴⁴⁰

Taka-Lapin ensimmäinen kansakoulu oli perustettu Utsjoelle vuonna 1878. Sen toimintaan tuli neljän kouluvuoden jälkeen tauko, mutta vuodesta 1885 se on toiminut Outakoskella.⁴⁴¹ Utsjoen kirkonkylällä aloitti supistettu kansakoulu toimintansa syyslukukaudella 1929. Nuorgamiin hankittiin katekeettakoulua varten koulurakennus vuonna 1937.⁴⁴² Kansakoulu aloitti toimintansa vuonna 1946.⁴⁴³ Sevettijärven kansakoulurakennus asuntoloineen valmistui elokuun alussa 1949. Koulun 43 oppilasta, joista 37 asui asuntolassa, pääsi aloittamaan koulutyön vasta marraskuun 20. päivänä koulutarvikepulan vuoksi.⁴⁴⁴

Jo 1800-luvulla oli Utsjoelta hakeuduttu jatko-opintoihin etelämmäksi Suomeen. Poliisi-Guttormin Jooseppi oli lähtenyt vuonna 1896 Sortavalan seminaariin opettajaksi opiskelemaan.⁴⁴⁵ Guttormin Petteri Outakosken Aittijoelta oli lähtenyt kävelleen Kittilään, josta jatkoi julkisella kulkuneuvolla Tammelaan Mustialan maatalousoppilaitokseen. Hän oli syntynyt 1897, joten opiskelemaan hän lienee lähtenyt 1920-luvun alkupuolella. Maatalousteknikoksi valmistuttuaan Guttorm asui Nuorgamissa ja toimi Utsjoen ensimmäisenä maatalousneuvojana.⁴⁴⁶ Ehkä lankomiehensä esimerkin innostamana lähti Mustialaan opiskelemaan myös kauppias Fredrik Holmbergin nuorin, 1909 syntynyt, poika Volmari. Hän puolestaan toimitti sisarenpoikansa Reidarin, tarinan mukaan kesken ojankaivuun, Norjan puolelle postiautoon ja kohti Kemijärven seminaaria.⁴⁴⁷ Monet opiskelivat etelän kansanopistoissa. Rauduskylän kristillisessä kansanopistossa opiskeli ennen sotia mm. Niilo Porsanger.⁴⁴⁸

Vaikuttaa siltä, että jokisaamelaisperheiden lasten opiskelu oli yleisempää kuin poromiesten lasten. Heidänkin opiskelunsa yleistyi, kun Inariin tuli kouluja. Utsjokiset ja inarilaiset nuoret saattoivat hakeutua kansakoulun jälkeen jatko-opintoihin kotiseudulle, kun Saamelaisten kristillinen kansanopisto aloitti Inarissa toimintansa syksyllä 1953.⁴⁴⁹ Kansanopiston jälkeen monet hakeutuivat muihin oppilaitoksiin, kuka diakonissan oppiin, kuka apuhoitajakouluun. Monet lähtivät opiskelemaan kansakoulunopettajaksi Kemijärven seminaariin.⁴⁵⁰

Inariin oli perustettu vuonna 1954 yksityinen yhteiskoulu, joka muuttui valtion keskikouluja vastaavaksi kunnalliseksi keskikouluksi syyslukukauden 1956 alussa. Utsjoen kuntalaisten lapset saivat yhtäläisen oikeuden päästä koulun oppilaisiksi lahjakkuutensa ja taipumustensa mukaisesti. Ivalon lukio perustettiin 1.9.1965 kolmiluokkaiseksi suomenkieliseksi lukioksi.⁴⁵¹

Kun Ivalon yhteiskoulu muuttui kunnalliseksi keskikouluksi, opiskelusta ja asumisesta tuli ilmaista. Opettaja Sauli Lumme alkoi puhua Boarispaikan Maggaa ympäri, jotta hän päästäisi nuoremman tyttärensä Helvin oppikouluun. Maggalla oli vanhoja ennakkoluuloja ja pelkoja: "Lapsi ei enää osaa tehdä kunnon töitä, jää vielä sille tielleen..." Toisaalta hän oli nähnyt, ettei sekään ole hyväksi, jos opiskelemaan haaveileva lapsi ei saa toteuttaa toivettaan. Magga kuunteli myös tytärtään ja niin oppikouluun haluava Helvi aloitti koulunkäynnin Ivalossa syksyllä 1957 suoraan toiselta luokalta kuuden kansakoululuokan opinnot pohjanaan. Helvin myöhempään uraan oli vaikutuksensa sillä, että hän vietti viikonloput ja lyhyemmät lomat Juhani-setänsä luona Inarissa. Juhani Nuorgam oli kotoisin Pautujärveltä.

Nuoruudessaan hän oli ollut Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen vahvistimestari. Helsingissä hänen sydänystäviinsä oli kuulunut Inarin pappilan poikana syntynyt professori Erkki Itkonen, joka muiden Lapin sivistysseuran vaikuttajien kanssa vieraili usein Inarissa Juhani Nuorgamin luona. Ylioppilaaksi Helvi kirjoitti Mäntsälän lukiosta ja aloitti sittemmin yliopistopinnot Helsingissä.⁴⁵²

Peruskouluun Utsjoella ja Inarissa siirryttiin ensimmäisten kuntien joukossa vuonna 1972.⁴⁵³ Ensimmäiset Utsjoen saamelaislukion opiskelijat kirjoittivat ylioppilaaksi vuonna 1980.⁴⁵⁴ Sevettijärven yläasteen koulun toiminta alkoi syyslukukauden 1990 alussa.⁴⁵⁵

7.3.5 Nykyiset saamelaiselinkeinot

Evakko aika vaikutti myös pohjoisimman Lapin elinkeinopohjan muutokseen. Omavaraistalouden arvot saivat siirtyä ja niiden sijaan alkoi korostua rahatalous.⁴⁵⁶ Rahapalkkaa saattoi hankkia rakennustöissä. Lapin jälleenrakennus, rakennuskannan uusiutuminen sekä teiden, puhelinyhteyksien ja poroittojen rakentaminen tarjosivat kausiluontoista työtä. Kuitenkin vuonna 1948 suurin osa saamelaisista toimi luontaiselinkeinojen piirissä.⁴⁵⁷ Pääelinkeinot ja ammatit eriytyivät parissa vuosikymmenessä ja 1960-luvun lopulla palkka- tai yritystuloja oli 77 prosentilla saamelaistalouksista.⁴⁵⁸

Rahatalouteen siirtyminen näkyi myös kauppakulttuurin muuttumisena. Tuotteita ei enää valmistettu kotona, vaan ne ostettiin valmiina kaupasta. Näin käytösesineistö vähitellen muuttui. Suomen saamelaisten kaupankäynti oli kääntynyt yhä enemmän Suomeen päin, kun jatkosodan rauhansopimusten myötä Suomen ja Norjan rajan vartiointi oli tehostunut ja yhteydet Norjaan olivat alkaneet katkeilla.⁴⁵⁹

Ensimmäisiä moottorikelkkoja ei suinkaan hankittu vaihtamalla niitä poroihin, mutta silti niiden ja varaosien hinnat muistetaan poroina. Esimerkiksi Näkkälän paliskunnan poroisännän vastauksessa Pellon, Linkolan ja Sammallahden kyseleeseen on ollut tarkat vertailut moottorikelkan ja siihen liittyvien kulujen suhteesta poron hintaan.⁴⁶⁰

Johannes Helanderin⁴⁶¹ mielestä saamelaiset voisi nykyään jakaa elinkeinon mukaan vaikkapa seuraavalla tavalla: porosaamelaiset, muut luontaiselinkeinoja harjoittavat saamelaiset, yritystoiminnassa ja toisen palveluksessa toimivat saamelaiset sekä virkamiessaamelaiset.

Asukkaiden toiminnan jakautuminen (taulukko 1) ja ammatissa toimivien jakauma (taulukko 2) maarekisterikylittäin 1980-luvun alkupuolella Helanderin mukaan⁴⁶²:

Taulukko 1. Asukkaiden toiminnan jakautuminen.

	Näätämö	Utsjoki	Nuorgam
ammatissa toimiva väestö	42 %	47 %	49 %
0 – 14-vuotiaat	18 %	26 %	25 %
koululaiset, opiskelijat	5 %	8 %	3 %
kotitaloustyötä tekevät	12 %	4 %	9 %
eläkeläiset ja työkyvyttömät	21 %	11 %	12 %
muut	2 %	4 %	2 %

Taulukko 2. Ammatissa toimivien jakauma.

	Näätämö	Utsjoki	Nuorgam
maatalous	40 %	8 %	16 %
rakennustoiminta	22 %	14 %	5 %
kauppa	10 %	5 %	45 %
palvelu	17 %	50 %	28 %
muut: liikenne, teollisuus, rahoitustoiminta	5 %	8 %	6 %
tuntematon	6 %	5 %	–

Näätämöstä on ollut käytettävissä vain saamelaisia koskevat tiedot. Heitä on kuitenkin suurin osa, 83 prosenttia, Näätämön maarekisterikylän asukkaista. Utsjoen ja Nuorgamin tiedot ovat koko väestöstä.

7.3.5.1 Porotaloudesta

Porotaloudella oli ollut hyviä vuosia ennen sotaa, johon suotuisa kehitys sitten päättyi. Porot jäivät huonommalle hoidolle, kun osa poromiehistä oli rintamalla. Tappioita aiheuttivat niin evakuoinnit, porojen joutuminen venäläisten käsiin kuin jatkosodan pakkoluovutuksetkin.⁴⁶³ Sodan jälkeen Kaldoaivin paliskunnan tokka oli supistunut puoleen entisestään, 1 500 poroon.⁴⁶⁴

Vuonna 1947 Kaldoaivin paliskunta päätti rakentaa erotuspaikan Čokkavárriin, koska Vadatin aita oli lahonnut ja sen lähellä ei enää ollut hyviä syöttömaita. Ensimmäinen paliskunnan kokous pidettiin uudella Čokkavárrin aidalla joulukuussa 1950.⁴⁶⁵

Sodan jälkeen poronlihaa alettiin ostaa Suomeenkin. Lihaa myytiin inarilaisiin ja ivalolaisiin liikkeisiin. Yksi ostajista oli osuusliike Taka-Lapin Jooseppi Gut-torm.⁴⁶⁶ Kun Kaldoaivin paliskunta liittyi Poro ja Riista Oy:n jäseneksi vuonna 1960⁴⁶⁷, poroja alettiin myydä sinne. Čokkavárrin erotuspaikalla oli kämpät sekä Kansallis-Osake-Pankilla että Pohjoismaiden Yhdyspankilla ja porojen myynnistä saadut rahat saattoi jättää pankkitilille jo erotusaidalla. Käteismaksu loppui, kun pororahat alkoivat mennä tilille.⁴⁶⁸

Muddusjärven paliskunta oli vastustanut erotusaidan siirtämistä pois Vađatista, koska sinne heidän oli ollut helppo kulkea yhteisiin erotuksiin. Kaldoaivin ja Muddusjärven paliskunnat rakensivat yhdessä erotus- ja teurastusaidan Petsik-koon vuonna 1957.⁴⁶⁹ Muddusjärven poroisäntä Volmari Kangasniemi vaatimuk-sesta Petsikon aita rakennettiin Inarin kunnan puolelle. Petsikon aidan ”loistoaikoina” 1957–1966, Siuttajoen aita ei juuri käytetty.⁴⁷⁰

Valtakunnan rajalla pidettiin vuonna 1950 rajankäynti. Sen yhteydessä Golm-mesjávriilta etelään perustettiin vuodelta 1826 olleen neljän peruspyykin lisäksi 26 apupyykkiä.⁴⁷¹ Valtakunnan rajalle Nuorgamista Golmmesjávrin kautta Nää-tämöön rakennettiin esteaita vuosina 1952–1954 estämään porojen liikkumista Norjan puolelle.⁴⁷²

Kaldoaivin ja Muddusjärven paliskunnat olivat pyytäneet tuloksetta esteaidan rakentamista paliskuntien rajalle vuodesta 1957.⁴⁷³ Asia eteni kesällä 1960, kun presidentti Kekkonen oli kalassa Vuobme-Gálddojávriilla. Poromiehet toivat nä-kösälle Yrjö Alaruihan arvion mukaan kymmentuhatpäisen token. Ketäpä ei täl-lainen poromäärä olisi lumonnut. Seuraavan vuoden tulo- ja menoarviossa oli maatalousministeriön esittämä määräraha tarkoitukseen!⁴⁷⁴ Aita rakennettiin 1962–1963.⁴⁷⁵

Teiden parantuessa poroaitakulttuurikin muuttui. Erotusaidat siirrettiin teiden varteen ja ne olivat pikkuaitauksiin perustuvia tehokkaita kirnuaitoja, kun entiset olivat olleet isoja suopunkiaitoja.⁴⁷⁶ Čokkavárrinkin oli erotusaidan käytön lop-puaikoina rakennettu kirnut.⁴⁷⁷ Aidalta oli huonot yhteydet maantielle ja siksi Kaldoaivin paliskunta päätti rakentaa erotusaidan uudelle paikalle Skallovaar-raan vuonna 1966. Myöhemmin sinne rakennettiin tie ja alue sähköistettiin.⁴⁷⁸ Sähkö tuotetaan aggregaatilla.

Kun Skallovaaran erotuspaikka rakennettiin, Muddusjärven paliskunta otti taas Siuttajoen erotusaidan käyttöön. Metsähallituksen savottatöiden ansiosta sinne saatiin tie.⁴⁷⁹

7.3.5.2 Kalastus ja metsästäys

Kun Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos tutki Inarin ja Utsjoen kuntien asuk-kaiden kalastusta vuonna 1974, havaittiin että kalastusta harjoittavat ruokakun-nat hankkivat toimentulonsa yleensä useasta eri elinkeinosta. Yleensä tärkeim-mäksi elinkeinoksi ilmoitettiin vakituinen ansiotyö, porotalous tai jokin muu.

Kalastus oli toiseksi tärkein elinkeino. Seuraavina tulivat metsästys, kalastus tai marjastus ja sienestys, näiden keskinäinen järjestys vaihteli. Inarissa ruokakunnassa harjoitettiin keskimäärin 2,5 ja Utsjoella 2,6 elinkeinoä. Kolttasaamelaisruokakunnilla oli keskimäärin 2,8 elinkeinoä. Elinkeinojen runsautta selittää osin se, että talouteen saattoi kuulua eri elinkeinoja harjoittavia henkilöitä.⁴⁸⁰ Sevettijärven kolttatalouksille kalastuksella oli suurempi merkitys kuin Suomen muille saamelaisruokakunnille, vaikka vuonna 1974 vain 12 Sevetin suunnan viidestäkymmenestä kolttaruokakunnasta myi kalaa.⁴⁸¹

Sevettijärven alueen kolttasaamelaiset kalastivat pääasiassa huhti-kesäkuun ja elo-marraskuun aikana keskimäärin 8,5 kuukautta vuodessa. Nuorgamilaisten enemmistö kalasti 4–6 kuukauden ajan ja muissa Utsjoen kylissä enemmistön kalastuskausi oli avovesikaudella 2–3 kuukauden pituinen. Inarissa tärkein kalalaji oli siika ja Utsjoella lohi. Kokonaiskalansaaliista myytiin noin neljännes, ammattikalastajat myivät noin 35–40 % saaliista, loppusaalis jäi lähinnä omaan kulutukseen.⁴⁸²

Utsjoen kunnassa kesäajan tärkein kalastuspaikka oli Teno, jonka varrelle asutuskin on paljolti keskittynyt. Utsjokivarren asukkaat kalastivat paitsi Tenolla myös Utsjoella, jota kalastettiin eniten kirkonkylällä joen suussa ja ylempänä Kevon kohdalla. Lisäksi he kävivät ympäristön järvillä 20–30 kilometrin etäisyydellä asuinpaikastaan, esimerkiksi Vetsijärvellä kalasti yli 20 ruokakuntaa sekä Utsjoen että Tenon varresta. Nuorgamilaisten kalajärvet saattoivat sijaita jopa 50 kilometrin etäisyydellä kotoa. Vetsikkolaiset kalastivat paitsi Tenolla ja Vetsikkojoella myös lähijärvillä.⁴⁸³

Utsjoella talvikalastus eroaa sikäli kesäkalastuksesta, että talvisin Tenolla ei kalasteta lainkaan. Vain neljäsosa kesällä 1974 ammatikseen tai muuten kalastaneista kalasti myös talvella. Heistä puolet kävi pilkkimässä ja puolet kalasti verkoilla.⁴⁸⁴

Iijärvellä käytiin kalastamassa hyvinkin pitkien matkojen päästä Kaamasesta, Inarista ja Ivalon seuduilta.⁴⁸⁵ Jullamojärvi, Iijärvi, Pautujärvi ja Vaijoen latvajärvet Utsjoen kunnan puolella on nimetty Kaamasen ja Inarin suunnan uudistilojen vesiksi.⁴⁸⁶ Siltä suunnalta oli saavuttu järviä kalastamaan varmaan jo ennen uudistilojen perustamistakin.

Sevetintien varren asukkaat kalastivat lähinnä kotoa sijaitsevilla järvillä sekä lisäksi molemmin puolin tietä sijaitsevilla järvillä. Ympäri vuoden kalasti 24 ruokakuntaa, vain kesäisin 18 perhettä ja yksi ruokakunta kalasti vain talvella. Yleisin saaliskala oli siika ja pääosa saaliista saatiin verkoilla, loput nuotalla.⁴⁸⁷ Yli puolet kalastusalueista sijaitsi alle viiden kilometrin päässä vakituiselta asuinpaikalta ja niillä käytiin kalastamassa kotoa käsin. Jos kesäisin käytiin kalastamassa kauempana, kuudesosa kalapaikoista oli 15–35 kilometrin päässä kotoa, tukikohtana oli kalamaja, jossa koko perhe vietti yhtäjaksoisesti useita viikkoja. Talvisin useimmat kalamatkat tehtiin kotoa käsin moottorikelkalla yhden päivän aikana.⁴⁸⁸ Kolttasaamelaiset säilyttivät Inarin Lapissa kauimmin tavan muuttaa kesäkalastuspaikalle koko perheen kanssa.⁴⁸⁹ 1950-luvun loppupuolella 10–11

perhettä muutti koko taloutensa kesäkalastuspaikalle moneksi viikoksi heinäelokuussa. Vuonna 1974 vain kaksi perhettä muutti moneksi kuukaudeksi kesäkalastuspaikalle.⁴⁹⁰

Sevettijärveläisille ja kirakkajärveläisille huomattavan tärkeä kalastusalue oli lisäksi Näätämöjoki, jossa kalastettiin kesäisin. Valtaosa kalasta pyydettiin verkolla (91 %) ja loput uistimella tai perholla. Tärkein saaliskala oli lohi, lähes 70 % saaliista, muusta saaliista oli puolet siikaa. Lohen vuoksi Näätämöjoen merkitys oli suuri, vaikkei sen osuus kokonaissaaliista ollut mainittava. Näätämöjoen sivuvesistöt (Aulislompolo, Harrijärvi, Silisjoki ja Iijärvi) olivat joidenkin ruokakuntien erityisiä talvikalastusalueita, joilla kyllä kalastettiin myös kesäisin. Siika ja harjus olivat tärkeimmät saaliskalat.⁴⁹¹

Metsästyksen taloudellinen merkitys ei enää 1980-luvulla ollut suuri, osalle metsästäjistä se oli enää vapaa-ajan harrastus. Sivuelinkeinona se kuitenkin tuki luontaistalouteen perustuvia yhdistelmäelinkeinoja. Riekkö oli edelleen saamelaisalueen tärkein kaupallinen riistaeläin ja sitä pyydettiin ikivanhaan tapaan ansoilla. Muu saalis; hirvet, metsähanhet ja vesilinnut käytettiin yleensä kotitaloudessa.⁴⁹² Kolttasaamelaiset eivät metsästä juuri lainkaan.⁴⁹³

7.3.5.3 *Marjastus*

T. I. Itonen kirjoittaa ennen sotia: ”Nykyäänkin köyhät henkilöt poimivat niitä (hilloja) myyntiä varten Inarissa, Utsjoella ja Petsamossa”.⁴⁹⁴ Hilla on ollut taloudellisesti entistä merkittävämpi maanteiden rakentamisesta lähtien, koska kerätyt marjat on ollut helpompi toimittaa myyntiin. Marjan tärkeydestä kertoo sekin, että sekä Inarissa että Utsjoella on pyritty ulkopaikkakuntalaisten hillastusta rajoittamaan. Ahkerimmat kerääjät ovat hyvinä hillavuosina saaneet tavallista kuukausipalkkaa vastaavan tulon hilloista. Eräs alle 12-vuotias nuorgamilaispoika hankki hillatuloillaan ensimmäisen tietokoneensa 1980-luvun puolivälissä. Palkkatyössä käyvät pyrkivät pitämään osan kesälomastaan hilla-aikaan, jotta saavat ainakin talven syömämarjat kerätyksi.

Tutkijoille ei hillastuksesta ole kovin paljon puhuttu. Kun Aslak Pieski on tehnyt selvitystä Utsjoen kausiasuinpaikoista, hänelle on kerrottu riekostuksesta ja kalastuksesta paljonkin, mutta vain muutamassa kammassa on kerrottu viivytyksen hilla-aikaan! Sadankilonjängällä on liian paljastava nimi, joten sitä ei ole välitetty kartantekijöille kertoa (ja jääköön jängän sijainti tälläkin kertaa karttaan piirtämättä).

Paikkakuntalaisten tavaksi on muodostunut, että itsekullakin on omat jänkänsä, joilta hän enimmäkseen marjansa hakee. Lisäksi hillat jätetään talojen läheltä poimimatta, jos lähistöllä asuu huonompijalkainen naapuri.

Muita marjoja kerätään lähinnä kotitarpeiksi.

7.3.6 Moottorikelkkavallankumous 1960-luvulla

Moottorikelkka kehitettiin 1960-luvun alussa Kanadassa. Siitä tuli kulkuneuvo, joka ratkaisi ainakin osan monille arktisille ja subarktisille alueille yhteisistä talvisen liikkumisen ongelmista.⁴⁹⁵

Ensimmäiset moottorikelkat hankittiin Utsjoen ja Inarin kuntiin marraskuussa 1962, ja ne olivat Ski-Doo -merkkisiä.⁴⁹⁶ Ski-Doo jäikin monen ihmisen sanastoon tarkoittamaan mitä tahansa moottorikelkkaa. Pienet pojat ovat saaneet sitten ihmetellä, kun ”mummo puhuu aina meidän skitosta, vaikka meillähän on Yamaha.”

Sevettijärven ensimmäisen kelkan hankki alkuvuodesta 1963 metsänvartija ja toisen ilmeisen ennakkoluuloton terveydenhoitaja, molemmat työtään helpottamaan. Seuraavana talvena kylään tuli kolme uutta kelkkaa, joita ei hankittu niinkään poronhoitotyöhön, vaan kulkuneuvoksi postinkantajalle ja metsästysmatkojen tekoon. Jo muutaman vuoden kuluttua (1966–1967) enää kolme Sevettijärven noin 70 taloudesta teki kauppamatkansa Norjaan porolla. Toiset kulkivat moottorikelkalla, joko omallaan tai palkkasivat jonkun toisen kyytimieheksi.⁴⁹⁷

Kelkkoja alettiin käyttää porotöissä tammikuussa 1963 ensimmäiseksi Kaldoaivin paliskunnassa ja toiseksi Muddusjärven paliskunnassa. Kaldoaivin alue ja puolet Muddusjärven paliskunnasta on tunturiylänköä ja pieniä tunturikoivumetsiköitä, joten kelkkaa on siellä helppo käyttää.⁴⁹⁸ Kun moottorikelkkoja oli käytetty puolentoista talvea, Yrjö Alaruikka pohti, että suurissa paliskunnissa pärjättäisiin järkevällä ja tehokkaalla käytöllä kuudella moottorikelkalla. Hän kiinnitti huomiota kelkkojen kalleuteen ja valitteli rahojen menoa ulkomaille, kun kotimainen koneteollisuus ei niitä vielä valmista ”niin yksinkertaisia kuin ne ovatkin”.⁴⁹⁹

Kuitenkin jo muutaman vuoden kuluttua moottorikelkalla oli merkittävä asema. Alkuvuodesta 1967 Siuttajoen erotuksissa oli jo sata kelkkaa, ajoporolla saapui vain yksi Partakosta ja viisi Sevettijärven suunnalta⁵⁰⁰ Moottorikelkkojen myötä poronhoidon tahti kiihtyi. Erotuksista ilmoitettiin niin lyhyellä varoitusaajalla, ettei Sevettijärveltä ehtinyt porolla ajoissa perille Siuttajoelle. Kelkka alkoi olla välttämätön.⁵⁰¹

Kaldoaivin paliskunnan kokous päätti helmikuussa 1963 maksaa neljälle miehelle 40 markkaa ”skidopäivältä”.⁵⁰² Saman verran sai kelkkamies vuonna 1967 Muddusjärvellä. Hiihtäjän päiväpalkka oli 10 mk ja koiran 2,50 mk. Hiihtäjiä tarvittiin apuna porotöissä, mutta heitä oli vaikea saada kehnon palkan ja työn raskavuuden takia. Lisäksi työtä pidettiin vanhanaikaisena.⁵⁰³

Matti Kangasniemi Muddusjärven paliskunnasta kertoo, että moottorikelkka on mukavampi kulkuneuvo kuin ajoporo. Se ei läkähdy pitkänkään ajon jälkeen eikä sille tarvitse lähteä etsimään jäkälikköä.⁵⁰⁴

Mutta kelkkaa joutui korjaamaan säässä kuin säässä ja kuluja kertyi:

Kelkan hankintahinta oli korkea (3 250 mk vuonna 1967). Tavallisesti puolet maksettiin käsirahana ja lopulle sai 6–12 kuukautta maksuaikaa. Talvessa saattoi kuluja jopa viisikymmentä 50 mk:n hintaista kiilahihnaa. Laakerit hajosivat säännöllisesti ja lisäksi kelkoissa oli lukemattomia muita pikkukuvia. Varaosat piti yleensä hankkia matkojen takaa Rovaniemeltä ja siellä teetettiin myös takuukorjaukset. Bensaa, joka oli silloinkin kallista, kului talvessa 500–600 litraa.⁵⁰⁵

Kelkkoja hankittiin ja niiden korjaukset maksettiin myymällä poroja. Pienten porokarjojen omistajilla oli siten huonommat mahdollisuudet kuin isojen.⁵⁰⁶ Kelkkojen korkeaa hintaa kuvaa hyvin Näkkälän poroisännän Arvi Rannan vastaus tutkimuksen tekijöiden kyselyyn. Hän pohtii: ”Kelkan hinta on 30–40 poroa. Polttoaineeseen, öljyyn, varaosiin ja korjaukseen menee 17–18 poroa. Moottorikelkka maksaa täten 47–68 poroa. Näkkälässä oli tehty laskelmat talvella 1966–1967 useiden eri moottorikelkkamerkkien keskiarvoista.” Samanlaista tietoa saatiin myös Kaldoaivin paliskunnasta.⁵⁰⁷

Myöhemmin takuut paranivat ja hihnoilla oli kolmen kuukauden takuu ja muilla osilla vuoden. Moto-Ski maksoi takuuajana jopa kelkan korjaajalle korvausta omasta työstä.⁵⁰⁸

Osa rikkoutumisista johtui kokemattomista käyttäjistä, mutta toisaalta kelkkojen kehittäminen oli vasta alullaan. Lisäksi ne oli tehty virkistyskäyttöön eikä suunnittelussa ollut otettu huomioon kovaa käyttöä, johon kelkat Lapissa joutuivat.⁵⁰⁹

Sevettijärvellä kalastettiin kotitarpeeksi ja Partakossa myyntiinkin. Moottorikelkoista oli hyötyä myös kalastajille. Partakkolaiset ryhtyivät kevästä 1965 alkaen käyttämään talvikalastukseen Pautujärveä, jolla oli kalastettu hyvin vähän talvisin ennen moottorikelkka-aikaa ja osa heistä kävi jopa Golmmesjävrillä asti kalassa.⁵¹⁰ Kalastusta piti lisätä aikaisemmasta kelkan kustannusten kattamiseksi.⁵¹¹

Poronhoidossa oli tapahtumassa tärkeitä muutoksia jo ennen moottorikelkkojen ilmaantumista. Joissain tapauksissa moottorikelkat vain jouduttivat jo alkanutta kehitystä.⁵¹² Näitä muutoksia olivat esimerkiksi esteaitojen rakentaminen paliskuntien välille ja sisällekin, metsäautoteiden rakentaminen sekä moottoriajoneuvojen, autojen ja maastomoottoripyörien, käyttöönotto.⁵¹³ Kaldoaivin paliskunta oli altis uudistuksille. Siellä otettiin ensimmäisinä käyttöön moottoripyörät sulan maan ajan porotöissä vuonna 1968.⁵¹⁴ Moottorikelkkojen yleistymisen johti uudelleen taloudelliseen ajatteluun ja pyrkimykseen tehokkuuden lisäämiseen. Poro muuttui rahanhankinnan välineeksi ja sen hyötyä mitattiin pelkästään taloudelliselta kannalta. Ennen se oli ollut kokonaisen elämäntavan muodostaja: kulkuväline, elintarvike ja käsitöiden raaka-aine.⁵¹⁵

Rajavartijat siirtyivät poromiehiä hitaammin moottorikelkka-aikaan. Näätämön vartiostolle hankittiin ensimmäinen moottorikelkka vuonna 1966 ja Utsjoen vartiostossa oli ensimmäinen kelkka käytössä talvella 1968–1969.⁵¹⁶

7.3.7 Tiestö

Maantietä jatkettiin Syysjärveltä pohjoista kohti 1950-luvulla. Utsjoelle se ulottui vuonna 1958. Utsjoelta Gárnjårgasta avattiin lossiliikenne Norjaan 1959.⁵¹⁷ Nuorgamilaiset kulkivat Utsjoelle Norjan puolesta tietä.

Nuorgamin ja valtakunnan rajan välillä olivat tietyt käynnissä vuonna 1966. Utsjoen silta on rakennettu 1967 ja ensimmäinen auto onnistui pääsemään keskeneräistä tietä myöten Utsjoelta Nuorgamiin 8.9.1967. Tie otettiin virallisesti käyttöön 1968 ja päällystettiin muutaman vuoden kuluttua.⁵¹⁸

Nuorgamin postinkantajana oli ollut Samuel Johansen. Hän oli hakenut postin Utsjoelta kesäisin moottoriveneellä, talvisin hevosella Tenon jäätietä ja kelirikkoikaan jalankin. Kun tekeillä ollutta tietä pystyi ajamaan autolla, Samuelin poika Reino alkoi hakea postin autolla. Kun postiautolinja ulottui Nuorgamiin vuonna 1968, ei kukaan huomannut kertoa siitä postinkantajalle. Johansenin Reino näki kerran Utsjoelle lähtiessään Nuorgamin postin pihalla postiauton ja totesi, että hänen palveluksiaan ei enää taideta tarvita.⁵¹⁹

Vuodesta 1954 alkoi postin lumikiitäjä liikennöidä Sevettijärvelle. Vuonna 1963 tie Kaamasesta Sevettijärvelle oli maastoautolla ajettavassa kunnossa ja seuraavana vuonna postin maastoauto alkoi liikennöidä Sevettijärvelle. Elokuun 7. päivänä 1969 saapui ensimmäinen auto Kaamasen suunnasta Näätämön vartiolle ja syyskuun 15. päivänä tie avattiin virallisesti liikenteelle. Turistiliikenne sai luvan kulkea tietä pitkin Norjaan kesäkuussa 1971. Seuraavan vuoden lokakuussa postiauto alkoi liikennöidä Näätämöön asti.⁵²⁰

Pulmankijärvelle ja Iijärvelle kulkeneet polut olivat TVL:n hoidossa 1940-luvun lopulta. Polkuja paranneltiin vähitellen ja vuonna 1969 niistä saatettiin jo käyttää työnimeä ”autolla-ajettava maantien luontoinen polkutie” (lainsäädäntö ei termiä tuntenut). Iijärven tien jatkoksi tehtiin Kutuniemeen 1,8 km:n tienpätkä vuonna 1992. Skallovaaraan johtavan tien suunnittelu aloitettiin vuonna 1969 ja tie oli valmis 1972.⁵²¹

7.3.8 Sähköistäminen

Nuorgamiin saatiin sähköt marraskuun lopussa 1956 tehdyllä sopimuksella Norjasta. Utsjoen kirkonkylän sähköistämisestä on merkitty muistiin tieto, että tammikuun 24. päivänä 1963 kello 13.00 Utsjoen majalla, matkailuhotellilla, syttyivät sähkövalot. Tässä vaiheessa oli sähköistetty väli Peurasta Utsjoen kirkonkylän koululle. Kahden vuoden kuluttua sähköt olivat jo Kevolla asti. Peuran ja Nuorgamin välille vedettiin sähköt 1976–1977 ja Nuorgamista Pulmankijärvelle joulukuun 1979. Kevolta Petsikon kautta Kaamaseen sähköt ulottuivat 1982. Sähköä alettiin ostaa Norjan lisäksi Inarin sähkölaitokselta 1983. Inari ja Norja jäivät varasähkön tuottajiksi vuonna 1992, kun sähköä ryhdyttiin ostamaan Imatran voi-

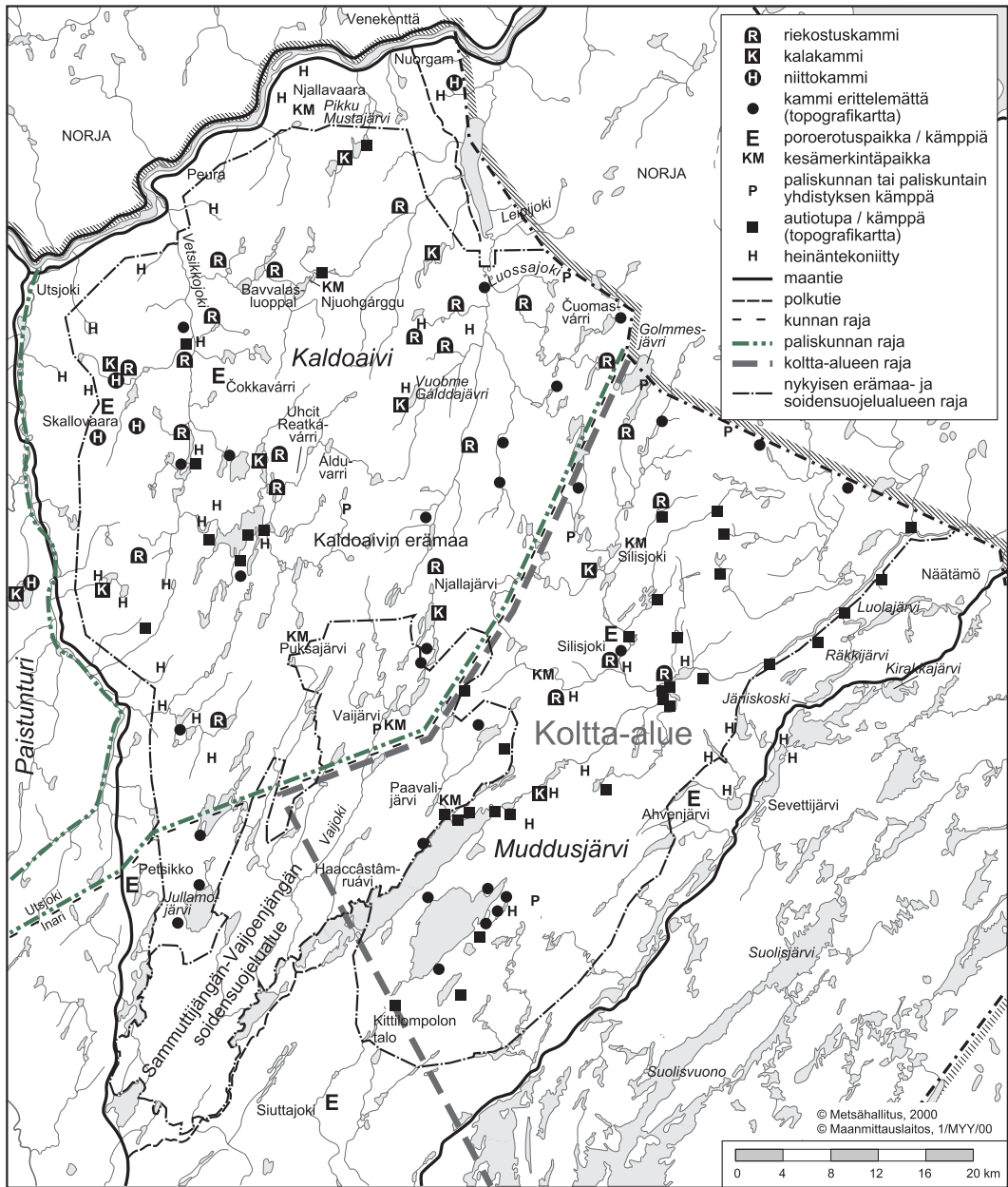
malta.⁵²² Imatran voiman linja puhkoo Kaldoaivin erämaa-alueen pohjoisosaa Skallovaarasta Pulmankijärvelle.

Kaamasesta alettiin rakentaa sähkölinjaa Näätämöä kohti vuonna 1973. Partakossa vietettiin valojuhlia 1975, Koivuniemessä 1978 ja Sevettijärvellä 1979.⁵²³ Sähkölinja ulottui Näätämöön 1983. Siihen saakka kyläläiset olivat saaneet ostaa sähköä rajavartioasemalta, jonne oli hankittu Norjasta sähköä jo vuodesta 1963 ja rajavartiolaitos oli myynyt sitä kylälle. Vartioasema liitettiin valtakunnan sähköverkkoon joulukuussa 1985.⁵²⁴

Maantiet ja sähköistäminen vähensivät metsänhoitajien vanhaa huolta polttopuiden riittävydestä. Utsjoen ja Nuorgamin taloista enää alle puolet lämpisi 1980-luvun lopulla puilla.⁵²⁵ Suurimmassa osassa taloja oli sähkö- tai öljylämmitys, jotka ovatkin huolettomampia, tosin kriisitilanteissa haavoittuvia, lämmitystapoja.

7.4 Kaldoaivin erämaa-alueen perustaminen

Vuonna 1991 säädettiin erämaalaki, jolla perustettiin kaksitoista erämaa-alueita, joista yhtenä Kaldoaivin erämaa-alue. Erämaat ovat luonnon monipuolisen käytön alueina luonnonsuojelualueiden ja talousmetsien välimuotoja. Erämaalailta pyritään kehittämään erämaa-alueiden monipuolista käyttöä ja sen edellytyksiä. Tavoitteena on paitsi alueen erämaaluonteiden säilyttäminen myös saamelaiskulttuurin ja perinteisten luontaiselinkeinojen turvaaminen.

Kuva 8. Kappaleessa "Evakko muuttaa maailman" esiintyviä paikannimiä, rajoja ja teitä. Tiedossa olevat kammit ja kämppä. Ajanjakso 1945–1970. Lähteet: Niilo Valonen (1954), Pieski 1993–1995, Taisto Länsman, Jussi Porsanger, Reino Holmberg sekä topografikartat.

LÄHDEVIITTEET

2 ESIHISTORIALLINEN AIKA

Kappale perustuu teokseen Rankama (1996), ellei toisin ole mainittu.

- ¹ Manner & Tervo 1988, 146
² Manner & Tervo 1988, 151
³ Carpelan 1998, 15
⁴ Kotivuori & Torvinen 1994
⁵ Halinen 1996
⁶ KM (Kansallismuseo) 26733
⁷ Halinen 1996
⁸ Itkonen II, 42-43
⁹ Kotivuori & Torvinen 1994, 194
¹⁰ Pieski 1993-95, 267 & Länsman T. 1997, henk.koht. tiedonanto
¹¹ Pieski 1993-95, 295 & 296
¹² Kotivuori & Torvinen 1994; 209, 212, 223

3 HISTORIALLISEN AJAN ALKU

- ¹³ Halinen 1996
¹⁴ Aikio 1992, 104
¹⁵ Lehtola 1997, 23
¹⁶ Itkonen 1984 II, 246
¹⁷ Lehtola 1997, 23, 26
¹⁸ Itkonen 1984 II, 274, 276
¹⁹ Aikio 1998, henk.koht. tiedonanto
²⁰ Virrankoski 1973, 74
²¹ Itkonen 1984 II, 258
²² Itkonen 1984 II, 256
²³ Aikio 1992, 104
²⁴ Aikio 1992, 104
²⁵ Itkonen 1984 II, 268
²⁶ Aikio 1998, henk.koht. tiedonanto
²⁷ Hiltunen 1998, 23
²⁸ Itkonen 1984 II, 251, 257-258, 266, 267, 299
²⁹ Aikio 1992, 111
³⁰ Aikio 1992, 113; Itkonen 1984 II, 260, 299
³¹ Itkonen 1984 II, 255
³² Aikio 1992, 90

³³ Kotivuori & Torvinen 1994, 223, 241

- ³⁴ Aikio 1992, 90
³⁵ Kotivuori & Torvinen 1994, 223
³⁶ Aikio 1992, 90
³⁷ Manker & Vorren 1953, 46
³⁸ Aikio 1992, 90
³⁹ Itkonen 1984 II, 16
⁴⁰ Aikio 1992, 90
⁴¹ Manker & Vorren 1953, 46
⁴² Itkonen 1984 II, 17
⁴³ Eronen ym. 1994, 244
⁴⁴ Itkonen 1984 II, 41-43
⁴⁵ Korpjaakko 1989, 41, 335, 585
⁴⁶ Aikio 1992, 101-102
⁴⁷ Itkonen 1984 II, 115
⁴⁸ Aikio 1992, 102
⁴⁹ Aikio 1992, 103; Itkonen 1984 II, 74
⁵⁰ Itkonen T. 1981, 7
⁵¹ Luukko 1954, 715; Itkonen 1984 II, 212
⁵² Luukko 1954, 715-716
⁵³ Hyvärinen 1978, 8
⁵⁴ Onnela 1985b, 367
⁵⁵ Luukko 1954, 629, 631
⁵⁶ Itkonen 1984 II, 212
⁵⁷ Itkonen 1984 II, 252-253
⁵⁸ Niemi 1994, 322
⁵⁹ Lehtola 1997, 23

4 ENSIMMÄINEN RAJANVETO: RAJOJA JA VALTAPOLITIikka

- ⁶⁰ Luukko 1954, 779
⁶¹ Sandvik 1989, 13
⁶² Luukko 1954, 784
⁶³ Julku 1985, 170-172
⁶⁴ Luukko 1954, 786
⁶⁵ Virrankoski 1973, 78-79
⁶⁶ Virrankoski 1973, 493
⁶⁷ Virrankoski 1973, 79
⁶⁸ Korpjaakko 1985, 271
⁶⁹ Virrankoski 1973, 78-79
⁷⁰ Julku 1985, 177
⁷¹ Virrankoski 1973, 492
⁷² Aikio 1992, 134

⁷³ Virrankoski 1973, 78-79

- ⁷⁴ Hiltunen 1982, 188, 190-191
⁷⁵ Hiltunen 1982, 192
⁷⁶ Veijola 1998
⁷⁷ Aikio 1985, 77
⁷⁸ Vahtola 1982, 147
⁷⁹ Virrankoski 1973, 474
⁸⁰ Itkonen 1984 I, 536
⁸¹ Virrankoski 1973, 475; Itkonen 1944, 31
⁸² Virrankoski 1973, 475
⁸³ Itkonen 1944, 32
⁸⁴ Aikio 1992, 138, 143
⁸⁵ Virrankoski 1973, 477-478
⁸⁶ Itkonen 1984 I, 130
⁸⁷ Hilden ym. 1931, 352; Itkonen T. 1981, 6
⁸⁸ Virrankoski 1973, 559
⁸⁹ Virrankoski 1973, 558
⁹⁰ Virrankoski 1973, 560-561; Itkonen 1984 I, 49
⁹¹ Virrankoski 1973, 449
⁹² Itkonen 1984 II, 205-206
⁹³ Virrankoski 1973, 449
⁹⁴ Itkonen 1984 II, 203
⁹⁵ Virrankoski 1985, 223
⁹⁶ Halila 1984, 137
⁹⁷ Halila 1984, 121-122
⁹⁸ Halila 1984, 194
⁹⁹ Itkonen 1984 I, 54
¹⁰⁰ Itkonen 1984 II, 227
¹⁰¹ Paulaharju 1965, 47
¹⁰² Aikio 1997, henk.koht. tiedonanto
¹⁰³ Korpjaakko 1985, 127-128
¹⁰⁴ Vorren 1979, 56
¹⁰⁵ Itkonen 1984 II, 6
¹⁰⁶ Manker & Vorren 1953, 47
¹⁰⁷ Itkonen 1984 II, 19
¹⁰⁸ Itkonen 1984 II, 5, 29
¹⁰⁹ Itkonen 1984 II, 5
¹¹⁰ Itkonen 1984 II, 296, 298
¹¹¹ Itkonen 1984 II, 299; Korpjaakko 1985, 127-128
¹¹² Aikio 1997, henk.koht. tiedonanto
¹¹³ Virrankoski 1973, 436-437
¹¹⁴ Virrankoski 1973, 438
¹¹⁵ Itkonen 1984 II, 115

- ¹¹⁶ Itkonen 1984 II, 115
¹¹⁷ Itkonen 1984 II, 227
¹¹⁸ Virrankoski 1973, 106
¹¹⁹ Itkonen 1984 I, 125
¹²⁰ Itkonen 1984 II, 118
¹²¹ Itkonen 1984 II, 227
¹²² Itkonen 1984 II, 117-118
¹²³ Itkonen 1984 II, 118
¹²⁴ Itkonen 1984 I, 227; Vorren 1951, 112
¹²⁵ Pedersen 1994a, 59-60
¹²⁶ Itkonen 1984 II, 227
¹²⁷ Vorren 1951, 37
¹²⁸ Itkonen 1984 II, 227
¹²⁹ Aikio 1997, henk.koht. tiedonanto
¹³⁰ Itkonen 1984 II, 123
¹³¹ Aikio 1985, 75-76
¹³² Pieski 1993-95, 294
¹³³ Itkonen 1984 I, 536
¹³⁴ Virrankoski 1973, 443
¹³⁵ Itkonen 1984 I, 123
¹³⁶ Aikio 1985, 76
¹³⁷ Korpijaakko 1985, 127-128
¹³⁸ Itkonen 1984 II, 184, 192
¹³⁹ Itkonen 1984 I, 127, 537
¹⁴⁰ Hiltunen 1982, 194
¹⁴¹ Hiltunen 1982, 194-195
¹⁴² Itkonen 1984 II, 252-253; Vorren 1979, 59
¹⁴³ Vorren 1979, 57; Itkonen 1984 II, 290; Virrankoski 1973, 443
¹⁴⁴ Virrankoski 1973, 43, 433
¹⁴⁵ Vorren 1979, 57
¹⁴⁶ Itkonen 1984 I, 71
¹⁴⁷ Virrankoski 1973, 734-735
¹⁴⁸ Virrankoski 1973, 720-721
¹⁴⁹ Itkonen 1984 I, 70
¹⁵⁰ Kotivuori & Torvinen 1994, 191,199
¹⁵¹ Itkonen 1984 I, 71
¹⁵² Itkonen 1984 I, 205
¹⁵³ Paulaharju 1965, 47, 286; Itkonen 1984 II, 511
¹⁵⁴ Aikio 1992, 14
¹⁵⁵ Niemi 1981, 15
¹⁵⁶ Itkonen 1984 II, 509
¹⁵⁷ Niemi 1981, 14
¹⁵⁸ Hiltunen 1982, 192-194
5 TENOSTA TULEE RAJA-JOKI
¹⁵⁹ Sandvik 1989, 10-16
¹⁶⁰ Sandvik 10-16; Halila 1985, 273
¹⁶¹ Sandvik 1989, 17; Aikio 1998, henk.koht. tiedonanto
¹⁶² Aikio 1985, 69-70
¹⁶³ Sandvik 1989, 17
¹⁶⁴ Pedersen 1994b, 151
¹⁶⁵ Itkonen 1984 II, 206, 208
¹⁶⁶ Itkonen 1984 I, 260; Itkonen 1984 II, 207
¹⁶⁷ Itkonen 1984 I, 261
¹⁶⁸ Itkonen 1984 II, 214
¹⁶⁹ Itkonen 1984 II, 203
¹⁷⁰ Itkonen 1984 II, 208
¹⁷¹ Itkonen 1984 II, 197
¹⁷² Itkonen 1984 II, 203
¹⁷³ Itkonen 1984 II, 208
¹⁷⁴ Itkonen 1984 II, 208; Lasko (toim.) 1989, 301
¹⁷⁵ Pedersen 1994a, 32
¹⁷⁶ Itkonen 1984 II, 215; Tikkanen 1966, 70
¹⁷⁷ Itkonen 1984 II, 208-209, 214
¹⁷⁸ Itkonen 1984 II, 196
¹⁷⁹ Aikio 1971, 28
¹⁸⁰ Itkonen 1984 I, 204, 448-449
¹⁸¹ Itkonen 1984 I, 448
¹⁸² Kallio 1985, 144
¹⁸³ Itkonen 1984 I, 185, 205
¹⁸⁴ Itkonen T. 1981, 158
¹⁸⁵ Itkonen 1984 I, 215, 245; Paulaharju 1965, 88
¹⁸⁶ Itkonen 1984 I, 242
¹⁸⁷ Helander 1991, 53
¹⁸⁸ Itkonen 1984 II, 192
¹⁸⁹ Itkonen 1984 II, 192
¹⁹⁰ Helander 1985, 109
¹⁹¹ Pieski 1993-95, 272
¹⁹² Pieski 1993-95, 161
¹⁹³ Trash Helskog 1978, 171
¹⁹⁴ Itkonen 1984 I, 292-294
¹⁹⁵ Itkonen 1984 II, 193
¹⁹⁶ Itkonen 1984 I, 294
¹⁹⁷ Itkonen 1984 II, 184-185
¹⁹⁸ Paulaharju 1965, 81-82; Itkonen 1984 II, 192
¹⁹⁹ Itkonen 1984 II, 192
²⁰⁰ Itkonen 1984 II, 198
²⁰¹ Paulaharju 1965, 82
²⁰² Lehtola 1994, 211, 214
²⁰³ Renvall 1919, 19,23,25
²⁰⁴ Halila 1985, 273
²⁰⁵ Itkonen 1984 I, 542
²⁰⁶ Pedersen 1992, 115, 126-127
²⁰⁷ Itkonen 1984 II, 5-6
²⁰⁸ Itkonen 1984 II, 7
²⁰⁹ Paulaharju 1965,35-36
²¹⁰ Paulaharju 1965,35-36
²¹¹ Itkonen 1984 II, 122, 119, 121
²¹² Itkonen 1984 I, 125-126; Itkonen 1984 II, 120
²¹³ Itkonen 1984 II, 227
²¹⁴ Itkonen 1984 II, 122
²¹⁵ Tikkanen 1966, 63
²¹⁶ Itkonen 1984 II, 119
²¹⁷ Itkonen 1984 II, 119
²¹⁸ Itkonen 1984 II, 227, 628
²¹⁹ Itkonen 1984 II, 123, 227-228; Vorren 1951, 37,113
²²⁰ Jutikkala & Pirinen 1973, 209-210
²²¹ Jutikkala & Pirinen 1973, 218
²²² Halila 1972, 124-125
²²³ Wikan 1995, 50
²²⁴ Ahvenainen 1985, 287
²²⁵ Wikan 1995, 53
²²⁶ Wikan 1995, 63, 59
²²⁷ Wikan 1995, 63
²²⁸ Ahvenainen 1985, 287-288; Tikkanen 1966, 54, 75
6 RAJAT SULKEUTUVAT
²²⁹ Itkonen 1984 II, 124
²³⁰ Tikkanen 1966, 56
²³¹ Ahvenainen 1985, 288
²³² Itkonen 1984 II, 121
²³³ Itkonen 1984 II, 124; Paulaharju 1965, 90; Nahkiaisaja 1995, 81, 103, liite 4
²³⁴ Itkonen 1984 II 124, 122
²³⁵ Itkonen 1984 II, 227
²³⁶ Itkonen 1984 I, 126; Itkonen 1984 II, 121; Nahkiaisaja 1995, 82
²³⁷ Jutikkala & Pirinen 1973, 239-241
²³⁸ Hyvärinen 1978, 82,94

- ²³⁹ Itkonen T. 1981,173; Onnela 1985b, 371
- ²⁴⁰ Helander 1991, 32
- ²⁴¹ Itkonen T. 1981, 173, 178
- ²⁴² Haapala Pekka 1988, 4, 6
- ²⁴³ Hyvärinen 1978, 82
- ²⁴⁴ Linkola 1985, 186
- ²⁴⁵ Ohjesääntö porojen hoidolle Utsjoen pitäjässä, 1901
- ²⁴⁶ Ohjesääntö porohoidolle Inarin kunnassa, 1901
- ²⁴⁷ Hyvärinen 1978, 82
- ²⁴⁸ Vitikainen & Heikkilä 1994, 2
- ²⁴⁹ Itkonen 1984 I, 54
- ²⁵⁰ Itkonen 1984 II, 192
- ²⁵¹ Itkonen 1984 II, 123
- ²⁵² Korpijaakko 1989, 357, 356, 404
- ²⁵³ Korpijaakko 1989, 359-360, 363, 364
- ²⁵⁴ Korpijaakko 1989, 365
- ²⁵⁵ Korpijaakko 1989, 365
- ²⁵⁶ Itkonen 1984 II, 272
- ²⁵⁷ Itkonen 1984 II, 272, 492; Schytte Blix 1967,15
- ²⁵⁸ Itkonen 1984 II, 271
- ²⁵⁹ Itkonen 1984 II, 271, 508
- ²⁶⁰ Schytte Blix 1967, 157
- ²⁶¹ Itkonen 1984 II, 509, 271
- ²⁶² Itkonen 1984 II, 515
- ²⁶³ Itkonen 1984 II, 512
- ²⁶⁴ Paulaharju 1965, 267
- ²⁶⁵ Schytte Blix 1967, 199
- ²⁶⁶ Itkonen 1984 II, 272; Schytte Blix 1967, 23
- ²⁶⁷ Paulaharju 1965, 269
- ²⁶⁸ Schytte Blix 1967, 218
- ²⁶⁹ Itkonen 1984 II, 271
- ²⁷⁰ Sammallahti 1882, 55
- ²⁷¹ Itkonen T. 1981, 57
- ²⁷² Itkonen 1984 II, 514
- ²⁷³ Itkonen T. 1981, 84
- ²⁷⁴ Korpijaakko 1989, 278, 233; Hiltunen 1982, 194
- ²⁷⁵ Komiteam. 3/1905, 34
- ²⁷⁶ Onnela 1885a, 248
- ²⁷⁷ Itkonen 1984 II, 184; Nahkiaisoja 1995, 25
- ²⁷⁸ Itkonen T. 1981, 54
- ²⁷⁹ Nahkiaisoja 1995, 28
- ²⁸⁰ Paulaharju 1965, 87
- ²⁸¹ Nautintaluettelot
- ²⁸² Nahkiaisoja 1995, liite 3
- ²⁸³ Onnela 1985a, 248-249
- ²⁸⁴ Nautintaluettelot
- ²⁸⁵ Guttorm, T. 1998, henk.koht. tiedonanto
- ²⁸⁶ Vuorinen 1995, 3-4; Nautintaluettelo Nuorgam; henk.koht. tiedonannot 1997: Holmberg, Regina, Länsman A. A.
- ²⁸⁷ Laitakari 1960, 38
- ²⁸⁸ Onnela 1985a, 248; Nahkiaisoja 1995, 70
- ²⁸⁹ Nahkiaisoja 1995, 88
- ²⁹⁰ Nautintaluettelot kk ja Nuorgam
- ²⁹¹ Nahkiaisoja 1995, 72, 77
- ²⁹² Nahkiaisoja 1995, 69
- ²⁹³ Nahkiaisoja 1995, 77, 92
- ²⁹⁴ Sarre 1997, henk.koht. tiedonanto
- ²⁹⁵ Onnela 1985a, 250
- ²⁹⁶ Renvall 1919, 36,39; Komiteam. 3/1905, 34
- ²⁹⁷ Onnela 1985a, 250
- ²⁹⁸ Renvall 1919, 34
- ²⁹⁹ Komiteamietintö 3/1905, 33, 35
- ³⁰⁰ Onnela 1985a, 250
- ³⁰¹ Onnela 1985a, 250
- ³⁰² Renvall 1919, 37
- ³⁰³ Nahkiaisoja 1995, 119
- ³⁰⁴ Nahkiaisoja 1995, 102
- ³⁰⁵ Itkonen 1984 II, 272
- ³⁰⁶ Nahkiaisoja 1995, 106, 108, liite 4
- ³⁰⁷ Nahkiaisoja 1995,109
- ³⁰⁸ Porsanger, P. 1998, henk.koht. tiedonanto
- ³⁰⁹ Nahkiaisoja 1995, liite 4
- ³¹⁰ Paulaharju 1965, 88-90
- ³¹¹ Paasilinna 1988, 154; Holmberg, Reino 1997, henk.koht. tiedonanto
- ³¹² Renvall 1919, 22
- ³¹³ MhA
- ³¹⁴ Renvall 1919, 45, 23
- ³¹⁵ Renvall 1919, 47-48
- ³¹⁶ Renvall 1919, 83
- ³¹⁷ Itkonen 1984 II, 92-93
- ³¹⁸ Renvall 1919, 82, 19, 50
- ³¹⁹ Renvall 1919, 26, 28
- ³²⁰ Renvall 1919, 40-41
- ³²¹ Terho 1995, 16
- ³²² Terho 1995, 16
- ³²³ Hiltunen 1982, 195
- ³²⁴ Terho 1995, 23
- ³²⁵ Laki isojaon... (laki)
- ³²⁶ Terho 1995, 23
- ³²⁷ Terho 1995, 23
- ³²⁸ Laki isojaon...(asetus)
- ³²⁹ Terho 1995, 33
- ³³⁰ Laki isojaon...(asetus)
- ³³¹ Terho 1995, 161
- ³³² Terho 1995, 105
- ³³³ Terho 1995, 106
- ³³⁴ Terho 1995, 105, 107
- ³³⁵ Terho 1995, 116
- ³³⁶ Terho 1995, 134, 147
- ³³⁷ Niemi 1994, 333
- ³³⁸ Vorren 1994, 320
- ³³⁹ Itkonen 1984 II, 252
- ³⁴⁰ Vorren 1979, 63
- ³⁴¹ Niemi 1994, 232
- ³⁴² Lehtola 1994, 20, 21, 24
- ³⁴³ Paasilinna 1988, 167
- ³⁴⁴ Lehtola 1994, 23-24
- ³⁴⁵ Liede 1989, 10
- ³⁴⁶ Itkonen 1984 I, 205
- ³⁴⁷ Itkonen 1984 I, 221
- ³⁴⁸ Itkonen 1984 II, 210-211
- ³⁴⁹ Laukkanen 1997, henk.koht. tiedonanto
- ³⁵⁰ Itkonen 1984 II, 211
- ³⁵¹ Niemi 1981, 22
- ³⁵² Itkonen 1984 II, 221
- ³⁵³ Itkonen 1984 II, 210
- ³⁵⁴ Hilden ym. 1931, 351, 327
- ³⁵⁵ Komiteamietintö 3/1905, 182
- ³⁵⁶ Itkonen 1984 I, 448
- ³⁵⁷ Hilden ym. 1931, 351
- ³⁵⁸ Komiteamietintö 3/1905, 182
- ³⁵⁹ Pieski 1993-95,141; kertojana Aslak O. Aikio
- ³⁶⁰ Komiteamietintö 3/1905, 180, 188
- ³⁶¹ Hilden ym. 1931, 375
- ³⁶² Itkonen 1984 I, 450
- ³⁶³ Lehtola 1994, 204

- ³⁶⁴ Lilja 1998, henk.koht. tiedonanto
- ³⁶⁵ Komiteamietintö 3/1905, 289
- ³⁶⁶ Lehtola 1994, 26
- ³⁶⁷ Lehtola 1994, 26-28
- ³⁶⁸ Lehtola 1994, 46
- ³⁶⁹ Valle 1997, henk.koht. tiedonanto
- ³⁷⁰ Paulaharju 1965, 180
- ³⁷¹ Pieski 1993-95, 287 kertojana Kaaren Kitti
- ³⁷² Paulaharju 1965, 180
- ³⁷³ Paulaharju 1965, 180, 187-189
- ³⁷⁴ Paulaharju 1965, 180,191; Pieski 1993-95 287 kertojana Magga Mattus
- ³⁷⁵ Itkonen 1984 I, 484, 487; Paulaharju 1965, 179
- ³⁷⁶ Paulaharju 1965, 178
- ³⁷⁷ Pieski 1993-95, 282
- ³⁷⁸ Jokinen 1996, 19-21
- ³⁷⁹ Paulaharju 1965, 177,186
- ³⁸⁰ Itkonen 1984 I, 274, 277, 278
- ³⁸¹ Pieski 1993-95, 252
- ³⁸² Vuolab 1997, henk.koht. tiedonanto; Pieski 1993-95, 112, jossa kertojina Jouni Aikio, Johannes Guttorm, Hans Halonen ja Jouni Tapiola
- ³⁸³ Angeli 1997, henk.koht. tiedonanto
- ³⁸⁴ Itkonen 1984 II, 17
- ³⁸⁵ Itkonen 1984 II, 145-147
- ³⁸⁶ Itkonen 1984 II, 143
- ³⁸⁷ Itkonen 1984 II, 125
- ³⁸⁸ Kaldoaivin plk
- ³⁸⁹ Länsman A. A. 1997, henk.koht. tiedonanto
- ³⁹⁰ Paliskuntain yhdistys
- ³⁹¹ Lehtola 1994, 63
- ³⁹² Alaruikka 1977, 50, 54
- ³⁹³ Alaruikka 1977, 133-135
- ³⁹⁴ Lehtola 1994, 63
- 7 EVAKKO MUUTTA
MAAILMAN
- ³⁹⁵ Lehtola 1994, 52-53
- ³⁹⁶ Lehtola 1994, 62-63
- ³⁹⁷ Vuolab 1997, henk.koht. tiedonanto
- ³⁹⁸ Lehtola 1994, 70
- ³⁹⁹ Sarre 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁰⁰ Kallioniemi 1990, 8,52
- ⁴⁰¹ Kallioniemi 1990, 240
- ⁴⁰² Kallioniemi 1990, 248, 253-254
- ⁴⁰³ Lehtola 1994, 78-79
- ⁴⁰⁴ Lehtola 1994, 82
- ⁴⁰⁵ Lehtola 1994, 84-85
- ⁴⁰⁶ Jokinen 1996, 91
- ⁴⁰⁷ Lehtola 1994, 79-80
- ⁴⁰⁸ Lehtola 1994, 87
- ⁴⁰⁹ Lehtola 1994, 95
- ⁴¹⁰ Jokinen 1996, 89
- ⁴¹¹ Lehtola 1994, 162
- ⁴¹² Lehtola 1994, 114
- ⁴¹³ Länsman, T. 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴¹⁴ Holmberg, Reino 1998, henk.koht. tiedonanto
- ⁴¹⁵ henk.koht. tiedonannot: Valle 1997; Porsanger, P. 1998
- ⁴¹⁶ henk.koht. tiedonannot 1997: Länsman, A. N.; Länsman A. A.; Vuolab
- ⁴¹⁷ Länsman A. N. 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴¹⁸ Jokinen 1996, 91
- ⁴¹⁹ Itkonen 1984 II, 200
- ⁴²⁰ Lehtola 1994, 130
- ⁴²¹ Itkonen 1984 I, 261
- ⁴²² Lehtola 1994, 164
- ⁴²³ Lehtola 1994, 156
- ⁴²⁴ Kaldoaivin plk
- ⁴²⁵ Lehtola 1994, 166
- ⁴²⁶ Sarre 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴²⁷ Lehtola 1994,196-197
- ⁴²⁸ Lehtola 1994, 181
- ⁴²⁹ Lehtola 1994, 182-183
- ⁴³⁰ Lehtola 1994, 184
- ⁴³¹ Pelto ym. 1968, 31
- ⁴³² Porsanger, J. 1998, henk.koht. tiedonanto
- ⁴³³ RVL/Näätämo
- ⁴³⁴ RVL/Näätämo; kertojana ylivääpeli evp Uuno Lappalainen
- ⁴³⁵ RVL/Utsjoki-Nuorgam
- ⁴³⁶ Guttorm V. 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴³⁷ Haapala Paavo 1989, 128
- ⁴³⁸ RVL/Näätämo
- ⁴³⁹ Lehtola 1994, 217
- ⁴⁴⁰ Lehtola 1994, 217-218
- ⁴⁴¹ Itkonen 1984 I, 76
- ⁴⁴² Nikunlassi-Lippo & Nilukka 1985, 106, 152
- ⁴⁴³ Sápmlaš 6-7, 1993
- ⁴⁴⁴ Morottaja 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁴⁵ Itkonen T. 1981, 191
- ⁴⁴⁶ Suomenrinne 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁴⁷ Mikkola 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁴⁸ Porsanger, A. S. 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁴⁹ Morottaja 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁵⁰ Nuorgam-Poutasuo 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁵¹ Morottaja 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁵² Nuorgam-Poutasuo 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁵³ henk.koht. tiedonannot 1997: Guttorm, T. ja Morottaja
- ⁴⁵⁴ Krogerus 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁵⁵ Morottaja 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁵⁶ Lehtola 1994, 211, 213
- ⁴⁵⁷ Lehtola 1994, 204-205
- ⁴⁵⁸ Lehtola 1994, 213, 205
- ⁴⁵⁹ Lehtola 1994, 205, 200, 198
- ⁴⁶⁰ Pelto ym. 1968, 27
- ⁴⁶¹ Helander 1991, 53
- ⁴⁶² Helander 1991, 28-29, 38-39
- ⁴⁶³ Lehtola 1994, 63
- ⁴⁶⁴ Länsman A. A. 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁶⁵ Kaldoaivin plk
- ⁴⁶⁶ Vuolab 1997, henk.koht. tiedonanto
- ⁴⁶⁷ Kaldoaivin plk
- ⁴⁶⁸ henk.koht. tiedonannot 1997: Länsman A. A. ja Vuolab
- ⁴⁶⁹ Kaldoaivin plk

-
- ⁴⁷⁰ Valle 1997, henk.koht. tiedonanto
⁴⁷¹ RVL/Näätämä
⁴⁷² Paliskuntain yhdistys
⁴⁷³ Kaldoaivin plk
⁴⁷⁴ Alaruikka 1977, 181-182
⁴⁷⁵ RVL/Utsjoki-Nuorgam
⁴⁷⁶ Lehtola 1994, 216
⁴⁷⁷ Vuolab 1997, henk.koht. tiedonanto
⁴⁷⁸ Kaldoaivin plk
⁴⁷⁹ Valle 1997, henk.koht. tiedonanto
⁴⁸⁰ Sipponen 1978, 116-117, 167; Tuunainen ym. 1976, 6
⁴⁸¹ Sipponen 1978, 107, 168, 169
⁴⁸² Tuunainen ym. 1976, 23-26, 29, 36
⁴⁸³ Tuunainen ym. 1976, 16, 12
⁴⁸⁴ Tuunainen ym. 1976, 37, 16, 25
⁴⁸⁵ Tuunainen ym. 1976, 12-13
⁴⁸⁶ Sipponen 1978, 121
⁴⁸⁷ Sipponen 1978, 133
⁴⁸⁸ Sipponen 1978, 120; Tuunainen ym. 1976, 11
⁴⁸⁹ Pirola 1972, 43
⁴⁹⁰ Sipponen 1978, 170
⁴⁹¹ Sipponen 1978, 134, 137
⁴⁹² Helander 1991, 94
⁴⁹³ Sipponen 1978, 170
⁴⁹⁴ Itkonen 1984 I, 292
⁴⁹⁵ Pelto ym. 1968, 3-4
⁴⁹⁶ Pelto ym. 1968, 12
⁴⁹⁷ Pelto ym. 1968, 13, 15
⁴⁹⁸ Pelto ym. 1968, 17
⁴⁹⁹ Alaruikka 1964, 134-136
⁵⁰⁰ Pelto ym. 1968, 14
⁵⁰¹ Pelto ym. 1968, 32-33
⁵⁰² Kaldoaivin plk
⁵⁰³ Pelto ym. 1968, 21
⁵⁰⁴ Pelto ym. 1968, 12
⁵⁰⁵ Pelto ym. 1968, 24-25, 33
⁵⁰⁶ Pelto ym. 1968, 34
⁵⁰⁷ Pelto ym. 1968, 27
⁵⁰⁸ Pelto ym. 1968, 28
⁵⁰⁹ Pelto ym. 1968, 25
⁵¹⁰ Pelto ym. 1968, 23-24
⁵¹¹ Tuunainen ym. 1976, 71
⁵¹² Pelto ym. 1968, 39
-
- ⁵¹³ Sammallahti 1997, henk.koht. tiedonanto
⁵¹⁴ Linkola 1972, 207
⁵¹⁵ Lehtola 1994, 216
⁵¹⁶ RVL/Näätämä ja RVL/Utsjoki-Nuorgam
⁵¹⁷ Katekeetta 1998, henk.koht. tiedonanto
⁵¹⁸ RVL/Utsjoki-Nuorgam; Katekeetta 1998, henk.koht. tiedonanto
⁵¹⁹ Johansen 1998, henk.koht. tiedonanto
⁵²⁰ RVL/Näätämä
⁵²¹ Henk.koht. tiedonannot 1998: Katekeetta ja Lilja
⁵²² Röntynen 1997, henk.koht. tiedonanto
⁵²³ Haantie 1997, henk.koht. tiedonanto
⁵²⁴ RVL/Näätämä
⁵²⁵ Salmi 1987, 19

LÄHTEET

- Ahvenainen, J. 1985: Pohjois-Suomi 1809–1939. – Teoksessa: Julku, K (toim.), Faravidin maa. Pohjoinen, Oulu. s. 282–311.
- Aikio, S. 1971: Mitä nimi maksaa? – Teoksessa: Sihvo, H. (toim.), Vanhaa ja uutta Lappia, Kalevalaseuran vuosikirja 51. WSOY, Porvoo. s. 28–35
- 1985: Katsaus saamelaisten historiaan. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Saamelaisten ja suomalaisten maa. Lappi 4. Karisto, Hämeenlinna. s. 41–103
- 1992: Olbmot ovdal min. – Girjegiisa, Utsjoki. 250 s.
- 1997: Saamelaisista nimistä. – Teoksessa: Kiviniemi E., Blomqvist M., Aikio S. (toim.), Yliopiston Nimipäiväalmanakka. Helsingin yliopisto, Helsinki. s. 74–78.
- Alaruikka, Y. 1964: Suomen porotalous. – Rovaniemi. 296 s.
- 1977: Kohisten virtaa Kemijoki – Hallitusti palkii poroelo. – Omakustanne, Rovaniemi. 202 s.
- Carpelan, C. 1998: Inari osana Eurooppaa esihistoriallisella ajalla. – Teoksessa: Lehtola, V-P. (toim.), Kirjoituksia Inarin historiasta. Puntsi, Inari. s. 13–21.
- Eronen, M., Zetterberg, P. & Okkonen, J. 1994: Kirveen ja vaakanävertäjän (*Tomicus minor*, Hart.) jälkiä Lapin subfossiilisissa männyissä. – Terra 106:3:238–248.
- Haapala, P. 1989: Malmin etsintää ja louhintaa Petsamotuntureilla. – Teoksessa: Autere, E. ja Liede, J. (toim.), Petsamon nikkeli. Vuorimies-yhdistys – Bergsmannaföreningen, Helsinki. s. 123–173.
- Haapala, P. 1988: Utsjoen postikonttori 100 vuotta. – PostiTele. 33 s.
- Halila, A. 1972: Tanskan ja Norjan historia. – Gaudeamus, Helsinki. 210 s.
- 1984: Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700–1721. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta. 267 s.
- 1985: 1700-luku. – Teoksessa: Julku, K. (toim.), Faravidin maa. Pohjoinen, Oulu. s. 236–280.
- Halinen, P. 1996: Esihistoriallinen peuranpyynti ja peuranpyytäjyhteisöt Pohjois-Lapissa. – Poromies 1996(4):16–17.

- Helander, J. 1985: Tenon lohi ja saamelaiskulttuuri. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Saamelaisten ja suomalaisten maa, Lappi 4. Karisto, Hämeenlinna. s. 105–113.
- 1991: Suomen saamelaisväestö ja heidän elinkeinonsa. – Sámi Instituutta, Koutokeino. 153 s.
- Henriksen, P. 1992: Det store Norges-atlas. – Hjemmets Bokforlag, Oslo. 224 s.
- Hilden, K., Mikkola E. & Rosberg J. E. 1931: Suomenmaa IX.2. Oulun lääni. WSOY, Porvoo. 516 s.
- Hiltunen, M. 1982: Lapin asutusta koskevat säädökset Ruotsin vallan aikana. – Teoksessa: Aho, S. & Heikkola, L. (toim.), Lapin plakaatista tilojen autioitumisen aikaan. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Oulu. s. 186–197.
- 1998: Inarin asutuksesta ja elinkeinoista 1500- ja 1600-luvuilla. – Teoksessa: Lehtola, V-P. (toim.), Kirjoituksia Inarin historiasta. Puntsi, Inari. s. 23–32.
- Hyvärinen, H. J. 1978: Saamelainen kiinteistö oikeudessamme. – Komiteamietintö 1979:30, Saamelaisvaltuuskunnan julkaisu, Helsinki. 201 s.
- Itkonen, T. 1981: Inari Inarin kirkkojen ja paimenten muisto. – Kotimaa, Helsinki. 231 s.
- Itkonen, T. I. 1984 I–II: Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I – II. 2. p. – WSOY, Porvoo. 589 ja 631 s.
- 1944: Lapin verotus ja kauppa ennen vanhaan. Lapin sivistysseura, Helsinki. 135 s.
- Jokinen, E. 1996: "Ei mirkki vaan pissi". – Girjegiisa, Utsjoki. 96 s.
- Julku, K. 1985: 1500-luku. – Teoksessa: Julku, K. (toim.), Faravidin maa. Pohjoinen, Oulu. s. 148–199.
- Jutikkala, E. & Pirinen, K. 1973: Suomen historia. – Weilin+Göös, Helsinki. 324 s.
- Kaldoaivin plk: Kaldoaivin paliskunnan pöytäkirjat vuoteen 1986 saakka, irrallisia sivuja sekä 3 sidottua kirjaa. – Paliskunnan poroisäntä Olavi Aikio, Utsjoki.
- Kallio, P. 1985: Johan Nuorgam saamelaiskulttuurin tallentaja. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Saamelaisten ja suomalaisten maa, Lappi 4. Karisto, Hämeenlinna. s. 144–145.
- Kallioniemi, J. 1990: Lapin sota 1944–1945. – Teospiste. 276 s.

- Komiteanmietintö 3/1905: Komitea Lapinmaan taloudellisten olojen tutkimusta varten. Korpijaakko, K. 1985: Saamelaiset ja maanomistusoikeus 2. – Sámi Instituutta, Koutokeino. 271 s.
- 1989: Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi–Suomessa. – Lapin korkeakoulun oikeustieteellisiä julkaisuja Sarja A, 3. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki. 595 s.
- Kotivuori, H. & Torvinen, M. 1994: Pohjois-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. – Lapin seutukaavaliitto, Rovaniemi. 282 s.
- Laitakari, E. 1960: Metsähallinnon vuosisataistaival 1859–1959. – Silva Fennica 107:1–447.
- Laki isojaon toimittamisesta Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnissa (Asetuskoelma n:o 157–158 v. 1925).
- Lasko, L-N. (toim.) 1989: Lappcodicillen av 1751 – var det samernas Magna Charta? – Sámi Instituutta, Koutokeino. 309 s.
- Lehtola, V-P. 1994: Saamelainen evakko. – City Sámit, Helsinki. 299 s.
- 1997: Saamelaiset. – Kustannus-Puntsi, Inari. 136 s.
- Liede, J. 1989: Petsamosta. – Teoksessa: Autere, E. ja Liede, J. (toim.), Petsamon nikkeli. Vuorimiesyhdistys, Helsinki. s. 9–15.
- Linkola, M. 1972: Moottorikelkka. Eräs innovaatio ja sen vaikutuksia. Kotiseutu 1972 4–5:204–210.
- 1985: Saamelaisen poropaimentolaisuuden vaiheet. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Saamelaisten ja suomalaisten maa, Lappi 4. Karisto, Hämeenlinna. s. 167–187
- Luukko, A. 1954: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku. – Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta. 845 s.
- Manker, E. & Vorren, Ø. 1953: Villreinfangst ved Gollevarre. – Tromsø museum, Tromssa. 58 s.
- Manner, R. & Tervo, T. 1988: Lapin geologiaa. – Lapin maakuntaliitto, Rovaniemi. 188 s.
- MhA: Kansallisarkisto, Metsähallituksen arkisto: Metsätorppien vuokrasopimukset (MhA Eh 3–4, 31).

- Nahkiaisoja, T. 1995: Inarin pitäjän asutuskehitys vuosina 1805–1910. – Pro gradu -tutkimus, Oulun yliopiston historian laitoksen kirjasto. 137s.
- Nautintaluettelo kk: Nautintaluettelo kirkonkylän vesioikeudellisesta kylästä Utsjoen kunnan kirkonkylässä Lapin lääniä (toimitus 13.11.1985) Säilytyspaikka: Sodankylän oikeusaputoimisto, Utsjoen sivutoimisto, Utsjoki.
- Nautintaluettelo Nuorgam: Nautintaluettelo Nuorgamin vesioikeudellisesta kylästä Utsjoen kunnan Nuorgamin kylässä Lapin lääniä (toimitus 13.11.1985) Säilytyspaikka: Sodankylän oikeusaputoimisto, Utsjoen sivutoimisto, Utsjoki.
- Nautintaluettelo Vetsikko: Nautintaluettelo Vetsikon vesioikeudellisesta kylästä Utsjoen kunnan Nuorgamin ja kirkonkylässä Lapin lääniä (toimitus 13.11.1985) Säilytyspaikka: Sodankylän oikeusaputoimisto, Utsjoen sivutoimisto, Utsjoki.
- Niemi, E. 1981: Den finske innvandring i Tanadalen. – Teoksessa: Dædno – Tenno – Tana. Tana Historie- og Museumsblad. s. 7–33.
- 1994: Østsamene – resursutnyttelse og rettigheter. – Teoksessa: Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv (NOU 1994:21). Statens forvaltningstjeneste seksjon statens trykning, Oslo. s. 299–350.
- Nikunlassi-Lippo, L. & Nillukka, P. 1985: Utsjoen kansakoululaitoksen synty ja kehittyminen vuosina 1878–1939. – Syventäviin opintoihin kuuluva tutkielma, Lapin korkeakoulun kasvatustieteiden osaston kirjasto. 186 s.
- Ohjesääntö porohoidolle Inarin kunnassa. 1901, Oulu.
- Ohjesääntö porojen hoidolle Utsjoen pitäjässä. 1901, Oulu.
- Onnela, S. 1985a: Lapin asutus- ja väestöhistoriaa 1600-luvun asutusplakaateista alkaen. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Saamelaisten ja suomalaisten maa, Lappi 4. Karisto, Hämeenlinna. s. 235–261.
- 1985b: Lappi Pohjoiskalotin osana 1600-luvulta 1900-luvulle. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Saamelaisten ja suomalaisten maa, Lappi 4. Karisto, Hämeenlinna. s. 359–375.
- Paasilinna, E. 1988: Kotiseudulla ja vierailta mailla. – Otava, Helsinki. 253 s.
- Paulaharju, S. 1965: Taka-Lappia. 2. p. – WSOY, Porvoo. 279 s.
- Pedersen, S. 1992: Laksefisket i Buolbmátjohka midt på 1800-tallet. Privat avtale om internasjonalt anliggende. – Teoksessa: Fossum, T. ja Rugsveen, M. (toim.): Årbok for Norsk Skogbruksmuseum nr. 13 1990–1992. Norsk Skogbruksmuseum. s. 114–129.

- 1994a: Bruken av land og vann i Finnmark inntil første verdenskrig. – Teoksessa: Bruk av land og vann I Finnmark i historisk perspektiv (NOU 1994: 21). Statens forvaltningstjeneste seksjon statens trykning, Oslo. s. 13–133.
 - 1994b: Var samene i Tanadalen "svenske" eller "dansk-norske" etter 1751? – Teoksessa: Festschrift til Ørnulv Vorren. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø. s. 139–152.
- Pelto, P. J., Linkola, M. ja Sammallahti P. 1968: The snowmobile revolution in Lapland. – Eripainos Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirjasta 69. Helsinki. 42 s.
- Pieski, A. 1993–1995: Utsjoen kausiasuinpaikkojen inventointiaineisto. Museovirasto, Rakennushistorian osasto (MV:RHO), Helsinki. 321-kohtainen luettelo.
- Pirola J. 1972: The Inari Region of Finnish Lapland. – Fennia 111. 86 s.
- Rankama, T. 1996: Prehistoric riverine adaptations in subarctic finnish Lapland: the Teno river drainage. – Väitöskirja, Brown Universtity, Department of Anthropology, USA. UMI Dissertation Services –mikrofilmijäljennös mm. Utsjoen kirjasto. 995 s.
- Renvall, A. 1919: Suojametsäkysymyksestä I–VI. Acta Forestalia Fennica 11. Suomen Metsätieteellinen seura, Helsinki. 634 s.
- Salmi, O. 1987: Tunturikoivun polttopuukäytön lisäämismahdollisuudet Enontekiön ja Utsjoen kunnissa. Tutkimusraportti. Metsäntutkimuslaitoksen Rovaniemen tutkimusasema. 35 s.
- Sammallahti, P. 1882: Suomalaiset – saamelaiset. – Teoksessa: Aho, S. & Heikkola, L. (toim.), Lapin plakaatista tilojen autoitumisen aikaan. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Oulu. s. 43–58.
- 1989: Saamelais-suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji, Utsjoki. 527 s.
- Sandvik, G. 1989: Lappekodicillen og grensen i Norden. – Teoksessa: Lasko, L-N. (toim.) 1989: Lappcodicillen av 1751 – var det samernas Magna Charta? Sámi Instituhtta, Koutokeino. s. 10–21.
- Sápmelaš (-lehti) 6–7, 1993: Nuorgamin koululaisten koulunsa historiasta toimitamat sivut, heidän lähteenään koulun johtokunnan pöytäkirjat vuosilta 1946–57.
- Schytte Blix, E. 1967: Nesseby- og Polmakslekter. Samiske samlinger, IX. Universitetsforlaget, Oslo. 252 s.

- Sipponen, M. 1978: Sevettijärven kolttien kalastusolot vuonna 1974. – Teoksessa: Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos kalantutkimusosasto Monistettuja julkaisuja 27:1984. Helsinki. s. 103–184.
- Terho, A. 1995: Lapinmaata jakamassa. – Pohjoinen, Oulu. 164 s.
- Thrash Helskog, E. 1978: Finnmarkviddans kulturhistorie. – Teoksessa: Finnmarksvidda - natur - kultur (NOU 1978:18A). Universitetsforlaget, Oslo. s. 135–188.
- Tikkanen, H. 1966: Lapin pohjoisrajan kysymyksiä 1800-luvulla. – Teoksessa: Nuutilainen, J. (toim.) 1966: Lapin tutkimusseuran vuosikirja VII 1966. Rovaniemi. s. 54–79.
- Tuunainen P., Nylander, E., Kittilä, J. & Valkeapää, L. 1976: Kalastus Inarissa, Utsjoella ja Enontekiöllä. – Teoksessa: Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos kalantutkimusosasto, Monistettuja julkaisuja 27:1984. Helsinki. s. 1–101.
- RVL/Näätämö: Näätämön rajavartioaseman historiikki. Painamaton. Säilytetään Näätämön rajavartioasemalla.
- RVL/Utsjoki-Nuorgam: Utsjoen ja Nuorgamin rajavartioasemien historiikit. Painamaton. Säilytetään Nuorgamin rajavartioasemalla.
- Vahtola, J. 1982: Lapin talonpoikaisasutuksen kehitys 1600-luvun loppupuolelle asti. – Teoksessa: Aho, S. & Heikkola, L. (toim.), Lapin plakaatista tilojen autioitumisen aikaan. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Oulu. s. 135–155.
- Veijola, P. 1998: Suomen metsänrajametsien käyttö ja suojeleminen. – Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 692, Kolari. 173 s.
- Wikan, S. 1995: Grensebygda Neiden. – Nordkalott, Sør-Varanger museum. 473 s.
- Virrankoski, P. 1973: Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. – Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historia-toimikunta. 842 s.
- 1985: 1600-luku. – Teoksessa: Julku, K. (toim.), Faravidin maa. Pohjoinen, Oulu. s. 148–199.
- Vitikainen, A. & Heikkilä, H. 1994: Luossa luohti – Lohen laulu. – Maanmittauslaitoksen julkaisuja nro 74. 98 s.
- Vorren, Ø. 1951: Reindrif og nomadisme i Varangertraktene. – Tromsø museum. 146 s.

— 1979: Den samiske bosetning i Sør-Varanger. – Teoksessa: Lunde, Aa., Sør-Varangers historie. Sør-Varanger kommun. s. 51–96.

Vuorinen, M. 1995: Pulmankijärven kalastus- ja kalastajahistoria. – Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos, Helsinki. 47 s.

Haastatellut henkilöt

Seuraavilta henkilöiltä on saatu tietoja joko henkilökohtaisesti haastattelemalla, puhelimitse tai kirjeitse:

Aikio Samuli, tutkija, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Utsjoki
 Angeli Jouni, Muddusjärven paliskunnan poroisäntä, Inari
 Guttorm Terttu, peruskoulunopettaja (eläkkeellä), Utsjoki
 Guttorm Veikko, rajamies evp., Nuorgam
 Haantie Matti, verkostoteknikko, Inergia oy, Ivalo
 Holmberg Regina, eläkeläinen, Nuorgam
 Holmberg Reino, matkailuyrittäjä, Sevettijärvi
 Johansen Reino, liikkeenharjoittaja, Nuorgam
 Katekeetta Antti, tiemestari, Inarin – Utsjoen tiemestaripiiri, Utsjoki
 Krogerus Marjatta, vt. koulutoimenjohtaja, Utsjoki
 Laukkanen Tommi, tullimestari, Utsjoen tulliasema, Utsjoki
 Lilja Erkki, tiemuseoyhdyshenkilö, Lapin tiepiiri, Rovaniemi
 Länsman Antti Niiles, poromies, Nuorgam
 Länsman Aslak Antti, poromies, Nuorgam
 Länsman Taisto, poromies, Pulmankijärvi
 Mikkola Johannes, eläkeläinen, Nuorgam
 Morottaja Katriina, koulutoimenjohtaja, Ivalo
 Nuorgam-Poutasuo Helvi, kielenkääntäjä, Saamelaiskäräjät, Utsjoki
 Paliskuntain yhdistys, Rovaniemi: aitatyönjohtaja Oula Magga
 Porsanger Anni Sofia, eläkeläinen, Nuorgam
 Porsanger Jussi, Näätämön paliskunnan poroisäntä, Sevettijärvi
 Porsanger Piera, eläkeläinen, Sevettijärvi
 Röntynen Matti, toimitusjohtaja, Utsjoen sähköosuuskunta, Utsjoki
 Sammallahti Pekka, saamen kielen ja kulttuurin professori, Oulun yliopisto, Utsjoki
 Sarre Juhan Matti, palopäällikkö, Utsjoki
 Suomenrinne Armas, kauppias, Nuorgam
 Valle Johan Niiles, poromies, Utsjoki
 Vuolab Niiles, poromies, Utsjoki

Tenon vesistöalueen esihistorian ja historian kronologia Tuija Rankaman mukaan (Rankama 1996, 669) sekä ympäristön aikajaksot

arkeologinen kronologia		ympäristön aikajaksot
	historiallinen aika	saamelainen aika
1950		
1700		
1450	jälkikeraaminen	myöhempi jälkik.
1200	kivikausi	varhaisempi jälkikeraaminen rautakausi
950		
700		
450		
200jKr	epineoliittinen ajanjakso	K-keramiikka
50eKr		
300		
550		
800		L ja IT keramiikka
1050		
1300		
1500		
1800	kivikausi	nuorempi eli neoliittinen kivikausi
2050		
2300		
2550		
2800		
3000		
3300		
3550		
3800		
4050		
4300		mesoliittinen kivikausi
4500		
4800		
5050		
5300		
5550		
5800		
6000		
6300		
6550		
6800		
7000		
7300		
7550		
7800		
8000		
Lue vuosiluku laatikon yläreunan kohdalta. Osa tuhatlukuista on pyöristetty 50:llä vuodelle.		

Erilaisia mittayksiköitä.

Rahayksiköitä (Virrankoski 1973, 841)

Ruotsin valtakunnassa käytettiin 1600-luvulla mm. seuraavia rahayksiköitä:
Vuoteen 1624 lyötiin vain hopearahaa, siitä lähtien myös kuparirahaa. Saamelaiset hyväksyivät yleensä vain hopearahan.

talari = 32 äyriä

hopeatalari = 1 kuparitalari

vuodesta 1633 hopeatalari = 2 kuparitalaria

vuodesta 1665 hopeatalari = 3 kuparitalaria

Vuodesta 1619 käytettiin jonkin verran riikintalariksi (riksi) nimitettyä hopearahaa. Se oli aluksi 1 1/2 hopeatalaria, vuodesta 1681 2 hopeatalaria
Lapissa oli yleisenä laskuyksikkönä vieko (våg) = puoli riikintalaria

Painoyksiköitä (Virrankoski 1973, 841; Itkonen 1984 I, 289)

leiviskä = 8,5 kg (kymmenjärjestelmässä 10 kg)

vieko = 17 kg

Tekstissä esiintyvien, esim. veronmaksuvälineinä tai vaihtokaupassa käytettyjen, hyödykkeiden nykyhintoja (1997–1998):

Käsityöt

Sámi duoddji ry, Inari (saamelaiskäsityöntekijöiden yhdistys):

nutukaspari: 400–600 mk (riippuu koosta ja verkakoristelun määrästä)

poronahkakintaat eli -rukkaset: 360 mk

Poro

Elävän poron hinta, liikennevakuutuksesta saatava korvaus 1998:

siitoshirvas 2576 mk

siitosvaadin 1782 mk

siitosvasa 916 mk

pailakka 1498 mk

teurasvasa 539 mk

Poronliha (veroton hinta n. 32 mk/kg) :

vaadin (30–40 kg) 960–1280 mk

pailakka (40–70 kg) 1280–2240 mk

vasa (n. 20 kg) 640 mk

poron talja (käsitlemätön) 30 mk

Sanasto.

Selityksiä tekstissä käytetyille sanoille, jotka saattavat olla lukijalle outoja.
(Mukana myös saamesta johdettujen sanojen saamenkielinen muoto):

ajohärkä, ajokas		'kuohittu, koulutettu urosporo'
elo	<i>eallu</i>	ks. tokka
hilla		'(suo)muurain, lakka, <i>Rubus chamaemorus</i> '
jutaa:judan:jutanut	<i>johtit</i>	'kulkea, liikkua, siirtyä porojen kanssa paikasta toiseen'
kammi		'turvekatteinen asumus, turvekammi, myös turvekota'
kaarre	<i>gárdi</i>	'aitaus (erityisesti porojen merkitsemiseen ja erotteluun tarkoitettu)'
kenttä	<i>gieddi</i>	'kenttä, asumusten ympärillä olevat luonnonniityt, aho, nurmikko'
kojamo	<i>goadjin</i>	'iso (uros)lohi'
kuolpuna	<i>guolbba</i>	'kangas, nummi'
köngäs	<i>geavvŋjis</i>	'(iso, kuohuva) koski'
laavu	<i>lávvu</i>	'väliaikainen asumus, laavupuiden varaan levitetty laavukangas (,jota suomalaiset sanovat yleensä kodaksi!)'
Lanta		'Saamenmaan eteläpuolinen Suomi'
lantalainen	<i>láddelaš</i>	'suomalainen, alk. maanviljelijä (land-sanan johdos)'
lammaspuura	<i>buvri</i>	'puura, kömmänä, turvekatteinen lammassuoja'
luova	<i>luovvi</i>	'(säilytys)lava'
nili(aitta)	<i>njalla</i>	'patsasaitta'
nutukas	<i>nuvttot</i>	'poron koipinahasta tehty jalkine'
pailakka	<i>spáillit</i>	'kuohittu (kouluttamaton) urosporo'
parttio		'(pienehkö) porolauma'
peski	<i>beaska</i>	'(poronnahkainen) turkki'
rykimä(aika)	<i>ragat</i>	'(poron, hirven) kiima-aika'
saura	<i>stávrá</i>	'heinäsuova'
sisnakenkä	<i>(čázet)</i>	'poron vuodasta ommeltu sulan maan ajan jalkine'
siula	<i>sivlá</i>	'johdinaita (, joka ohjaa esim. porot erotusaitaan)'
tokka		'(suuri) porolauma (jonkun tai jkuiden omistama); myös esim. veljesten yhdessä hoitamattomat/paimentamat porot'
vaadin		'aikuinen naarasporo'
vuoma	<i>vuopmi</i>	'metsäinen, laaja jokilaakso'

Saamenkielisiä sanoja, jotka esiintyvät tekstissä paikannimien osina:

áldu	'vaadin, naarasporo'
ápmir	'kunnas, (metsäinen) kumpare'
bižus	'kapustarinta, <i>Pluvialis apricaria</i> '
bukša-	'housun-, housu-'
duottar	'tundra, tunturialue, tunturi (laki on paljas, puuton)'
gárggu	'somerikko, särkkä, kari'
geahči	'kärki, pää, nokka'
golle-	'kulta'
jávri	'järvi'
johka	'joki, (syvätkö) puro'
leaibi	'leppä'
luoppal	'lompolo, lampi (jonka läpi virtaa puro tai joki)'
luossa	'lohi'
maras, marastat	'marasto, koivuvaara'
njalla	'nili, niliaitta'
njárga	'niemi'
oaivi	'vaara, pää (erillinen, usein pyöreätkö tunturi, vaara), nimissä usein lyhentyneessä asussa - <i>oai</i> -'
reátká	'kataja'
skáidi	'kaira, jokihaarojen välinen maa, niemi'
skoarru, skoarro-	'(kapea) sola, kuilu (tunturissa)'
uhcit	'pienempi'
vadđa	'aukea, aukio (metsässä, laajahko, tav. soinen), (laakea) kunnas'
várri	'vaara, vuori, (yksittäinen) tunturi'
vuobmi	'vuoma; metsäinen, laaja jokilaakso'

Äärimmäisen yksinkertaistetut ääntämisohjeet:

á	[ä]
b, d, g	[p, t, k]
đ	[kuten engl. sanassa <u>th</u> en]
ţ	[kuten engl. sanassa <u>th</u> in]
ŋ	[äng-äänne]
c	[ts-yhtymä, kuten sanassa U <u>ts</u> joki]; cc [kaksois-c, tts]
č	[tš-yhtymä, kuten esim. t <u>š</u> ekki] čč [kaksois-č, ttš]
š	['suhuässä', kuten engl. <u>sh</u> e]
z	[suunnilleen ds-yhtymän merkki]; zz [suunnilleen dds]
ž	[suunnilleen dš-yhtymän merkki] žž [suunnilleen ddsš]

Tekstissä esiintyviä paikannimiä.

Suluissa olevia paikannimiä on käytetty joissain kartoissa ja/tai lähdeteoksissa. Niistä paikoista on tässä työssä käytetty saamenkielistä nimeä.

suomi	pohjoissaame (Po), ellei toisin merkitty: (I) inarinsaame (Ko) koltansaame	norja
Alaköngäs	Vuollegeavņņis	Storfossen
Aulislompolo	Ávleluobbalat	
	Buolbmátgeašjávri, -geaže-	
	Coagan	Valen
(Čokkavaara, Tšokka...)	Čohkavárri	
	Davvesiida	Lebesby
	Geavgņoaisuolu	Fossholm
	Gierbá	Bondøya
(Haattsastamroaui)	Haaccástâmruávi (I)	
Horma	Horbmá	
Iijärvi	Ijjávri (I) Idjajávri (Po)	
Inari	Anár	
Inarijärvi	Aanaar (I)	
Isovuono	Stuorravuotna	Karlebotn
(Johtijärvi)	Johttejávri	
Jouluvuono	Juovlavuotna	Leirpollen
Jullamojärvi	Jollanjávri(Po) Juullámjávri (I)	
Kaamassaari	Kamessuáloi (I)	
Kaarasjoki	Kárášjohka	Karasjok
(Kaldausjärvi)	Vuobme-Gálddojávri	
Kaldoaivi	Gálddoaivi	
Karpulijärvi	Gárbboljávri	
Keneskoski	Ganešguoika	
Kietsimäjoki	Skiehččan(johka)	
Kiviö	Gievju	Kjøøya
(Kolmisjärvi)	Golmmesjávri	
(Kolmisoaivi)	Golmmesoaivi	
Kolttaköngäs	Keeu'ņes	Skoltefoss
Kotajärvi	Guattejaur	
Koutokeino	Guovdageaidnu	Kautokeino
(Kuollepástimtšielgi)	Guollebastin	
Kuorboaivi	Guorboaivi	
Kultasaari	Gollesuolu	Gullholmen
Kylävuono	Gilivuotna	Kjøllefjord

Laisvuono	Lágesvuotna	Laksefjorden
Leipijoki	Leaibijohka	
Lemminvuono		Vesterbotn
Mierasjärvi	Mierašjávri	
Miihkalijärvi	Mihkalijávri (I)	
(Morisveiskaidi)	Morešveiskáidi	
Mortinniemi (Morttinen)	Ceaccageadgi	Mortensnes
	Nirvágohppi	Storbukt
(Njuohkargu)	Njuohgárggu	
Nuorgaminsuvanto	Njuorggánsavu	
Nuortijärvi	Njuohttejávri (Po) Njuo'ttjâu'rr (Ko)	
Näätämö	Njáv dán (Po) Njauddâm (Ko)	Neiden
Outakoski	Vuovdaguoika	Skogfoss
Paadus	Bádoš	
Paatari	Pááđáár (I)	
Pajuniemi	Siedganjárga	
Pakanajoki	Pááhinjuuhâ (I)	
(Parikvarri)	Bárit	
Pautujärvi	Bavdejávri (Po) Pavdjávri (I)	
(Perun ämmäri)	Beron ápmir (Po) Beron äämmir (I)	
Petsikko	Beazet	
Peura	Bievrrá	
Pielppajärvi	Piälppájávri (I)	
Porsanginvuono	Leavnnjavuotna	Porsangen
Puksajärvi	Buksajávri	
Pulmanki	Buolbmát	Polmak
Pulmankijärvi	Buolbmátjávri	Polmakvatn
Pulmankisaari	Buolmátsuolu	
Reisivuono	Reaisavuotna	Bygøyfjord
Rovisuvanto	Roavesavvon	
Ruija	Finnmárku	Finnmark
	Ruoššavuonna	Nord-Leirvåg
Räkkijärvi	Rekkijávri (I)	
Saalamo	Sállan	Skogerøya
Sammuttijärvi	Sámmotjávri (Po) Samudjávri (I)	
Sevettijärvi	Čevetjávri (I)	
	Sieidevuotna	Finnkongkeila
Silisjoki	Silisjohka (Po) Silesjuuhâ (I)	
Skiippakuru	Skiippagurra	Skipagurra

Suolisjärvi	Čuolisjávri (I)	
Suonikylä	Suenjel (Ko)	
Säytsjärvi	Sevžjávri (I)	
Taalma(in saari)	Dálmát	Kjelmøya
Taana (kunta)	Deatnu / Táná	Tana
Teno (joki)	Deatnu	Tana
Tenovuono	Deanuvuotna	Tanafjorden
(Uhsib Reatkavaara)	Uhcit Reatkávárri	
Utsjoki	Ohcejohka	(Utsjok)
Uuniemi	Unjárga	Nesseby
Vaassalijärvi	Vaassiljávri (I)	
Vaijoki	Váddjohka (Po) Vaijuuhâ (I)	
Varankiniemi	Várnjárga	Varangerhalvøya
Varankivuono	Várjavuotna, Várje-	Varangerfjord
Venekenttä	Fanasgieddi	Båteng
Vesisaari	Čáhcesuolu	Vadsø
Vetsijärvi	Veahčajávri	
Vetsikko	Veahčat	
Vuoreija	Várggát	Vardø
Yläköngäs	Badjeavņņis	Ailestrykene

Norjan paikannimissä lähteenä Henriksen (1992).

Saamelainen nimijärjestelmä.

Pohjoismaissa yleistynyt sukunimijärjestelmä ei sovellu luontevasti saameen, sillä saamessa yksilön etunimeä määrittävä osa asettuu luontevasti sen eteen. Onhan suomalaisenkin luontevampaa puhuessaan sanoa sukunimi edellä: Virtasen Leena, Paulaharjun Samuli.

Saamessa määrittävä osa voi olla esimerkiksi isän-, äidin-, paikan- tai sukunimi, joskus isän ammattikin, ja se on yleensä genetiivissä (kuten suomessakin): Jovsset-Ovllá (Joosepin Uula), Sofe-Piera (Sohvin Piera), Jalvvi Beahkká (Jalven Pekka), Beáivvi Ándaras (Päivän Antti eli Antti Päivä), Oahp'tii-Ingá (Opettajan Inga). Joskus lisänimessä on mukana vielä lisänimen antajan oma lisänimi: Elle Sámmol Jovvna (Ellin Sammelin Jouni), Jávrri Johán Niillas (Järven Juhanin Niilo). Lisänimeä tarvitaan erottamaan samannimiset henkilöt toisistaan. Joskus ihminen säästyy lisänimeltä, jos hänellä ei ole etunimikaimaa. En ole kuullut Aslak Antti Länsmania kutsuttavan kuin Aslak Antiksi. Hänen veljensä on isänsä mukaan Piera-Niillas isänsä mukaan erotukseksi muista Niiloista ja kokonimikaimoista Länsmanin Niiloista ja Niileksistä. Järjestelmä on edelleen voimissaan: ihmiset saavat uusia lisänimiä esim. ammatistaan (Sähkö-Jouni ja Taksi-Jouni).

Lisätietoja asiasta löytyy esim. vuoden 1997 Yliopiston nimipäiväalmanakasta Samuli Aikion artikkelista: Saamelaisista nimistä, Sápmelaš namaid birra, johon ylläolevat kappaleet osin pohjautuvat.

Saamelaisilla suvuilla on myös saamelaiset sukunimet, jotka osin poikkeavat virallisesti käytetyistä. Niiden luettelo on liitteenä Pekka Sammallahden Saamelais-suomalaisen sanakirjan sivuilla 520–523.

Tässä työssä on osasta saamelaisia käytetty heidän saamennimeään, jos se on nimi, jolla hänet tunnetaan. Haastateltujen nimet ovat lähdetietoina virallisessa muodossaan.

Alla tekstissä esiintyvät saamennimet suomeksi ja saameksi sekä ihmisten virallinen nimi. Nimet ovat saamennimien mukaan aakkosjärjestyksessä perheittäin, perhe ikäjärjestyksessä.

Čalku
Čalkku Piera

Čalkku Ánte
Ántte Piera
Ántte Ovllá

Inarin ja Utsjoen Länsmanit
Piera Uhcci/ Lille myöhemmin sukunimeksi isän ja isoisän luottamustoimen mukaan Länsman (* 1744 tai 1745)
Antti Länsman (edell. pojan pojanpoika)
Piera Antinpoika Länsman (edell. poika)
Ola Antinpoika Länsman (edell. veli)

Rauduskaidin Ovlla Piera	Piera Länsman (Čalkku Ánten veljenpoika, kotipaikan ja isän mukaan)
Ovlla Per Niillas Ovlla Per Ánte	Niiles Länsman (isän ja isoisan mukaan) Antti S. Länsman (edell. veli)
Boarispaikean Magga	Magga Nuorgam
Elle-Sámmol	Samuel Laiti (äidin mukaan)
Jomppalan/Jumbál áddjá	Johan Fredrik Högman (*1872 herastuomari, puukkoseppä) <u>áddjá</u> 'isoisä, ukki, vaari, äiji...'
Joosepin Niiles, Jovsset Niillas	Niiles Vuolab (isän mukaan)
Rajalan Hanssi, Rájá-Hansa	Hans Halonen (kotitalon mukaan)
Renki-Uula, Reang-Ovllá	Uula Mathisen (ammatin mukaan)
Sarren Jussi	Juhan M. Sarre
Taka-Lapin Jooseppi	Joosef Guttorm (työpaikan mukaan)
Vulleš Vulleš Ovllá Leppälän Heikki, Leaibejoh-Heaika	Aikiot Uula Uulanpoika Aikio Heikki Aikio (edell. poika, kotitalon mukaan)

Vuonna 2000 ilmestyneet Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisut

Sarja A

- No 111 Nieminen, Marko & Kaitila, Jari-Pekka 2000: Saaristomeren kansallispuiston niittyjen ja hakojen perhoset. 221 s. (80,-)
- No 112 Vauras, Jukka 2000: Saaristomeren kansallispuiston suursienet. 91 s. (60,-)
- No 113 Clayhills, Tom, Rinne, Veikko & Koponen, Seppo 2000: Saaristomeren kansallispuiston niveljalkaiset: perinnebiotooppien ja hiekkasaarten kovakuoriaiset, luteet, kaskaat ja hämähäkit. 87 s. (60,-)
- No 114 Sirén, Ari 2000: Jussarö – ett lots- och gruvsamhälle i Ekenäs skärgård. 64 s. (60,-)
- No 115 Erkkonen, Joel 2000: Evon ja Syötteen alueiden kävijät 1998. 54 s. (60,-)
- No 116 Laine, Sirkku 2000: Elämisen ehdot Lauhanvuoren ja Haapakeitaan tuntumassa. 96 s. (60,-)
- No 117 Helin, Jussi & Leivo, Anneli 2000: Lauhanvuoren kansallispuiston kasvillisuus. 160 s (120,-)
- No 118 Tukia, Harri 2000: Metsien ennallistaminen suojelualueilla – lähtötilanne 1995. 148 s. (80,-)
- No 119 Jokinen, Jami & Kolehmainen, Kimmo 2000: Haapakeitaan kasvillisuus. 72 s. (110,-)
- No 120 Lampinen, Johanna (toim.) 2000: Perinnebiotooppien monimuotoisuus. Saaristomeren kansallispuiston seminaarissa 5.3.1998 pidetyt esitelmät. 93 s. (60,-)
- No 121 Below, Antti (toim.) 2000: Suojelualueverkoston merkitys eräille uhanalaisille nisäkäs- ja lintulajeille. 109 s. (80,-)
- No 122 Tuovinen, Tapani 2000: Ulkosaariston arkeologiaa – Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen inventointi 1994–1997. 113 s. (80,-)
- No 123 Kajala, Liisa & Loikkanen, Teppo (toim.) 2000: Käsivarren erämaa-alueen luonto ja käyttö 194 s. (100,-)
- No 124 Tukia, Harri 2000: Metsien ennallistamisen ekologiaa. 66 s. (60,-)
- No 125 Kajala, Liisa 2000: Käsivarren erämaa-alueen virkistyskävijät kesäkuusta 1996 toukokuuhun 1997. 95 s. (60,-)

Sarja B

- No 55 Hokkanen, Marja & Vauramo, Anu 2000: Metsähallituksen luonnonsuojelu. Vuosikertomus 1999. 63 s. (maksuton)
- No 56 Metsähallitus 2000: Saaristomeren kansallispuiston runkosuunnitelma/Stomplan för Skärgårdshavets nationalpark. 121 s. (80,-)

ISSN 1235-6549
ISBN 952-446-264-8 (nidottu)

Julkaisuja voi tilata osoitteella:

Metsähallitus
Asiakaspalvelut
PL 36, 99801 IVALO
e-mail: natureinfo@metsa.fi
www.metsa.fi/luo/tuotteet

Puhelintiedustelut: 0205 64 7702

Hinta 80 mk

250 kpl
Oy Edita Ab
Helsinki 2000